

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Київський національний торговельно-економічний університет

Кафедра міжнародного публічного права

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

«Правове регулювання виконання рішень міжнародних судових установ»

Студентки 2 курсу магістратури, 12м групи,
денної форми навчання
спеціальності
«Міжнародне право»

Іконнікова
Наталія Володимирівна

Науковий керівник
д. ю. н., доцент

Дешко
Людмила Миколаївна

Керівник освітньо-професійної
програми
д. ю. н., доцент

Дешко
Людмила Миколаївна

2018

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методологічна характеристика визнання та виконання рішень міжнародних судових установ.....	9
1.1. Види міжнародних судових установ, поняття та види рішень міжнародних судових установ.....	9
1.2. Інститут виконання рішень міжнародних судових установ як підгалузь транснаціонального права.....	31
1.3. Принципи інституту виконання рішень міжнародних судових установ.....	40
Висновки до розділу 1.....	46
РОЗДІЛ 2. Процесуальний порядок виконання рішень міжнародних судових установ.....	51
2.1 Виконання рішень міжнародних судових установ в країнах романо-германської правової сім'ї.....	51
2.2. Виконання рішень міжнародних судових установ в країнах англо-саксонської правової сім'ї.....	86
Висновки до розділу 2.....	101
ВИСНОВКИ.....	106
Список використаних джерел.....	115

Перелік умовних позначек

ЄС	- Європейський Союз
ЄСПЛ	- Європейський суд з прав людини
Комісія ЄС	- Комісія Європейського Союзу
Конвенція ЗПЛЮС	- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод
МКА	- міжнародний комерційний арбітраж
МСП	- міжнародна судова процедура
МСС	- міжнародна судова система
МСУ	- міжнародна судова установа
ООН	- Організація об'єднаних націй
РЄ	- Рада Європи
СНД	- Співдружність незалежних держав
СОТ	- Світова організація торгівлі
Суд ЄС	- Суд Європейського Союзу
ЮНСІТРАЛ	- Комісія ООН з права міжнародної торгівлі

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасний світ характеризується зростаючим процесом глобалізації у всіх сферах суспільного життя – політичній, економічній, соціальній [10]. Цей процес не може не знайти своє відображення також в галузі міжнародних відносин, в якій він відображається зростаючою взаємозалежністю держав, що дозволяє говорити про становлення та формування єдиного, глобального світу. Разом зі зміною характеру міжнародних відносин змінюється також їх правове регулювання. Міжнародне право, яке є віддзеркаленням міжнародних відносин, постійно еволюціонує під впливом світових глобалізаційних процесів, які викликають необхідність вдосконалення правового регулювання сучасних міждержавних відносин. Сучасний стан розвитку міжнародного права, вимагає внесення постійних змін, доповнень або суттєвого перегляду існуючих правових концепцій, які не відповідають завданням подальшого розвитку міжнародного права як загальнолюдського права в умовах формування глобального світу.

На сьогоднішній день існує велика кількість інституцій, що володіють ознаками міжнародного суду. Найголовніший і основний з них є: Міжнародний Суд ООН, Міжнародний кримінальний суд, Міжнародний трибунал з морського права, Європейський суд з прав людини та інші; ці суди наділенні значними повноваженнями та сьогодні активно діють.

До категорії міжнародних судових установ можна віднести також досить значне число міжнародних інституцій таких як: Центрально-американський суд, Суд Спільного ринку для східної і південної Африки, Загальний Суд і Арбітраж Організації для гармонізації корпоративного права в Африці, Суд Арабського магрибського союзу; Судовий орган Організації арабських країн - експортерів нафти, Міжнародний механізм вирішення спорів СОТ, Африканський суд з прав людини і прав народів, Економічний суд Співдружності Незалежних Держав, Суд Євразійського економічного співтовариства. Існує також велика група

органів, які можна назвати «квазі-судовими»: міжнародні органи з прав людини, комітети з прав людини, створені для контролю за виконанням державами-членами основних договорів про захист прав людини; міжнародні органи за претензіями та компенсацій; органи з контролю і нагляду за виконанням деяких договорів; інспекційні групи. Така велика різноманітність міжнародних судових та квазі-судових організацій та інституцій свідчить про зростаюче значення засобів мирного вирішення міжнародних суперечок в силу постійної активізації міжнародних відносин та залучення в ці відносини значної кількості нових суб'єктів.

Розвинені, активні міжнародні відносини при збереженні суверенітету окремих держав, що володіють власними інтересами і переслідують власні цілі, неможливі без спонтанного виникнення протиріч і розбіжностей. Своєчасне, ефективне залагодження таких розбіжностей важливо не тільки для підтримки нормальних міжнародних відносин, а й для забезпечення інтересів кожного суб'єкта. Успішні добросусідські зв'язки виникають тільки там, де вони реалізуються на базі загальноприйнятих правових норм. При цьому рівноцінну ефективну роль відіграють як загальновизнані принципи і норми міжнародного права, так і конкретні локальні норми.

Одним з видів вирішення міжнародних суперечок є судовий розгляд. Відповідні судові органи засновуються при міжнародних організаціях як універсального, так і регіонального характеру. Універсальним судовим органом є Міжнародний суд ООН. Згідно Манільської декларації про мирне вирішення міжнародних суперечок, схваленої Тридцять сьомою Генеральною Асамблеєю ООН, держави в повній мірі усвідомлюють роль Міжнародного суду, що є верховним судовим органом ООН. Склад міжнародного суду не залежить від волі сторін і утворюється заздалегідь. Компетенція будь-якого міжнародного суду визначена в його установчому акті. Суди приймають власні регламенти.

Рішення міжнародних судів є обов'язковими для сторін і оскарженню не підлягають.

Актуальною проблемою сучасного міжнародного права залишається ситуація, пов'язана з порядком та процесами імплементації рішень міжнародних судових установ в національні правові системи, а також поліваріантність рішень, що приймаються з цих самих питань різними судовими установами. В міжнародному праві не існує усталених порядків та правил з цих питань. Єдиним прикладом може слугувати діяльність таких МСУ як Європейський Суд (Суд Європейського Союзу) та ЄСПЛ, що мають стандартизовану практику імплементації прийнятих ними рішень у національні правові системи країн-членів Європейського союзу.

Особлива увага у кваліфікаційній роботі приділена вивченню питання правової природи МКА як спеціфічної складової МСС, а також порядку та правилам прийняття та виконання арбітражних рішень.

Дослідженням питань функціонування системи міжнародних судових установ присвячені праці низки вітчизняних та зарубіжних фахівців: І. А. Грицяк, М. Гердеген, І.І. Лукашук та ін., в яких вивчаються окремі аспекти діяльності системи судових установ, але в науковій літературі не існує дослідження, в якому би в системному вигляді були висвітлені питання імплементації рішень міжнародних судових установ у національні правові системи.

Емпіричною базою цієї кваліфікаційної роботи слугували різноманітні міжнародні конвенції як універсального, так і регіонального характеру, а також акти міжнародних міждержавних організацій, зокрема, Статут ООН, Загальна декларація прав людини, Статут Міжнародного суду ООН, інші міжнародно-правові документи, нормативні акти Європейського Союзу, а також акти законодавства України та зарубіжного законодавства.

Сучасні світові, глобальні проблеми спроможне вирішувати лише

об'єднане людство. Цей погляд визначає зростаюче значення та цінність міжнародного права, як одного з основних факторів, який буде сприяти процесу трансформаційних змін та поступовому переходу людської цивілізації до нового якісного стану в умовах формування глобального суспільства.

Мета і задачі кваліфікаційної роботи. Метою цієї кваліфікаційної роботи є проведення аналізу становлення, розвитку та сучасного стану МСС зі спробами здійснення класифікації рішень МСУ та розроблення пропозицій з імплементації таких рішень в національні правові системи в умовах формування сучасного глобального суспільства.

Для досягнення зазначеної мети визначено наступні задачі:

1. Здійснити філософсько-правовий аналіз становлення, сучасного стану та подальшого розвитку МСС;
2. Визначити еволюцію поглядів на формування та розвиток МСС із позицій сучасної філософсько-правової мислі;
3. Здійснити класифікацію МСУ у сучасній МСС;
4. Визначити поняття та види рішень МСУ;
5. Визначити зміст принципів діяльності та реалізації виконання рішень МСУ;
6. Розглянути додержання принципу суверенітету держави в контексті виконання рішень МСУ;
7. Виробити та обґрунтувати пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання з імплементації рішень МСУ у законодавство України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають при виконанні рішень МСУ, з урахуванням світового досвіду, та вироблення пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання та практики реалізації рішень міжнародних судових установ в національні правові системи.

Предметом цієї кваліфікаційної роботи є правове регулювання виконання рішень МСУ.

Методи дослідження. У випускній кваліфікаційній роботі використано загальнонаукові й спеціально-наукові методи пізнання, конкретне поєднання яких обумовлене метою цієї кваліфікаційної роботи.

Для вирішення окремих завдань у роботі використовувались наступні методи:

історичний метод - для аналізу виникнення та тенденцій розвитку МСС та окремих МСУ, а також вивчення генезису та тенденцій розвитку романо-германської та англо-саксонської систем правового регулювання, в контексті оскарження і примусового виконання рішень МСУ в різних країнах;

формально-логічний - для виявлення колізій в законодавстві України про виконання рішень МСУ та розробки рекомендацій щодо їх усунення;

діалектичний метод - для аналізу становлення законодавства про виконання рішень МСУ в Україні та інших країнах;

порівняльно-правовий метод - для дослідження сучасних тенденцій правового регулювання оскарження і примусового виконання рішень МСУ.

Основним методом, який був використаний у роботі є діалектичний метод, що дозволяє розглядати досліджуваний предмет у його розвитку та динаміці.

Діалектичний метод дозволяє виявити внутрішні протиріччя, властиві об'єкту дослідження та здійснити їх вирішення, що є метою цієї випускної кваліфікаційної роботи.

РОЗДІЛ 1

Теоретико-методологічна характеристика визнання та виконання рішень міжнародних судових установ

1.1. Види міжнародних судових установ, поняття та види рішень міжнародних судових установ

Міжнародно-правове регулювання відносин держав є складним і неоднозначним процесом. Формування й застосування міжнародно-правових норм здійснюється під впливом сукупності еволюційних чинників, що одночасно і стимулюють, і гальмують даний процес [10]. Після закінчення другої світової війни склалася тенденція до вирішення глобальних проблем людства і усвідомлення необхідності їх розв'язання саме правовими засобами. Виникнення глобальних проблем та необхідність їх вирішення змусили людство замислитися над тим, яким чином ці проблеми повинні вирішуватися в системі міжнародного регулювання з метою подальшого розвитку суспільства в умовах становлення та формування єдиного, глобального світу.

За всю багатовікову історію людство, крім переговорів, посередництва та примирення, виробило лише один цивілізований спосіб вирішення суперечок, а саме звернення до неупередженого органу для вирішення спору на основі права.

Збільшення складності процесів цивілізаційного розвитку викликає багато проблем, які необхідно вирішувати у прийнятний спосіб, тому в даний час простежується тенденція до кількісного зростання міжнародних судів, їх диверсифікації, посиленню активності цих установ.

Загальновідомо: можливість звернення до суду для захисту своїх інтересів, відновлення порушених прав надає можливість вирішити будь-яку суперечку виключно в правовому полі у цивілізований спосіб, прийнятий у міжнародному

співтоваристві. Міжнародні суди спонукають держави дотримуватися взятих на себе міжнародних зобов'язань, забезпечуючи тим самим захист законних прав та інтересів сторін, а також стабільність міжнародного правопорядку [10].

Класифікація МСУ за визначеними критеріями дозволяє на базі системного підходу досліджувати процеси інтеграції.

Міжнародні судові органи утворюють особливу групу міжнародних установ, що створюються державами для врегулювання міжнародних суперечок шляхом застосування судової процедури. Правовою основою організації і діяльності міжнародних судових установ є, як правило, договірні акти у формі конвенцій або статутів.

Сучасний світовий порядок, встановлений після другої світової війни, був утворений на базі нових принципів мірного співіснування держав, закладених у Статуті Організації Об'єднаних Націй (ООН). Саме цей порядок та базові принципи мирного вирішення міжнародних конфліктів слугують правовою основою діяльності Міжнародного Суду ООН, статут якого складає невід'ємну частина Статуту ООН [1].

Заснування ООН та Міжнародного Суду ООН відкрило нову сторінку в історії створення міжнародних судових установ на основі нових принципів та надало поштовх щодо зміни практики утворення та порядку діяльності міжнародних судових установ (МСУ). В основу створення та діяльності сучасних МСУ закладені принципи та практика діяльності Міжнародного Суду ООН як базового судового органу світового рівня, що є зразком при утворенні МСУ будь-якого цільового спрямування та рівня вирішення міждержавних конфліктів та спорів.

Відповідно частини 1, ст. 33 Статуту ООН арбітраж, судовий розгляд використовуються державами в числі мирних засобів вирішення міждержавних спорів. Судові процедури застосовуються також і в інших ситуаціях при тлумаченні складних міжнародно-правових проблем, забезпечення міжнародних

стандартів прав і свобод людини, включаючи розгляд індивідуальних звернень, а також при здійсненні кримінального переслідування осіб, що здійснюють міжнародні злочини. Саме вимоги цієї статті покладено в основу створення та діяльності Міжнародного Суду ООН та інших МСУ.

В час після заснування Міжнародного Суду ООН було створено та функціонує значна кількість МСУ як на універсальному, так і на регіональному рівні, завдяки діяльності яких було успішно вирішено та вирішується велика кількість спорів та попереджається можливість виникнення міжнародних конфліктів. Зважаючи на велику роль МСУ у вирішенні конфліктів та спорів у цивілізований, передбачений міжнародним правом спосіб, необхідно констатувати, що до сього часу залишається проблемою виконання прийнятих МСУ судових рішень у національне законодавство багатьох країн саме на рівні національних судових систем.

Дослідження практики імплементації рішень МСУ можна здійснити, починаючи з рівня ООН. Так базовими міжнародними документами, які визначають загальний порядок взаємовідносин держав є документи (конвенції, декларації тощо), які розроблені у структурі ООН. Всі вони адресовані державам та зобов'язують країни дотримуватися викладених в них принципів та положень після підписання ними означених документів. Більшість з цих документів не містять чітко встановлених термінів для виконання встановлених ними вимог та правил, та здебільшого мають рекомендаційний характер. В силу цієї специфіки успішність виконання державами-учасницями вимог того чи іншого документу ООН оцінюється не за кінцевим результатом, а за системними показниками, які визначають прогрес у досягненні мети, встановленої тим чи іншим документом. Ключовим показником виконання встановлених стандартів є повнота імплементації вимог міжнародного права, викладених в документах ООН. Статус документів ООН, до яких приєднуються

держави, визначається в залежності від правових систем і конституційних структур кожної окремої держави реципієнта.

Всі країни світу, щодо порядку імплементації у національне законодавство документів ООН, умовно можна поділити на дві загальні групи:

- в яких ратифікація або приєднання до будь-якої міжнародної угоди, договору або конвенції означає автоматичне включення положень цього документа у внутрішнє законодавство, що відразу і повністю стають легітимними для використання їх у національній судовій практиці;

- в яких документи ООН не мають жодної юридичної сили до того часу, поки не буде прийняте відповідне національне законодавство, розроблене в один з наступних шляхів:

- внесення поправок до конституції;
- видання окремого законодавчого акту (закону, указу, директиви і т.п.) про імплементацію того чи іншого міжнародного документа;
- прийняття низки законів або інших нормативних актів з метою поступової імплементації різних аспектів певного міжнародного стандарту [2, с. 5-14; 3].

Яскравим прикладом визнання норм та принципів міжнародного права на національному рівні слугує Конституція Федеративної Республіки Німеччини, стаття 25 (Примат міжнародного права) якої прямо зазначає: «Загальні норми міжнародного права є складовою частиною федерального права. Вони мають пріоритет над законами і безпосередньо породжують права та обов'язки для жителів федеральної території.» [4, с.30].

Історично сформувалися та на теперішній час функціонують на постійній основі наступні МСУ:

- Міжнародний Суд ООН;
- Міжнародний трибунал з морського права;

- Європейський Суд (Суд Європейського Союзу);
- Європейський Суд із прав людини;
- Міжамериканський Суд з прав людини;
- Економічний суд Співдружності Незалежних Держав (Економічний суд СНД);
- Міжнародний третейський суд (Міжнародний комерційний арбітраж).

При цьому слід зазначити, що Міжнародний третейський суд на відміну від інших МСУ має зв'язок із певною ситуацією та його можна кваліфікувати як суд *ad hoc* (стосовно до конкретного випадку).

Досвід та практика діяльності сучасних МСУ дають підстави стверджувати, що на даний час у світі іде поступовий процес формування цілісної міжнародної судової системи, яка у своїй діяльності охоплює всі сфери життєдіяльності міжнародного співтовариства та відіграє значну роль фактору підтримання стабільності міжнародних відносин на базі цивілізованого вирішення міждержавних конфліктів та спорів. При цьому особливістю формування міжнародної судової системи (МСС) є відсутність будь-якої ієрархії у взаємовідносинах різних МСУ. Всі МСУ є рівноправними суб'єктами міжнародного права, які поділяються лише за цільовим спрямуванням та рівнем юрисдикції. Разом з тим МСУ є одною із інституціональних структур системи міжнародних відносин через посередництво яких шляхом імплементації прийнятих ними рішень впроваджуються норми міжнародного права в національні правові та судові системи. МСС має тенденцію до подальшого розгалуження, розвитку та інтеграції у сучасну систему міжнародних відносин. З метою формування системного підходу до питань вивчення та дослідження законодавчої бази формування, порядку діяльності, прийняття та виконання рішень всі існуючі МСУ доцільно класифікувати за наступними критеріями:

- за критерієм просторової дії - на універсальні, що охоплюють міжнародне співтовариство в цілому (Міжнародний Суд ООН, Міжнародний

трибунал з морського праву) та регіональні (Європейський Суд, Економічний суд СНД);

- юрисдикційним критерієм - на суди загальної юрисдикції (Міжнародний Суд ООН, Європейський Суд) та спеціальної юрисдикції (Міжнародний трибунал з морського права, Європейський Суд з прав людини);

- за суб'єктним критерієм - для вирішення міждержавних спорів (Міжнародний Суд ООН, Економічний суд СНД); для розгляду індивідуальних та колективних звернень осіб (Європейський Суд з прав людини); для кримінального переслідування осіб, що скоїли міжнародні злочини (Міжнародний кримінальний суд).

Класифікація МСУ за визначеними критеріями дозволяє на базі системного підходу досліджувати процеси інтеграції міжнародної складової у національні законодавства та сприяти процесам інтеграції рішень МСУ у національні судові системи.

З точки зору порядку імплементації рішень МСУ в окрему групу можна виділити країни, які входять до Європейського Союзу (ЄС) процес імплементації нормативних актів якого, характеризується їх реалізацією за принципом прямої дії. Особливості застосування принципу прямої дії залежать від типу акту ЄС наступним чином:

- регулювання (regulation) – завжди має пряму дію. Договір про функціонування Європейського Союзу передбачає, що норми регулювання застосовуються країнами-учасницями безпосередньо, без будь-яких процедур адаптації, узгодження та ін.;

- директива (directive) – директива адресована всім державам-членам, і норми, що містяться в директиві, повинні бути перенесені до національних законодавств у встановлений період часу;

- рішення (decision) – рішення має пряму дію лише для конкретної держави-члена ЄС, якій воно адресоване [5, ст.288].

Суд Європейського Союзу (також до нього використовуються назви Європейський суд або Суд справедливості) - є офіційною інституцією Європейського союзу, яка охоплює всю судову владу ЄС. Європейський суд був заснований відповідно до Угоди про Європейське співтовариство вугілля та сталі у 1952 році як Суд Європейського співтовариства з вугілля та сталі. З набранням чинності Римськими договорами в 1958 році Суд став спільним інститутом для трьох Співтовариств (Європейське Співтовариство Вугілля та Сталі, Європейське Економічне Співтовариство, Європейське співтовариство з атомної енергії) [6]. З набранням чинності Лісабонської угоди, укладеної у 2009 році назву суду було змінено на Суд Європейського Союзу. Відповідно до частини 1, статті 19 Лісабонської угоди Суд справедливості Європейського союзу складається із Суду справедливості, Загального суду та спеціалізованих судів [7, ст. 19].

Таким чином, термін «Суд справедливості Європейського Союзу» позначає всю судову систему ЄС в сукупності і включає:

- Європейський Суд справедливості, як найвищу ланку судової системи ЄС;
- Загальний Суд (раніше Суд першої інстанції створений у 1989 році та перейменований Лісабонським договором на Трибунал);
- Трибунал у справах публічної служби (створений у 2004 році). Трибунал у справах публічної служби був єдиним спеціалізованим судом, що компетентний розглядати справи працівників (Він припинив своє існування у 2016 році).

Суд Європейського Союзу (Суд ЄС) є вищою судовою інстанцією ЄС, яка покликана забезпечувати додержання законності при тлумаченні та застосуванні положень Угоди про ЄС. У своїй діяльності Суд ЄС виконує функції міжнародного, конституційного і частково адміністративного суду.

Разом з тим Суд ЄС, як наднаціональна судова установа, що є частиною міжнародної судової системи вирішує суперечки між державами-членами ЄС,

які стосуються об'єкта установчої угоди, а також між державами-членами та різними інституціями ЄС. До держави-члена, яка не виконує рішень Суду ЄС, Суд може застосовувати санкції у формі одноразових сплат або штрафів.

Виконуючи роль конституційного суду, Суд ЄС розглядає законність актів, прийнятих спільно Європарламентом і Радою, актів Ради, Комісії та Європейського центрального банку, які не належать до рекомендацій та висновків, а також актів Європарламенту, що мають правові наслідки для третіх сторін. Суд ЄС також уповноважений робити висновки щодо відповідності міжнародних угод, які укладаються між ЄС та іншими країнами чи міжнародними організаціями.

Виконуючи функції адміністративного суду, Суд ЄС має юрисдикцію в будь-якому спорі між ЄС та його службовцями, а також у разі розв'язання спорів, що стосуються відшкодування збитків, заподіяних інститутами ЄС чи його службовцями при виконанні ними своїх обов'язків.

Суд ЄС уповноважений вирішувати тільки питання права, які знаходяться в його компетенції. Суд ЄС не уповноважений та не може вирішувати будь-які питання факту, а також застосовувати право до фактів. Ці питання належить до компетенції національних судів, як і питання тлумачення національного права країн, що входять до складу ЄС. Суд ЄС може заявити, що та чи інша самостійна норма має характер прямої дії, а також, що право ЄС має пріоритет щодо національного права держав-членів, але він не може вирішувати, чи суперечить яесь конкретне положення національного права праву ЄС, або оголошувати окремі положення національного права недійсним. Такі питання відносяться виключно до компетенції національних судів [8, ст.251-281].

У питаннях класифікації та вивчення діяльності МСУ особливу увагу необхідно звернути на специфіку правової природи та діяльності установ міжнародного комерційного арбітражу (МКА) як особливу форму здійснення правосуддя у міжнародному праві.

Найбільшу популярність арбітраж набув в ХХ столітті з поступовим розвитком міжнародного економічного і науково-технічного співробітництва. Вже на початку цього століття більшість країн світу визнали дійсність арбітражних застережень і обов'язковість рішень комерційного арбітражу.

Ще під час існування Ліги Націй були підписані два міжнародні договори: Протоколи про арбітражні застереження у 1923 року та Конвенція про виконання іноземних арбітражних рішень у 1927 г. А в 1958 році була прийнята Конвенція ООН про визнання і приведення у виконання іноземних арбітражних рішень [36], яка на даний час ратифікована більш ніж 130 країнами світу. У 1961 році була прийнята Європейська конвенція про зовнішньоторговельний арбітраж [41]. У 1965 році була підписана Конвенція про дозвіл інвестиційних суперечок між державами і іноземними особами. Україна є учасницею обох зазначених конвенцій [9, с.34].

На особливу увагу заслуговує діяльність органів ООН у сфері уніфікації правил арбітражної процедури. Так, в 1966 році Економічною комісією ООН для Європи був розроблений Типовий арбітражний регламент; Економічною комісією ООН для Азії і Далекého Сходу були розроблені Правила міжнародного комерційного арбітражу; в 1976 р Комісією ООН з права міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ) був розроблений Арбітражний регламент ЮНСІТРАЛ, який є найпоширенішим документом, що використовується при вирішенні спорів в арбітражі ad hoc [10, с. 472]. У 1985 р під егідою ЮНСІТРАЛ був розроблений Типовий закон ЮНСІТРАЛ «Про міжнародний комерційний арбітраж» (далі - Типовий закон), який був схвалений резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 40/172 11 грудня 1985 р. і рекомендований державам усіх регіонів світу. На даний час понад 45 країн світу взяли Типовий закон за основу при розробці свого внутрішнього законодавства про арбітраж. Завдяки зусіллям міжнародного співтовариства МКА є тією сферою та складовою

часткою МСС, де вдалося досягти найбільших успіхів у питаннях гармонізації та уніфікації законодавства багатьох країн світу [11, с. 472].

В кінці ХХ століття в світі намітилася загальна тенденція до зростання числа постійно діючих арбітражних установ, які сприяють сторонам у проведенні арбітражного розгляду. Кількість спорів, які розглядаються в цих установах, збільшилася в два рази за період з 1994 по 2000 рік. Провідною арбітражною установою у світі вважається Міжнародний арбітражний суд при Міжнародній торговельній палаті в місті Парижі, який був створений в 1923 році [12, с. 162]. Другою за значимістю у світі арбітражною установою вважається Лондонський міжнародний арбітражний суд [13, с. 20-22; 14, с. 84-97]. Серед інших авторитетних установ можна назвати Американську арбітражну асоціацію та Арбітражний інститут Стокгольмської торгової палати [15, с. 17-33; 16, с. 30-32; 17, с. 101-112]. Ці МСУ справляють надзвичайний вплив на міжнародну торгівлю через визнання їх незаперечного авторитету сторонами спору.

У зарубіжній правовій науці для позначення механізму несудового, недержавного вирішення спорів за допомогою третьої особи, рішення якого є обов'язковим, існує термін «arbitration», під яким розуміється як сам процес вирішення спору, так і орган, який його розглядає. Цей термін традиційно перекладається на українську мову як «арбітраж». При цьому судова установа для вирішення спорів, де сторони самостійно вибирали суддю і добровільно підкорялися його рішенням мала традиційну назву - «третейський суд».

Терміни «третейський суд» і «арбітраж» вживаються як синоніми в законодавстві України. При цьому чіткого розмежування за сферами діяльності цих судових установ (арбітраж - міжнародні суперечки, третейський суд - внутрішні) не існує. Прикладом цього може бути Закон України «Про МКА» [18], де використовуються обидва терміни.

За своєю правовою природою третейський суд і арбітраж є однаковими правовими явищами. Як синоніми терміни «арбітраж» та «третейський суд» використовуються в роботах практично всіх радянських, українських і російських авторів, присвячених питанням арбітражу.

Двоїстість термінології збереглася і в законодавстві країн СНД. Наприклад, законодавець в Російській Федерації намагається розмежувати термінологію «арбітраж - третейський суд» отже, і їх правове регулювання, а саме термін «арбітраж» вживається для правового регулювання вирішення міжнародних суперечок (Закон РФ «Про МКА» [19], хоча і в ньому термін «третейський суд» вживається як синонім арбітражу), а термін «третейський суд» - для внутрішніх суперечок (Тимчасове Положення про третейський суд для вирішення економічних суперечок) [20]. У законодавстві Молдови [21] і Республіки Білорусь [22] терміни «арбітражний суд» і «третейський суд» вживаються як синоніми. Таким чином, можна зробити висовок щодо тотожності термінів «арбітраж» та «третейський суд», які виявляються синонімами.

Незважаючи на наявність великої кількості нормативно-правових актів, що регулюють створення, діяльність і процес розгляду спорів в арбітражі як на національному, так і на міжнародно-правовому рівнях, легальних визначень арбітражу в цих актах не дано. Більшість документів (Типовий закон, Нью-Йоркська конвенція про визнання і приведення у виконання іноземних арбітражних рішень 1958 р Женевська конвенція про зовнішньоторговельний арбітраж 1961 р закони України, Білорусі, Росії «Про МКА») дають приблизно однакове визначення арбітражу: «... арбітраж будь-який арбітраж, незалежно від того, чи здійснюється він постійним арбітражною установою чи ні ...» (ст. 2, п. а Типового закону). Однак, дане визначення вказує лише на види арбітражу, не розкриваючи його суть.

В правовій науці «арбітраж» розуміється як процес або механізм вирішення спорів і як орган вирішення спорів. Арбітраж як процес - це розгляд і

вирішення спору в арбітражі. Тлумачний юридичний словник Блекса надає наступне визначення арбітражу: арбітраж - це передача спору на розгляд незалежного (третьої) особи, обраною сторонами спору, які заздалегідь погоджуються виконувати рішення цього арбітра, винесене після слухання справи, в ході якого обидві сторони були вислухані [23, с. 96]. Відомий французький компаративист Рене Давид визначає арбітраж як спосіб вирішення спору, в який втягнуті інтереси двох або більше сторін, де рішення приймається одним або більше особою - арбітром або арбітрами, які отримали повноваження на це в результаті приватного договору, а не від держави, і які повинні дотримуватися процедури і прийняти рішення у справі на основі такого договору [24, с. 5]. Представник юридичної науки США Гарі Борн охарактеризував арбітраж як засіб, за допомогою якого спір вирішується незацікавленим особою, яка не є представником державного органу, відповідно до добровільною угодою сторін [25, с. 1]. Американські автори називають арбітраж «приватним судом», що складається з приватних осіб, добровільно обраних сторонами спору і мають повноваження на ведення процесу і винесення рішення по справі [26, с. 390].

МКА, як вид арбітражу, має свою специфіку - він утворюється за угодою сторін для розгляду комерційних спорів, ускладнених іноземним елементом. Зазначені визначення арбітражу засновані на ознаках арбітражу, які можна розділити на основні і додаткові. До основних ознак арбітражу, який вирізняє його як від органів судової системи, можна віднести наступні:

- це недержавний (приватний) орган;
- підставою для вирішення господарського спору в цьому органі є арбітражна угода;
- арбітри, процедура розгляду справи, право, яке застосовується, мова розгляду вибираються сторонами самостійно (принцип диспозитивності);
- винесене арбітрами рішення є остаточним і обов'язковим для виконання всіма сторонами спору;

- в арбітражі розглядаються комерційні суперечки, ускладнені іноземним елементом.

На відміну від судового розгляду для порушення провадження в арбітражі необхідно арбітражна угода, тобто згоду сторін на передачу спору в арбітраж. При цьому якщо арбітражна угода має вигляд арбітражного застереження, предметом якої є дозвіл майбутніх, ще не виниклих, суперечок, то така угода є обов'язковою для всіх сторін незалежно від їх бажання.

Базовим в арбітражному процесі є принцип диспозитивності (або автономії волі сторін), який грає більш важливу роль, ніж в господарському процесі. Цей принцип проявляється в праві сторін вибрати місце арбітражу, право, що застосовується до процедури арбітражу і суті спору, мова арбітражного розгляду, кількісний і якісний склад арбітражу, процедуру самого розгляду. Сторони обговорюють зазначені питання в самому арбітражному угоді, в окремих договорах або на основі усних домовленостей. Якщо сторони не приходять до угоди, арбітри відповідно до закону або регламенту постійно діючої арбітражної установи мають право зробити вибір замість них. Незважаючи на те, що арбітражні рішення в основному виконуються добровільно, існує процедура примусового виконання арбітражних рішень, яка в більшості держав здійснюється державними судами та органами державної виконавчої системи.

До додаткових ознаках МКА як процесу розгляду спорів можна віднести наступні:

- арбітражний розгляд відбувається в простій процесуальній формі в короткі терміни (сторони можуть визначити в договорі терміни винесення арбітражного рішення);
- витрати на арбітраж набагато менше витрат на судовий розгляд;

- спори розглядаються в закритих засіданнях, що перешкоджає витоку секретної комерційної та виробничої інформації сторін, що беруть участь в процесі;

- арбітром може бути не професійний юрист, а фахівець, компетентний у своїй області, що підвищує якість винесеного рішення;

- у всіх країнах для представлення інтересів клієнта в арбітражі не потрібно представник, який має ліцензію на заняття адвокатською діяльністю, інтереси сторін можуть представлятися юрисконсультом підприємства або іншими особами.

Правова природа МКА - багатогранна. Виділяють кілька концепцій правової природи арбітражу - автономна, процесуальна, договірна і змішана.

Автономна теорія припускає, що МКА є самостійною системою, окремої і незалежної від національних систем права. Прихильники цієї концепції, зокрема Дж. Рубеллін-Девічі, вважають, що вона була створена спільнотою ділових людей для своїх цілей, а саме для цілей швидкого та ефективного вирішення спорів, що виникають в міжнародній торгівлі [27, с. 318]. Правове регулювання МКА складалося та складається під великим впливом поточної ситуації та ділової практики. Матеріальним правом, що застосовується в такому процесі є міжнародне комерційне право (*lex mercatoria*) [28, с. 60].

У процесуальній концепції превалюють процесуальні і публічно-правові елементи. Функція правосуддя делегується державними судами арбітрам, яких обирають сторони. Прихильники цієї теорії прирівнюють арбітрів до суддів, так як арбітри виконують схожі з судьями функції (вирішення спору, дотримання певних правил процедури, застосування норм права і т.д.), а рішення арбітражу - до судового рішення. Арбітраж є легітимним лише завдяки державі, і держава залишає за собою право здійснювати контроль за арбітражним розглядом. Дж. Нібоетт вважав, що рішення арбітражу саме по собі - всього лише «проект судо-

вого рішення», яке вступає в силу тільки після підтвердження його державним судом [29, с. 136].

Договірна теорія арбітражу, навпаки, заснована на принципі автономії волі сторін і робить упор на цивільно-правову та приватно-правову природу арбітражу. Ф. Фушар характеризував арбітражний розгляд як вираження волі сторін: «на підставі автономії волевиявлення сторін арбітраж повинен бути звільнений від обмежень національного права» [30, с. 22-27]. Відповідно до договірної теорії арбітр є агентом або «мандатарієм» одночасно обох сторін, що діють за їх дорученням. А арбітражне рішення - заключний етап вираження волі сторін; арбітражна угода і арбітражне рішення - дві стадії однієї і тієї ж операції: укладання та виконання договору [31, с. 28].

Зарубіжними і вітчизняними вченими неодноразово висловлювалася думка про «нездатність як договірної, так і процесуальної теорії правової природи арбітражу дати її струнку аргументацію» [32, с. 406]. У зв'язку з цим з'явилася так звана «змішана» концепція арбітражу. Вона була розроблена в середині 50-х років ХХ століття професором Дж. Сауссер-Холл [33, с. 469]. Волевиявлення сторін - це основа арбітражу, однак, законодавство визначає загальні принципи функціонування даного інституту в правовій системі держави. Л.А. Лунц і Н.І. Маришева, характеризуючи змішану теорію, відзначали, що в арбітражі потрібно бачити складне поєднання цивільно-правових і цивільно-процесуальних категорій - елементи договірні (арбітражна угода) і процесуальні (юрисдикційні) [34, с. 218-219].

Відповідно до змішаної концепцією правової природи питання правоздатності та дієздатності сторін, що укладають арбітражну угоду, насправді такої угоди кваліфікуються як матеріально-правові, а питання правових наслідків укладення арбітражної угоди, визначення правил арбітражного розгляду, виконання арбітражних рішень - як процесуально-правові. Змішана концепція арбітражу проявляється на всіх стадіях арбітражного процесу щодо

всіх суб'єктів правовідносин, що виникають з приводу розгляду та вирішення спору в арбітражі (держава, сторони в арбітражному процесі, арбітри) [32, с. 407].

Змішана концепція арбітражу проявляється і в ставленні сторін. Процесуальна природа арбітражу для них виражається, перш за все, в обов'язковому характері арбітражного рішення. Порядок примусового виконання рішень арбітражу через суди є виразом процесуальної природи арбітражу. Для сторін арбітражного процесу договірна природа арбітражу проявляється в принципі автономії волі сторін або диспозитивності.

Арбітри також постійно стикаються з подвійною природою арбітражу. Основним завданням арбітрів, як і суддів судів загальної юрисдикції, є винесення справедливого і законного рішення. Для цього законодавством багатьох країн передбачені імперативні вимоги про рівні можливості сторін в наданні арбітражу доказів і про рівне ставлення арбітрів до сторін, а також процедура відведення арбітрів. Все це робить арбітражний розгляд схожим на судове засідання.

При цьому функції арбітрів несуть на собі відбитки договірної природи арбітражу. Замість того щоб слідувати процесуальному кодексу, як це роблять судді, арбітри самі або за допомогою сторін визначають процедуру розгляду конкретної справи. Арбітри обмежені тільки волевиявленням сторін і загальними вимогами щодо «справедливості процесу», тоді як судді пов'язані вимогами процесуального законодавства. Тому арбітражна процедура, як правило, менш тривала і більш пристосована до потреб сторін, ніж судовий процес.

У зв'язку з тим, що подвійність природи арбітражу проявляється в будь-якому аспекті його діяльності на всіх стадіях, змішана концепція правової природи арбітражу найбільш адекватно відображає сучасні тенденції в розвитку законодавства про арбітраж.

Основним документом, який виноситься МКА, є рішення. У питанні про понятті рішення МКА (арбітражного рішення) немає єдиної думки. Легального визначення арбітражного рішення не міститься ні в одному з нормативних актів. В ході роботи над проектом Типового закону пропонувалося наступне визначення: «арбітражне рішення - це остаточне рішення з усіх питань, винесених на дозвіл арбітражу, і будь-яке інше рішення арбітражу, яке остаточно визначає будь-які питання по суті спору або питання компетенції арбітражу, або будь-який інший процесуальний питання, але в останньому випадку тільки, якщо арбітраж оформить його як рішення» [35]. Однак це визначення не було включено в остаточний текст Типового закону в зв'язку з розбіжностями щодо рішень з приводу компетенції арбітражу та інших процесуальних питань. Нью-Йоркська конвенція також не дає визначення арбітражного рішення, вказуючи лише, що термін «арбітражні рішення» включає не тільки арбітражні рішення, винесені суддями, призначеними за кожним окремим справі, але також і арбітражні рішення, винесені постійними арбітражними органами, до яких сторони звернулися [36].

Разом з тим, в зарубіжній науці приватні органи і механізми вирішення спорів, такі як арбітраж, медіація, переговори [37, с. 92], відносяться до системи правосуддя. Американський вчений Б. Буш вважав, що відповідно до споживчої концепцією правосуддя («laissez-faire»), переважаючою зараз в країнах західної Європи і США, «сторони спору можна розглядати як потенційних споживачів послуг з врегулювання суперечки, і вони насправді себе так ведуть» [38, с. 906]. При цьому всі форми захисту прав, включаючи позасудові (переговори, медіація, арбітраж), відносяться до системи правосуддя, яка просто пропонує споживачеві більш широкий вибір методів вирішення спорів - від «судів і арбітражу до відділу по розгляду скарг в універмагах, від двосторонніх переговорів між сторонами до телефонних гарячих ліній» [38, с. 905-906]. Однак, незважаючи на те, що арбітраж в зарубіжній правовій науці відноситься до

органів правосуддя, в систему державних судів він не входить, так як є приватним органом вирішення спорів [39, с. 111].

В арбітражі, зокрема в міжнародному, арбітри застосовують ті норми, про застосування яких сторони домовились. При цьому в сучасному законодавстві про арбітраж багатьох країн і регламентах постійно діючих арбітражних установ не міститься вимога про те, що застосовне право повинно бути якимось чином пов'язано зі спірним правовідносинами. Більш того, дозволяється застосування так званих «наднаціональних» норм права (норми *lex mercatoria*) або «загальних принципів права» шляхом вказівки в нормативних актах не на «систему права», а на «норми права».

Крім того, арбітри, на відміну від суддів державного суду, можуть винести рішення, яке не буде засновано на нормах матеріального права взагалі, тобто «як дружні посередники» (*ex aequo et bono, amiable compositeur*). Це означає, що арбітри, не застосовуючи ніяких матеріальних правових норм (по крайній мере, не вказуючи на них в рішенні), виносять його на підставі власних понять про справедливість і доцільність.

Інститут «дружніх посередників» відомий в світовій практиці ще з часів Стародавньої Греції, вперше він був описаний Аристотелем в 11 столітті до нашої ери [40, с. 1795-1796]. В середні віки він дуже часто використовувався сторонами для того, щоб уникнути застосування заплутаних, складних для розуміння, неузгоджених один з одним, часто вже не відповідали дійсним правовідносин норм національного права. Відомий цей інститут був і в російській праві. У дореволюційній Росії на підставі Положення про третейський суд від 1831 року, третейським судам дозволялося приймати рішення не тільки відповідно до закону, а й по «совісті». При цьому рішення суду «по совісті» було остаточним і не підлягало апеляції, в той час як на рішення суду по «закону» можна було подати скаргу.

Винести рішення в якості «дружніх посередників» можуть арбітри і відповідно до сучасного законодавства. Так в Європейській конвенції про зовнішньоторговельній арбітраж зазначено, що «арбітри виносять рішення в якості дружніх посередників, якщо між сторонами з цього приводу є домовленість і якщо закон це дозволяє» [41, ст.7]. Аналогічне положення закріплено в національному законодавстві більшості європейських країн (ЦПК Франції ст. 1497, ЦПК Нідерландів ст. 1054, Закон Швейцарії «Про міжнародне приватне право» ст. 187, ЦПК Німеччини ст. 1051, Англійська арбітражний акт ст. 46, Судовий кодекс Бельгії ст. 1700), а також в регламентах багатьох постійно діючих арбітражних установ.

У країнах СНД ставлення до інституту «дружніх посередників» - неоднозначне. Білорусь, Молдова, Росія не закріпили його ні щодо внутрішнього, ні щодо міжнародного арбітражу. Навпаки, пункт 3 статті 28 Типового закону, який дозволяє рішення «ex aequo et bono» (по добру і справедливості), в законодавчі акти цих країн не потрапив. Це положення є одним з дуже небагатьох, за якими законодавство про МКА Росії і Білорусі розходиться з Типовим законом. Український законодавець, навпаки, залишив статті 28 в Законі України «Про МКА», включаючи п. 3 про «дружніх посередників», що відповідає Типовому закону.

У зарубіжній науці все акти арбітражу по суті та з процесуальних питань, за винятком дрібних процедурних питань (procedural orders), оформляються рішеннями (arbitral awards).

Рішення в зарубіжній науці діляться на остаточні і проміжні, а також на часткові і повні. Залежно від критерію остаточності виділяють остаточні (final award) і проміжні (interim award) рішення. Фінальне рішення арбітражу дозволяє вирішити кожне окреме питання остаточно, інших рішень після нього виноситися не повинно. Відповідно до статті 32 Арбітражного Регламенту ЮНСІТРАЛ остаточне арбітражне рішення «припиняє арбітражний розгляд».

Проміжне рішення - рішення з питання, по якому після винесення проміжного рішення необхідно винести ще одне (або декілька) рішень.

За охопленням питань у вирішенні виділяють часткове (partial award) і повне (global award) рішення. У повному рішенні дається відповідь на всі питання, поставлені в позовній заяві. У частковому вирішенні - тільки на частину питань або на одне конкретне питання.

Відповідно до класифікації, прийнятої в зарубіжній правознавчій науці, всі питання по суті і всі важливі процедурні питання оформляються остаточними (повними або частковими) рішеннями, які підлягають оскарженню, а питання недостатнього характеру і накази суду за поточними процесуальних питань оскарження не підлягають. Відповідно до класифікації, прийнятої у вітчизняній науці, питання по суті оформляються рішеннями, процедурні питання - визначеннями; рішення підлягають оскарженню, визначення також підлягають оскарженню, але не всі, а найважливіші з них, які перешкоджають подальшому провадженню у справі або про оскарження яких в законі міститься пряма вказівка. В тому і іншому випадку питання про компетенцію може вирішуватися окремо від усіх інших питань, тільки відповідно до положень вітчизняної науки це питання буде оформлятися визначенням, яке підлягає оскарженню (Закон України «Про МКА» ст. 16), а відповідно до положень зарубіжної науки - остаточним частковим вирішенням (ст. 21 Арбітражного Регламенту ЮНСІТРАЛ, ст. 186 Закону Швейцарії «Про міжнародне приватне право»), яке як всі рішення також може бути оскаржене.

Закон України «Про МКА» сприйняв зарубіжну термінологію, він практично дослівно повторює текст Типового закону, що закріплює класифікацію актів арбітражу, прийняту в зарубіжній науці. При цьому Закон України «Про МКА» ґрунтувався на російському варіанті Типового закону, в якому є неточності, пов'язані з перекладом тексту.

В англійській мові для позначення рішення арбітражу як процесуального документа існує термін «award», який дозволяє чітко розмежувати рішення арбітражу і вирішення інших органів, а для позначення рішення в загальнозживаним сенсі - термін «decision». Зазначені терміни в російській перекладі розмежовані були. Так, і термін «award» (пункт 2 стаття 8, частина 2 пункту 3 статті 13, частини 1 і 3 пункту 3 статті 16, пункт 1 статті 22, статті 25, 30-36 Типового закону) і термін "decision" (пункт 5 статті 11, частина 1 пункту 3 статті 13, пункти 1 статей 14 і 16, частина 2 пункту 3 статті 16, пункти 1,2 статті 24 Типового закону) були переведені однаково - як «рішення». В іншому випадку терміни «decision» (ст. 22 Типового закону) і «order» (ст. 32 Типового закону) також були переведені однаково - як «постанову». Зазначені недоліки перекладу були повністю перенесені і в Закон України «Про МКА».

При цьому вийшло, що арбітраж може приймати постанови з питань процесуального характеру, але оскаржити і скасувати їх не можна, тоді як в англійському варіанті Типового закону і відповідно до практики зарубіжних судів, ці види актів арбітражу скасувати можна. Схожа проблема існує і в російському Законі «Про МКА», розробники якого зробили ту ж помилку, пов'язану з видами актів, що виносяться складом арбітражу.

Таким чином, можна зробити науковий висновок про те, що МКА - це недержавний орган змішаної правової природи, заснований за угодою сторін, для розгляду комерційних спорів, ускладнених іноземним елементом, за процедурою, визначеною сторонами.

Для оцінки реального стану виконання рішень МСУ слід звертатися до поглибленого вивчення національного законодавства. Вибірковий аналіз правових джерел дозволяє стверджувати, що в законодавчій практиці різних країн обов'язково існують окремі закони або норми з питань імплементації у правозастосовну практику норм, закріплених у ратифікованих країною документах ООН та інших міжнародних документах.

Аналіз ситуації з виконання рішень МСУ, будь-якою країною, потребує застосування певних індикаторів, за якими можна відстежувати динаміку процесу. В якості прикладу можна розглянути практику дії експертів ООН з імплементації норм та міжнародних стандартів, яка використовує категорії кількісних та якісних індикаторів, заснованих на фактах та на суб'єктивних оцінках; це також можуть бути індикатори як виконання стандарту в цілому, так і індикатори виконання відповідності місії.

Використання множини індикаторів та наявність методик оцінювання ситуації не означає, що індикатори можуть бути задіяні для порівняльного аналізу стану справ у різних країнах. Проте зазначені індикатори можуть слугувати допомогою в усвідомленні часової динаміки реалізації міжнародних стандартів в унікальному контексті кожної країни.

Саме з вищезазначених причин в джерелах ООН не має будь-яких порівняльних таблиць, що фіксували б досягнення одних країн на фоні інших. Натомість досить часто під час оцінки стану справ в конкретній країні експерти ООН структурні, процесуальні та результуючі індикатори. Структурні індикатори відображають зусилля держави у ратифікації та адаптації міжнародних стандартів, а також створення та існування базових правових механізмів, призначених для просування та захисту стандартів ООН [42, с.50-54].

Дуже важливе питання ефективності міжнародного права, оскільки сама цінність правової норми залежить від її ефективності. Національні норми гарантуються примусом до їх виконання. У цьому значенні можна сказати з впевненістю, що міжнародне співтовариство також здійснює соціальний тиск з метою дотримання норм міжнародного права. Незважаючи на відсутність санкцій і примусу в міжнародних нормах як таких, слід зазначити, що правом на примусове забезпечення виконання норм міжнародного права володіють практично всі його суб'єкти. При цьому спектр відповідальності за невиконання

міжнародно-правових норм поширюється та само поняття відповідальності набуває нового розвитку. У зв'язку з поширенням та інтенсифікацією світових глобалізаційних процесів у всіх сферах життєдіяльності людства, можливість застосування різноманітних міжнародно-правових санкцій (політичних та/або матеріальних) до порушників норм міжнародного права значно спрощується. Ефективність дії міжнародного права визначається так званою «справедливістю», оскільки суб'єкти міжнародного права добровільно підкоряються лише тим його нормам, які представляються справедливими з їх погляду. Тому порушення норм міжнародного права не є проявом його неефективності, як саме і порушення внутрішньодержавних норм не є запереченням ефективності їх дії. Міжнародне право виявляється «справедливим» з точки зору кожної держави, яка добровільно та без будь-якого примусу приєднується в тій чи іншій формі до міжнародних конвенцій та договорів та бере на себе зобов'язання отримуватися основних принципів і зобов'язань, закріплених міжнародним правом, при цьому на відміну від міжнародного права поняття «справедливості» не завжди сприймається відповідними суб'єктами щодо норм національного права.

Характерна особливість міжнародного права полягає в тому, що воно, завдяки своїй «справедливості» набуває рис ідеального права, яке слугує еталоном для національних правових систем. Реалізація норм міжнародного права відбувається, зокрема, через діяльність МСУ шляхом поступової імплементації їх рішень у національні правові системи. Поступове запозичення міжнародно-правових норм внутрішніми законодавствами різних країн є одним із свідчень ефективної діяльності МСУ, яке окремий раз підтверджує справедливість, що втілюється в міжнародному праві, і саме це змушує держави добровільно включати міжнародні норми у власні правові системи.

1.2. Інститут виконання рішень міжнародних судових установ як підгалузь транснаціонального міжнародного права

Історична та цивілізаційна практика людства свідчить, що найбільш ефективним шляхом врегулювання міждержавних спорів і конфліктів є міжнародно-правові засоби, серед яких найбільш результативними є судові засоби, що застосовуються в разі неможливості вирішення суперечностей дипломатичним шляхом. Науково-теоретична думка про судовий розгляд як мирний засіб вирішення міжнародних спорів існувала із стародавніх часів, але найбільшого поширення вона набула серед вчених у XVII-XVIII ст. Видатні мислителі того часу у своїх працях закликали до вдосконалення життя людства за рахунок мирного вирішення проблем тогочасного буття та відмови від війн на користь вічного миру. Видатний вчений та теоретик в галузі міжнародного права Камаровський Л.О. (1848 - 1912) в своїй докторській дисертації «Про міжнародний суд» (1881 р.) здійснив дослідження розвитку та трансформації наукової думки із вирішення міжнародних конфліктів судовими засобами. У монографії він проводить дослідження, починаючи, від творчості видатного французького філософа, письменника та мислителя епохи Просвітництва Жана-Жака Руссо, який висловлював думку із створення міжнародної спільноти на базі ідей федерації та прямо вказував на необхідність існування в ній постійного суду (*tribunal judiciaire*) із подальшим розвитком цієї ідеї в працях родоначальника німецької класичної філософії Іммануїла Канта, який вважав, що «міжнародне право повинно базуватися на федерації вільних держав». Остаточна думка про створення міжнародного суду за дослідженнями Камаровського Л.О. формується у творчості англійського філософа-мораліста і правознавця XVIII-XIX ст. Ієремії Бентама. І.Бентам вважав, що тільки створення загального суду між народами для вирішення спорів між ними може бути надійною гарантією «вічного миру». [43, с.330-341]. Ідея створення постійного

міжнародного суду та використання судової процедури з метою забезпечення миру набула свого подальшого прогресивного розвитку на рубежі XIX- XX ст. Саме у працях Камаровського Л.О. ця ідея набула свого кінцевого оформлення. За відзначенням видатного українського правознавця В.Е. Грабара, усі праці Камаровського «проникнуті однією думкою, одним духом - відданістю ідеї міжнародного спілкування» [44, с.491]. Праця Камаровського і до нашого часу є однією з всеохоплюючих праць з вказаної тематики. В літературі з міжнародного права ця книга заслуговує на репутацію першого та найбільш ґрунтовного твору на тему врегулювання міждержавних спорів і конфліктів за допомогою міжнародно-правових засобів, серед яких найбільш результативними є судові засоби.

Сьогодні в теорії міжнародного права застосовуються різні терміни для визначення міжнародних судів такі, як наприклад: міжнародний судовий орган, міжнародна судова установа, орган міжнародного правосуддя, міжнародний трибунал та ін. Але незважаючи на різні визначення правова природа міжнародного суду залишається незмінною з часів створення першого міжнародного судового органу - Постійної палати міжнародного правосуддя при Лізі Націй. Саме тоді у 1922 році, вперше з'явився міжнародний суд загального характеру і держава могла в односторонньому порядку порушити у ньому справу проти іншої держави. Причому, відповідно із регламентом суду, попередня згода сторін щодо складу суду та питання розгляду взагалі не була обов'язковою. За часів існування Постійної палати міжнародного правосуддя (січень 1922 р. - лютий 1940 р.) на її розгляд було передано 79 справ.

Створення у 1945 році ООН і Міжнародного Суду ООН надало подальшого імпульсу розвитку теорії і практики міжнародного судочинства. При цьому компетенція Міжнародного Суду ООН щодо питань власної внутрішньої організації та повноважень затвердження власної судової процедури не змінилися. Раду Безпеки ООН було наділено повноваженнями з питань вико-

нання рішень Суду. На даний час існує значна кількість міжнародних інституцій, які володіють ознаками міжнародного суду. Основні з яких Міжнародний Суд ООН, Міжнародний трибунал з морського права, Європейський Суд з прав людини та інші; вони наділені значними повноваженнями і активно працюють. Всі існуючі на даний час МСУ функціонують за встановленою їх регламентами та/або статутами судовими процедурами. Крім саме судового розгляду міжнародних спорів, більшість МСУ виконують функції з надання консультативних висновків, а також контрольних механізмів, що гарантують дотримання державами прийнятих на себе зобов'язань у певній сфері міждержавного співробітництва. Разом з тим МСУ є також засобом притягнення індивідів до кримінальної відповідальності на міжнародному рівні в разі вчинення ними значних порушень та принципів міжнародного гуманітарного права. Однією із головних функцій, які виконують сучасні МСУ є функція впливу на національні правові системи. У сучасній парадигмі міжнародного права МСУ відводиться роль засобу гармонізації принципів судочинства і вдосконалення судової процедури, встановлених у національних правових системах згідно з вимогами сучасних стандартів міжнародного гуманітарного права. Таким чином, міжнародна судова процедура, міжнародне судочинство та міжнародний судовий розгляд за своїм змістом є тотожними поняттями, основним завданням яких є розгляд міжнародних спорів і винесення законних і справедливих рішень чи консультативних висновків на основі діючих норм міжнародного права. Із філософської точки зору основним телеологічним завданням МСС є постійне вдосконалення порядку та правил МСП та формування на їх базі відповідних норм міжнародного права, які регулюють порядок дій або відповідальність сторін судового спору.

Найбільш важливим фактором мирного вирішення міжнародних спорів розглядається обов'язковість рішень МСУ. Сторони зобов'язані виконати рішення МСУ, проте у більшості міжнародних судових органів немає

можливості застосування примусових заходів виконання прийнятих ними рішень. Разом з тим рішення, що приймаються МСУ необхідно розглядати з одного боку як невід'ємну складову процесу нормотворення, а з іншої як частину міжнародної практики судочинства в тому, що стосується констатації наявності норм міжнародного права чи їх тлумачення [45, с.163]. Саме ця думка базується на змісті статті 38 Статуту Міжнародного Суду ООН, згідно з яким рішення суду є допоміжним джерелом права, тобто не створює чи змінює норми міжнародного права, а лише встановлює існуюче право. Всі рішення та консультативні висновки МСУ, прийняті або надані відповідним судом, базуються на принципах і норм міжнародного права і тому повинні позитивно впливати на правосвідомість та практичну діяльність суб'єктів міжнародного права, основними з яких є держави [46, с.134]. Таким чином, саме практична діяльність міжнародної судової системи, згідно з нормами міжнародного права, а також сприйняття, приймаємих МСУ рішень суб'єктами судового процесу в якості «справедливих» є потужним фактором формування та утворення позитивних норм на основі звичайного права із подальшією формалізацією цих норм в офіційних документах міжнародного права.

Значна проблема, яка залишається в діяльності МСС лежить в площині визнання юрисдикції міжнародного суду. Тільки загальна воля суверенних держав слугує джерелом імперативної сили рішення МСУ та гарантує його виконання. Зі всього комплексу питань, пов'язаних з проблемою державного суверенітету, одним з найважчих є питання про співвідношення суверенітету й міжнародного права. Звідси випливає базова проблема діяльності міжнародної судової системи в цілому та будь-якого міжнародного суду зокрема. МСУ може виносити будь-яке рішення в межах своєї компетенції, але вона немає сили, яка б могла примусити суверенну державу виконати його. Із цього можна зробити теоретичний висновок про те, що суверенна держава ніколи не може бути покараною в результаті судового розгляду [47, с.22].

У сучасному світі суверенна держава виступає не як ізольована держава, а як учасник міжнародного спілкування. Міжнародне право і суверенітет не лише сумісні, але і є логічно необхідною кореляцією, припускають одне одного. Насправді, суверенітет означає незалежність від інших держав. Він, отже, припускає існування цих держав і певні відносини між державами. Там, де є відносини, там повинен існувати і принцип цих відносин. Припустимо, що кожна держава сама на свій розсуд встановлює порядок і зміст своїх відносин з іншими державами, не зважаючи ні на які норми, ігноруючи інтереси інших держав. Це означатиме скасування не тільки міжнародного права, але й суверенітету, бо суверенітет держави знаходитиметься в повній залежності від розсуду іншої, сильнішої держави, що не вважає себе зв'язаною якими б то не було нормами права, окрім нею встановлених. З іншого боку, якщо визнати, що вся зовнішня поведінка держави примусово визначається якими-небудь вищестоящими нормами, то це означатиме скасування і суверенітету, і міжнародного права як права, що регулює відносини між незалежними суб'єктами. Формально-логічне зіставлення суверенітету й міжнародного права не може розкрити справжнього, діалектичного співвідношення між ними. У певному розумінні, міжнародне право дійсно є запереченням суверенітету. Це заперечення подібно до обмеженості й заперечення свавілля окремо взятого індивіда з боку прав інших індивідів. І більше того, лише наявність такого заперечення здійснює можливість справжньої свободи людини. Таким чином, заперечення з боку міжнародного права по відношенню до державного суверенітету є діалектичним запереченням, що не скасовує суверенітет, а постійно перевіряє його на розумність і гуманність і тим самим служить основою для вищої єдності суверенітету й міжнародного права. Міжнародне право не є формально-логічним запереченням суверенітету, а, навпаки, його універсалізацією, його зведенням до загального (хоча і не єдиного) принципу, регулюючого відносини між незалежними державами. З іншого боку, і принцип

суверенітету не є абсолютним запереченням, абсолютною протилежністю міжнародного права, а засобом виявлення специфічного змістовного характеру цього права як права дійсно міжнародного, яке зовсім не порушує права національного, а, навпаки, сприяє його здійсненню і збереженню. В основі понять суверенітету і міжнародного права та їх відносин ми повинні перш за все враховувати, що держави діють на виконання стійкого і постійного державного інтересу. Тому міжнародне право, що формується методом узгодження воль держав, повинно враховувати й узгодження державних інтересів, інакше самі найкращі норми залишаться без належного виконання з боку держав.

Держава, а отже, і її суверенітет не є самоціллю, а засобом досягнення певної мети суспільства. Держава виконує своє призначення шляхом здійснення своїх внутрішніх і зовнішніх функцій. З погляду останньої функції міжнародне право є якимось мінімумом безпеки, без якого держава не може обійтися. Таким чином, інтереси суспільства, втілювані державою, вимагають разом із затвердженням суверенітету і в тісному зв'язку з ним також визнання міжнародного права як одного з необхідних засобів затвердження суверенітету [48, с.97-101].

Із питань співвідношення державного суверенітету та процедури виконання рішень суду необхідно звернутися до правового регулювання та практики діяльності Міжнародного Суду ООН. Відносно питань правового регулювання прикладом можуть слугувати наступні положення:

- частині 1 статті 94 Статуту ООН, які передбачають зобов'язання кожного члена ООН виконувати рішення Міжнародного Суду ООН по тій справі, в якій він виступає одною із сторін справи;
- частині 2 статті 94 ООН, яка констатує, що у випадку, якщо якась сторона у справі не виконає своє зобов'язання, покладене на неї рішенням Міжнародного Суду ООН, інша сторона може звернутися в Раду Безпеки ООН. Рада Безпеки ООН, в свою чергу, може визнати за необхідне, надати

рекомендації або ухвалити рішення про вжиття заходів для приведення рішення у виконання;

- статті 59 Статуту Міжнародного Суду ООН, яка визначає, що рішення суду обов'язкове лише для сторін, що беруть участь у справі та лише саме у даній справі;

- статті 60 Статуту Міжнародного Суду ООН, в який зазначено, що рішення, прийняте судом є остаточним і не підлягає перегляду. При цьому має місце норм, що у випадку спору щодо змісту або обсягу рішення його тлумачення належить суду на вимогу однієї із сторін справи;

- стаття 61 встановлює, що прохання про перегляд рішення справи може бути заявлене лише на основі заново виявлених обставин, які за своїм характером можуть вирішальним чином вплинути на хід справи і які при винесенні рішення не були відомі ні Суду, ні стороні, яка просить про перегляд (за умови, що така необізнаність не була наслідком недбалості). При цьому частина 3 цієї статті містить положення про те, що суд може вимагати, щоб умови рішення були виконані, перш ніж відкриє провадження з перегляду справи [49].

Здійснюючи аналіз формування та розвитку МСС, а також вплив діяльності МСУ на формування судової практики та процесу міжнародного судочинства, необхідно також звернутися до правовстановлюючих основ таких міжнародних судових установ як Міжнародний Трибунал з морського права та Європейського суду з прав людини.

Міжнародний Трибунал з морського права був створений відповідно до Конвенції ООН з морського права 1982 року. Він є сновною МСУ у галузі міжнародного морського права, яка розглядає міжнародні спори у сфері дослідження і використання світового океану не тільки в інтересах держав-учасниць Конвенції ООН з морського права, а також світового співтовариства взагалі. Переважна частина справ, яка розглядається Міжнародним Трибуналом з морського права стосується негайного звільнення суден та екіпажів.

Діяльність Міжнародного Трибуналу з вирішення морських спорів є гарантією дотримання норм Конвенції ООН з морського права та виступає чинником подальшого розвитку сучасного морського права. За визначенням статті 33 Статуту Міжнародного Трибуналу з морського права встановлюється остаточність і обов'язкова сила рішень Трибуналу. Таким чином, рішення Трибуналу є остаточними і вони зобов'язані виконуватися всіма сторонами у справі. Рішення Трибуналу мають обов'язкову силу тільки для сторін і тільки відносно даного спору. У випадку спору щодо змісту чи обсягу рішення Трибунал на прохання будь-якої із сторін справи може надати його тлумачення [50].

Європейський суд із прав людини було створено на підставі Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 1950 року (Конвенція ЗПЛОС) з метою створення ефективної системи захисту прав і свобод людини та громадянина [51, ст.19]. Європейський суд із прав людини (ЄПСЛ) був створений і почав функціонувати у 1958 р. в рамках регіональної міжнародної міжурядової організації – Ради Європи. За даними щорічного звіту з діяльності ЄПСЛ за 2017 рік у період з 1998 року спостерігається постійне збільшення кількості справ, розглянутих Європейським Судом з прав людини. Якщо в період 1959-1998 рр. таких справ було 2165 (41 рік), то в період 1999-2017 (19 років) їх кількість зросла до 21990 [52, с.57]. Стаття 46 Конвенції ЗПЛОС зобов'язує держави-учасниці виконувати остаточні рішення ЄПСЛ у справах, в яких вони є сторонами. Остаточне рішення ЄПСЛ направляється Комітету міністрів РЄ, який здійснює нагляд за його виконанням. Тобто, значною перевагою розв'язання правових спорів ЄПСЛ є наявність в межах РЄ механізму виконання рішень.

В контексті розгляду діяльності МСС та її впливу на імплементацію норм міжнародного права у внутрішні правові системи можна навести приклад України, яка зробила важливий крок, спрямований на підвищення ефективності застосування практики та виконання рішень МСУ. Так 23 лютого 2006 р. Вер-

ховна Рада України прийняла Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [53, с.260]. За цим Законом встановлюється обов'язок держави:

- виконати рішення ЄПСЛ у справах проти України; - з усунення причин порушення Україною Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод і Протоколів до неї;
- з впровадженням в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів захисту прав людини.

За результатами аналізу діяльності МСС можна зробити висновок те, що правове регулювання виконання рішень Міжнародного Суду ООН, Міжнародного Трибуналу з морського права, ЄПСЛ здійснюється відповідно до норм міжнародного права та положень правоустановчих документів – Статуту ООН і Статуту Міжнародного Суду ООН, Конвенції ООН з морського права, Конвенції ЗПЛОС, а також, за необхідності, нормами національного законодавства. Завданням міжнародного судочинства є вирішення міжнародних спорів, але в разі відмови сторони спору від виконання рішення МСУ, постає питання ефективності інституту МСП як мирного засобу вирішення міжнародних спорів. Необхідно зазначити, що тісно пов'язаними аспектами міжнародного судочинства є питання юрисдикції міжнародного суду і виконання його рішень, оскільки, визнаючи юрисдикцію суду, держава зобов'язується виконувати його рішення. Результатом діяльності міжнародних судів є врегулювання міжнародних спорів шляхом винесення рішень на основі норм міжнародного права, а стан їх виконання є важливим показником ефективності МСП. Аналіз діяльності МСС в цілому та основних МСУ дозволяє відмітити тенденцію підвищення ролі міжнародних судових органів у формуванні правовими системами державами-учасницями ООН своїх внутрішньодержавних норм, в першу чергу, в галузі забезпечення і розвитку захисту прав людини і громадянина відповідно з принципами міжнародного права.

1.3. Принципи інституту виконання рішень міжнародних судових установ

Формування та становлення МСС, а також сучасної практики вирішення міжнародних спорів пройшло у своєму історичному розвитку через декілька етапів, серед яких можна умовно виділити наступні періоди:

- від Гаазьких мирних конференцій 1899 і 1907 років до створення Постійної Палати міжнародного правосуддя у 1920 році;
- від створення Постійної Палати міжнародного правосуддя до створення Міжнародного Суду ООН у 1945 році;
- від створення Міжнародного Суду ООН та подальшого формування інших міжнародних і регіональних судів до сьогодення.

Таким чином, можна стверджувати, що процес організації міжнародного судочинства пройшов тривалий шлях становлення, розвитку та вдосконалення. Створення у 1920 році Постійної Палати міжнародного правосуддя було здійсненням значного кроку у розвитку не тільки у галузі судового вирішення міжнародних спорів, а взагалі на цивілізаційному шляху розвитку людства. Але здійснюючи історичний аналіз діяльності МСС можна впевнено стверджувати, що якісно новий період у розвитку МСС та формування МСП, настав від часів створення ООН, одним із головних органів якої є Міжнародний Суд ООН. На нього покладені зобов'язання мирного вирішення особливо важливих міжнародних спорів, які можуть загрожувати глобальному миру та безпеці людства взагалі.

Вся діяльність ООН та Міжнародного Суду ООН (який згідно із Статутом ООН є її складовою частиною) із моменту їх утворення базувалась на принципах міжнародного права. В подальшому в процесі формування МСС принципи міжнародного права були покладені в основу створення та діяльності інших МСУ. Тому, зважаючи на важливість цих принципів в діяльності МСС та фор-

мування МСП доцільно звернутись до їх детального розгляду.

Під терміном «принцип» (лат. *principio*; гр. *αρχή* – начало) етимологічно розуміється основоположна засада певного суспільного явища чи науки.

Базові принципи міжнародного права зазначені у статті 2 Статуту ООН та визначені Декларацією про принципи міжнародного права.

Серед основних принципів міжнародного права можна виділити наступні:

- незастосування сили або загрози силою;
- мирного вирішення міжнародних спорів;
- невтручання у справи суверенних держав;
- міжнародного співробітництва;
- рівноправ'я і самовизначення народів;
- суверенної рівності держав;
- добросовісного виконання зобов'язань за міжнародним правом [10].

Заключний акт Гельсінкі 1975 р. закріпив ще такі принципи:

- територіальної цілісності;
- поваги прав людини;
- непорушності кордонів [54].

Загальними принципами права є принципи:

- ♣ справедливості;
- ♣ законності;
- ♣ принцип *pacta sunt servanda* (договори повинні дотримуватись);
- ♣ довір'я;
- ♣ захисту прав людини.

Ці принципи закріплені в міжнародних договорах, у законодавстві держав і конституціях держав. За визначенням Юридичної енциклопедії принципи судочинства – це керівні засади (ідеї), що стосуються завдань, засобів та способів здійснення судочинства⁵⁵ Принципи судочинства тісно взаємопов'язані, утворюють стійку цілісну систему, яка характеризується

взаємодією та взаємозв'язком, єдністю мети і завдань судочинства. Одні засади сприяють здійсненню інших [12]. У зміст поняття «міжнародна судова процедура» ми вкладаємо не лише загальноприйняте розуміння самого судового процесу розгляду міжнародного спору, а весь об'єм діяльності міжнародних судових органів, починаючи з прийняття установчого договору про створення міжнародного суду і здійснення заходів з організації його діяльності, формування його суддівського корпусу, питання його юрисдикції і компетенції, процесуального порядку звернення до міжнародного суду, письмового та усного процесу слухання справи, винесення консультативних висновків, постанов про тимчасові заходи, рішень міжнародних судів і їх виконання. Спробуємо дати визначення принципу міжнародного судочинства. Принцип міжнародного судочинства – основоположна засада міжнародного судового розгляду, відповідно до якої здійснюється процесуальна форма розгляду міжнародного спору. Питання принципів міжнародного судочинства нерозривно пов'язане з теорією міжнародних процесуальних правовідносин взагалі і правовідносин міжнародного судового розгляду.

На думку Ч. Брауна існує «загальне право міжнародного судочинства» («common law of international adjudication»), яке характеризується подібністю нормативного змісту внутрішніх документів міжнародних судів, можливістю застосування міжнародними судами єдиних підходів до тлумачення своїх установчих документів і дією доктрини прецеденту [56]. Пушмін Е. визначає міжнародне процесуальне право як «сукупність процесуальних галузей, інститутів і норм, які регулюють порядок створення і реалізації міжнародно-правових правил поведінки держав та інших суб'єктів міжнародного права, які здійснюються у певних процесуальних формах» [14]. У даному визначенні міжнародного процесуального права мова йде про правову поведінку суб'єктів міжнародного права у всіх галузях співіснування і співробітництва держав. Вважаємо, що це безпосередньо стосується і дотримання конкретних процесу-

альних прав і обов'язків у процесі здійснення міжнародного правосуддя, які базуються на принципах міжнародного судочинства. Поділяємо позицію К. Бекяшева, який досить переконливо обґрунтував необхідність виділення міжнародного процесуального права в окрему галузь, звертаючи особливу увагу на значення його в здійсненні судової юрисдикції [15]. Необхідно зазначити, що в рішенні Міжнародного Суду ООН *Case concerning Pulp Mills on the River Uruguay* від 20 квітня 2010 року встановлено, що всі зобов'язання, що випливають з конкретного міжнародного договору, можуть бути поділені на матеріальні та процесуальні, а міжнародна відповідальність настає за невиконання і тих і інших [16]. Варто зазначити, що існують принципи, на основі яких ґрунтуються і створюються міжнародні судові установи і безпосередньо принципи процесуальної форми. Можливо виділити такі основні принципи міжнародного судочинства. Принцип законності. Міжнародний суд, а також сторони міжнародного судового розгляду, зобов'язані дотримуватись матеріальних і процесуальних норм міжнародного права. Ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН передбачає на основі яких джерел Суд вирішує передані йому справи. При цьому він застосовує: 1) міжнародні конвенції (загальні та спеціальні), що встановлюють правила, визнані державами, що сперечаються; 2) міжнародний звичай як доказ всезагальної практики, визнаної в якості правової норми; 3) загальні принципи права, визнані цивілізованими націями; 4) із застереженням, зазначеним в ст. 59 (обов'язковість рішень тільки для сторін і тільки у даній справі), судові рішення та доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів з публічного права різних націй як додаткових засобів для визначення правових норм [5718]. Дотримання сторонами принципу законності означає дотримання ними положень дво і багатосторонніх конвенцій і договорів, а також процесуальної форми міжнародного судового розгляду. принцип змагальності означає активність сторін у процесі міжнародного судового розгляду. Є однією з гарантій ефективного вирішення спору. У цьому контексті значимим є те, що

крім спорів між державами суди все більше розглядають справи, сторонами яких є юридичні, а також фізичні особи.

У міжнародній судовій процедурі правовий статус сторін базується на принципі рівності, що виявляється і забезпечується рівними можливостями у процесі. Тому рівність сторін є одним з основних принципів міжнародного судочинства. Важливим принципом (і одночасно тенденцією) сучасного міжнародного процесу в сфері вирішення міжнародних спорів є інституційність, який полягає у діяльності органів, створених на основі норм міжнародного права. Ще одним важливим принципом міжнародного судочинства є диспозитивність. Російський науковець Плешанов А. до змісту диспозитивності включає: 1) свободу вибору варіанту захисту порушеного права; 2) свободу сторони у справі на вибір варіантів поведінки безпосередньо у судовому процесі [19]. Казуальність як принцип міжнародного судочинства означає, що розгляд кожного міжнародного спору здійснюється відповідно до фактичних обставин справи. Прикладом казуальності в міжнародному судочинстві є положення п. 3 ст. 51 Статуту Міжнародного кримінального суду, відповідно до якого судді (більшістю у дві третини голосів) при необхідності можуть прийняти тимчасові процесуальні правила для конкретної ситуації (посилання) Потрібно відмітити, що норми Резолюції про внутрішню судову практику Міжнародного Трибуналу з морського права характеризуються достатньою гнучкістю, що дозволяє у кожному конкретному випадку вибрати найбільш оптимальну процедуру, причому головними критеріями є кількість і складність питань, які потребують вирішення [80]. Необхідно зазначити, що принципи міжнародного судочинства виступають одним з ефективних елементів забезпечення міжнародного правопорядку. Міжнародний правопорядок – це певна модель функціонування міжнародного співтовариства держав, що має своєю основною метою стабільне, продуктивне і безконфліктне їх співіснування на міжнародній арені за допомогою певних інструментів (держав, міжнародних інституцій і т.д.) [591]

Висновки до розділу 1

У першому розділі кваліфікаційної роботи проведено аналіз становлення, розвитку та сучасного стану міжнародної судової системи зі спробами здійснення класифікації рішень міжнародних судових установ, розглянуто - законність;

- змагальність;
- рівність;
- інституційність;
- диспозитивність;
- казуальність.

Діяльність міжнародних судів (Міжнародного Суду ООН, Міжнародного Трибуналу з морського права, Міжнародного кримінального суду та ін.) переконливо свідчить, що їх успішне функціонування здійснюється завдяки правовому регулюванню та дотриманню ними принципів судочинства.

На підставі всього сказаного можна виділити наступні положення:

1) міжнародне право є правом; 2) воно регулює відносини між суверенними державами, що еволюціонують; 3) суверенітет не виключає відповідальності за порушення міжнародного права.

По-перше, міжнародне право – це сукупність правових норм, а не норм етичних або технічних. Юридичний характер міжнародного права виражається, зокрема, у тому, що зобов'язання, які закладаються ним, служать підставою для кореспондуючих правозазіхань інших держав і надають їм право так чи інакше

реагувати на порушення цих зобов'язань. Воно не втрачає свого правового характеру через відсутність у ряді випадків органу примусу або санкції, оскільки воно розділяє цю особливість і з внутрішньодержавним правом, в усякому разі із значною його частиною. Обов'язковість норм міжнародного права сприймається як обов'язковість юридична, яка реабілітує санкції, а не лише як моральна. Міжнародне право, перш за все, право гарантоване, а не примусове.

Міжнародне право не є правом, нав'язаним державам ззовні якоюсь зовнішньою силою. Кожна держава, що приймає участь у міжнародному спілкуванні держав, тим самим бере участь і у створенні міжнародного права, як звичаєвого, так і конвенційного, шляхом його встановлення в договорах, шляхом вироблення практики або шляхом санкціонування.

У міжнародному спілкуванні виявляється зовнішня політика держав, що є продовженням їх внутрішньої політики, від якої вона не може бути відірвана, і виражає, як і остання, інтереси держав. Проте звідси не можна зробити висновок, що міжнародне право є зовнішнім державним правом або продовженням національного права тієї або іншої окремої держави, оскільки якщо держава регулює внутрішні відносини на основі одностороннього наказу, то цього не можна сказати про зовнішні відносини. Окрема держава не може одностороннім чином встановлювати міжнародне право. Кожна держава може пропонувати ухвалення тих або інших правил як норми міжнародного права, держава може своєю політикою сприяти розвитку тих або інших тенденцій в міжнародному праві, проте нормою міжнародного права може стати лише те правило, з приводу якого є відкрита або мовчазна згода інших суверенних держав.

Абсолютно ясно, що такої згоди може добитися лише норма, що відповідає інтересам не даної однієї держави, але й інших держав. Тому диктат у міжнародному праві суперечить самій сутності цього права.

По-друге, необхідно враховувати і ту особливість міжнародного права, що воно регулює переважно відносини між суверенними державами. Суверенітет суб'єктів міжнародного права не виключає міжнародно-правового регулювання, але визначає ряд особливостей цього особливості й межі міжнародно-правового регулювання знов проблем взаємовідносин між міжнародним правом (або міжнародним правопорядком) і суверенітетом (або державним правопорядком), розглянуто та, досліджено ЄСПЛ, із приділенням особливої уваги правовій основі функціонування та діяльності МКА, як специфічної складової МСС

За результатами розгляду питань першого розділу виконано наступні завдання:

1. Здійснено філософсько-правовий аналіз становлення, сучасного стану та подальшого розвитку МСС в результаті чого встановлено, що на даний час у світі сформувалась цілісна міжнародна судова системи, яка у своєї діяльності охоплює всі сфери життєдіяльності міжнародного співтовариства та відіграє значну роль фактору підтримання стабільності міжнародних відносин на базі цивілізованого вирішення міждержавних конфліктів та спорів. При цьому особливістю сучасної МСС є відсутність будь-якої ієрархії у взаємовідносинах різних МСУ. Всі МСУ є рівноправними суб'єктами міжнародного права. Сучасна МСС має тенденцію до подальшого розгалуження, розвитку та інтеграції у сучасну систему міжнародних відносин.
2. Вивчено еволюцію поглядів на формування та розвиток МСС із позицій історичної та сучасної філософсько-правової мислі. За результатами дослідження були визначені наступні етапи формування наукових поглядів на становлення судової системи: античний, середньовічний, просвітницький та сучасний. У якості основної закономірності еволюції філософсько-правових поглядів встановлена поступова гуманізація наукової думки із поглибленням акценту на визнання природних прав людини у процесі регулювання міждержавних та суспільних відносин.

3. Здійснено класифікацію та поділ міжнародних судових установ у сучасній міжнародній судовій системі на підставі наступних критеріїв:

- критерія просторової дії - на універсальні, що охоплюють міжнародне співтовариство в цілому та регіональні;
- юрисдикційного критерія - на суди загальної юрисдикції та спеціальної юрисдикції;
- суб'єктного критерія - для вирішення міждержавних спорів; для розгляду індивідуальних та колективних звернень осіб; для кримінального переслідування осіб, що скоїли міжнародні злочини.

4. Визначено поняття рішення МСУ та їх види, які можна класифікувати за критеріями прямої (загальної) та адресної дії.

За критерієм прямої (загальної) дії визначаються наступний вид рішень:

- регулювання (regulation), за яким встановлюються норми, що застосовуються країнами-учасницями безпосередньо, без будь-яких процедур адаптації, узгодження та ін.

За критерієм адресної дії визначаються наступні види рішень:

- директива (directive), яка адресована всім або окремо визначеним державам-членам. Норми, що містяться в директиві, повинні бути перенесені до національних законодавств у встановлений період часу;
- рішення (decision) - норма має пряму дію лише для конкретної держави-члена, якій воно адресована.

5. Визначено специфіку діяльності МКА відповідно до якої він становить особливий орган МСС та утворюється за угодою сторін для розгляду комерційних спорів (ad hoc), ускладнених іноземним елементом. Для порушення провадження в МКА (на відміну від судового розгляду) необхідна наявність арбітражної угоди сторін на передачу спору в арбітраж. При цьому арбітражна угода має вигляд арбітражного застереження, предметом якої є вирішення

майбутніх суперечок и така угода є обов'язковою для всіх сторін договору незалежно від їх бажання.

6. Визначено зміст принципів обґрунтованості судового рішення та належного здійснення правосуддя у міжнародній судовій системі. За результатами дослідження визначено наступні основні принципи міжнародного судочинства. законності;

-змагальності;

7. Досліджено питання додержання принципу суверенітету держави в контексті виконання рішень міжнародних судових установ. За результатами дослідження встановлено, що держави допускають і встановлюють для себе можливість невиконання рішень будь-якого міжнародного суду, вважаючи таке невиконання з одного боку наявністю державного суверенітету, а з іншого постійно триваючого діалогу держави із судом щодо цілого ряду питань, делегованих такому суду, діалогу, який є також однією з форм контролю за таким делегуванням МСУ тлумачення і застосування норм міжнародного права.

РОЗДІЛ 2

Процесуальний порядок виконання рішень міжнародних судових установ

2.1. Виконання рішень міжнародних судових установ в країнах романо-германської правової сім'ї

З метою розуміння сучасного стану та тенденцій розвитку процесуального порядку імплементації рішень МСУ в країнах романо-германської правової сім'ї необхідно на підставі історичний методу дослідження здійснити аналізу процесів виникнення, формування, становлення та розвитку романо-германської системи правового регулювання, в тому числі, та в першу чергу, спираючись на джерела права та судової практики, в контексті оскарження і примусового виконання рішень МСУ в різних країнах, з подальшим використанням порівняльно-правового, формально-логічного та діалектичного методів дослідження з метою сучасних тенденцій правового регулювання оскарження і примусового виконання рішень МСУ, аналізу становлення законодавства про виконання рішень МСУ в Україні та інших країнах, виявлення колізій в законодавстві України про виконання рішень МСУ та розробки рекомендацій щодо їх усунення.

Романо-германська правова система має свої витоки, які нерозривно пов'язані з історією та розвитком права у. Ця правова система сформувалася в

континентальній Європі в результаті рецепції (запозичення) норм права Стародавнього Риму (римського права). З точки зору сучасної науки, часом коли з'явилася система романо-германського права, вважається XIII в. Існуючі до XIII в. елементи римського права мали характер звичаєвого права. Епоха Відродження відкрила світові ідеологію гуманізму, в центрі якої знаходилися повсякденні інтереси людини, які потребували правового захисту. У цей період у науковій думці набуло поширення усвідомлення про домінування ідеї права, а також необхідності пристосувати норми римського права до нових історичних умов. У цей період відбулася велика за своїм історичним та науковим значенням робота із кодифікації римського права, яка проводилася вченими провідних європейських університетів.

У континентальній Європі підставою для рецепції римського права стали розвиток торгівлі, ремесел, зростання міст. Зростання та промисловий розвиток великих міст потребували системи нормативно-правового регулювання, заснованої на ідеях формальної рівності і незалежності учасників ринкових відносин. Із зміною сільського укладу, земельних відносин на селі, правова система, що зародилася в містах, стала наднаціональною, а з часом в цілому континентально-європейською. Крім економічних причин існували і соціально-культурні передумови запозичення Європою римського права. Розвиток освіти, мистецтва, культури підготувало ґрунт для сприйняття римських юридичних концепцій, поглядів, понять, конструкцій. Важливу роль у цьому процесі зіграли університети. Університетські професори активно займалися вдосконаленням юридичної доктрини, категоріального апарату, а в подальшому також розробкою моделей, проектів найважливіших законів та кодексів.

Сприяння рецепції виявляла й феодальна держава, оскільки римська правова концепція була міцно поєднана з ідеєю сильної державної влади, яка стоїть над індивідами та соціальними групами. Крім етнічних і політичних причин і джерел, на їх основі діяли ідеологічні та юридичні передумови

рецепції. Відомо, що вже в період раннього середньовіччя формальну основу рецепції деякі монархи вбачали в спадкоємності влади від римських імператорів. Зокрема, німецькі імператори ще в XII ст., прагнучи підвищити авторитет своєї влади, стали розвивати теорію про її спадкоємність від римських монархів, а німецьку державу, яка виникла на території Північної Італії, веліли іменувати «Священна Римська імперія німецької нації».

Інститути і норми класичного римського права були перенесені спочатку в часи Середньовіччя, а потім і в буржуазну епоху. Поява доктрини природного права (XVII-XVIII ст.) сформувала нову систему цінностей, згідно якої в центрі будь-якого суспільства ставиться людина з його невід'ємними природними правами. Відбулося усвідомлення цінності розуму як сили, яка творить право і забезпечує прогрес, що підкреслювало нову роль, відведену законом, і відкривало шлях до кодифікація. Романо - германська правова система виникла на ґрунті історичної спільності та загальних базових цінностей європейської культури.

Романо-германське право набуло поширення не тільки в Європі, але і за її межами. Держави, які раніше були колоніями Франції, увійшли до складу франко-германської правової сім'ї. Романо-германська правова сім'я охоплює собою більшу частину країн Африки, всі країни Латинської Америки, країни Сходу, включаючи Японію, а також майже всі країни континентальної Європи до складу яких відноситься і Україна.

Під правовою системою в «широкому розумінні» (правовою сім'єю) мають на увазі велику сукупність, класифікацію типів національних правових систем, близьких за конструктивними, техніко-юридичними та іншими особливостями. Це комплексна, інтегруюча категорія, що відображає всю правову організацію суспільства, цілісну правову дійсність. За визначенням російського вченого Скакуна О.Ф. під правовою системою розуміється «... сукупність внутрішньо узгоджених, взаємозв'язаних, соціально однорідних юридичних

засобів (явищ), за допомогою яких публічна влада надає регулятивно-організуючу і стабілізуючу дію на загальні відносини, поведінку людей і їх об'єднань (закріплення, регулювання, дозвіл, зобов'язання, заборона, переконання і примус, стимулювання і обмеження, превенції, санкції тощо).» [60, с. 519].

Отже, поняття «правова система» є комплексною, інтегруючою категорією, що відображає всю правову організацію суспільства, цілісну правову дійсність, поняття ж «правова сім'я» є дещо ширше і під ним розуміється велика сукупність типів національних правових систем, близьких за конструктивними, техніко-юридичними та іншими особливостями.

Будь-яка із правових систем, які існують у сучасному світі відрізняється за класифікаційними ознаками. На думку одного із найяскравіших спеціалістів в галузі порівняльного правознавства, французького вченого Рене Давида класифікація ґрунтується на системі критеріїв, що дозволяє уникнути одномірності, однобічності при вивченні змісту правових систем. Р. Давид розділяє всі існуючі в світі національні правові системи на правові групи, або правові сім'ї. Категорія «правова сім'я» у цього науковця служить для позначення групи правових систем об'єднаної на основі спільності джерел. Базовою характеристикою відмінності романо-германської правової сім'ї від інших є те, що у всіх країнах романо-германської правової сім'ї норму права розуміють, оцінюють і аналізують однаково. На думку Р. Давида, цей аспект є одним з найважливіших елементів єдності романо-германської правової сім'ї при всій її світовій розповсюдженості [61].

Таким чином, для подальшого розгляду генези правової системи та формування теоретичної бази імплементації рішень МСУ у правових та судових системах країн романо-германської правової сім'ї необхідно розглянути особливості трактування та характер правових норм у романо-германському праві.

По-перше, необхідно звернути увагу на загальний характер правової норми у романо-германському праві. Вважається, що норма права в універсальній формі встановлюється для невизначеної кількості випадків. Правові наслідки, які настають за тих чи інших фактичних обставин описуються абстрактно. Прагнення до створення абстрактних правових норм нарівні з бажанням охопити всі сфери права якісно структурованою нормативною системою є однією з особливостей правового стилю романського та германського права. Роль норми права як загального керівництва у вирішенні конкретних справ відповідає романо-германській традиції, згідно з якою право розглядається як модель соціальної організації. Норма права дозволяє законодавцю в необхідних випадках ефективніше втручатися в ситуації і навіть орієнтувати суспільство на досягнення певних цілей. З цього випливає, що норма права має більше значення за правило, встановлене для застосування суддями в конкретній справі.

Важливою проблемою для правових систем романо-германської сім'ї є визначення оптимального ступеня узагальненості норм права, оскільки від її вирішення значною мірою залежить ефективність права. Фахівці зазначають, що норми права не повинні бути занадто загальними, оскільки в цьому разі вони припиняють бути досить надійним керівництвом для практики, проте не повинні бути і надмірно деталізованими, бо вони призначені регулювати саме тип відносин, а не застосовуватися як судові рішення, тільки до конкретної ситуації.

Ступінь узагальненості норми права не є однаковим для всіх галузей романо-германського права. Так, конкретизація норм публічного права повинна бути максимальною. Це необхідно насамперед для того, щоб звести до мінімуму можливе свавілля державних органів при тлумаченні цих норм. А в приватному праві, де немає великої потреби нав'язувати суб'єктам права тверді юридичні

рішення, конкретизація норм може бути мінімальною, і тому допускається високий ступінь узагальнення.

Другою визначною характеристикою є роль юридичної науки у створенні норм права. Юридична наука у романо-германському праві традиційно займається упорядкуванням і систематизацією рішень, що приймаються у конкретних справах. Вона виявляє з маси конкретних справ чіткі основні принципи, загальні засади, якими в майбутньому можуть керуватися судді та юристи-практики. Завдяки формулюванню правових норм науковцями юридична практика звільняється від невідповідних або зайвих елементів.

Наступною характеристикою є вплив пріоритет норм, що містяться в законодавстві. Юристи у країнах романо-германської правової сім'ї сприймають право як розгалужене й величезне зібрання письмових текстів, що мають значення закону. Закон являє собою найприйнятнішу форму для втілення норм права як загальних правил поведінки. Закон має загальний і неперсоніфікований характер: він застосовується щодо всіх, хто відповідає його умовам, з моменту набрання ним чинності та до його скасування. Особливе значення в романо-германському праві мають норми, що містяться в конституційних актах і кодексах. Завдяки кодексам у праві з'являються досить загальні, систематизовані, легкодоступні для пошуку і розуміння правила, на основі яких юристи та судді і громадяни можуть визначити, яким чином повинні вирішуватися ті чи інші проблеми.

Важливою характеристикою та особливістю романо-германської правової системи є зв'язок закона з судовою практикою. Ця особливість полягає, по-перше, в офіційному запереченні та принциповій неможливості існування судової нормотворчості. У країнах романо-германської правової сім'ї на відміну від країн системи загального права суди лише інтерпретують пов'язані з кожним конкретним випадком, який розглядається у судовій справі, унормовані тексти законів. Таким чином, судові рішення розглядаються лише наслідком

розуміння законів судами. По-друге, судова практика має суттєвий вплив на право за допомогою та через тлумачення норм закону. Норма права в романо-германській правовій сім'ї не регламентує деталі, тому що законодавець не може точно передбачити різноманітність конкретних справ, що вже виникали або можуть виникнути у практиці та які в майбутньому підпадуть під її регулювання. Загальний характер норми права збільшує роль судді у провадженні по справі, через надання суддям широких повноважень при застосуванні норм закону та відкриваючи простір для розширювального тлумачення. Саме тому роль судді в сім'ї романо-германського права набуває дуже великого значення та не обмежується лише механічним вибором. Особливістю романо-германської правової сім'ї є також наявність так званих «вторинних правових норм», що створюються в судовій практиці завдяки тлумаченню суддями законодавчих норм та які уточнюють та доповнюють ці норми. Норма, створена законодавцем, в цьому сенсі, розглядається лише як «ядро», навколо якого обертаються «вторинні правові норми».

Ще одною специфічною особливістю романо-германській правовій сім'ї є відсутність єдиного уявлення про джерела права і про їхнє співвідношення між собою. Кожна з численних правових систем, які входять до складу цієї сім'ї, має свої специфічні риси, обумовлені історичними і національними традиціями, особливостями правової культури й іншими факторами. Таким чином, питання про поняття джерел права є досить складним і дискусійним навіть усередині кожної національної правової системи, яка входить до складу цієї сім'ї. Питання щодо співвідношення джерел права змінюється час від часу і залежить від галузі права, щодо якої воно надається, а також від філософських та правових поглядів кожного автора. У романо-германському праві термін «джерело права» є багатозначним. Так французький науковець Ж.-Л. Бержель, професор Університету права, економіки і суспільних наук Екс-Марселя, позначає цим терміном сутнісні та формальні джерела права. На думку французького вченого, сутнісні

джерела права - це передусім творчі сили права, моральні, філософські, релігійні, політичні, соціальні та ідеологічні принципи, які покладені в основу правових норм і обумовлюють їх зміст. У свою чергу формальні джерела права — це способи формування правових норм, тобто прийоми та акти, за допомогою яких правила стають складовою частиною позитивного права і набувають статусу норм права [62, с.97-98].

Джерела права у романо-германській сім'ї традиційно розглядаються не в одному окремо узятому (історичному, соціологічному, філософському, формально-юридичному) аспекті, а в сукупності кількох сторін, що доповнюють одна одну. Наприклад, якщо при розгляді національної правової системи Німеччини та джерел німецького права обмежитися лише формально-юридичним підходом, згідно з яким визнаються тільки два види джерел права - закони і звичаєве право, то з поля зору зникли б такі неформальні джерела права, як правова історія, правова доктрина, загальні принципи права, судова практика, що протягом багатьох століть суттєво впливають на німецьке право. Такій підхід створив би якоюсь мірою перекручену картину сучасної правової системи Німеччини.

Проте, незважаючи на різноманітність підходів до визначення поняття «джерело права», в романо-германській правовій сім'ї традиційно домінує формально-юридичний підхід. Так, нідерландські юристи визначають джерела права як форми виразу позитивного права, які мають значення обов'язкових засобів ознайомлення з чинним правом. Слід звернути увагу також на те, що серед джерел права у формально-юридичному значенні провідна роль незмінно належить законам. На думку Р. Давида, законодавство - це першорядне, майже єдине джерело права у країнах романо-германської правової сім'ї. Інші джерела права посідають підлегле та малозначне місце порівняно з класичним джерелом права – законом [61].

Для всієї сукупності правових систем романо-германської сім'ї загальними є такі джерела права:

- нормативно-правові акти;
- правові звичаї;
- міжнародні договори;
- загальні принципи права;
- правова доктрина;
- судова практика (судові прецеденти).

Вони можуть бути класифіковані за різними критеріями, а саме:

- залежно від формальної обов'язковості джерела права можна класифікувати на формально-обов'язкові (писані) та неформальні (неписані). До формально-обов'язкових джерел права належать, насамперед, нормативно-правові акти, міжнародні договори та правові звичаї. Вони відіграють визначальну роль у всій системі романо-германського права. Неформальні джерела (зокрема, правові доктрини, судова практика) в суто юридичному значенні не є обов'язковими, проте всі вони суттєво впливають на процес розвитку й удосконалення права;
- залежно від юридичної сили, соціального значення і ступеня поширеності вирізняють первинні та вторинні джерела права. Первинними джерелами в усіх країнах романо-германського права є нормативні акти і звичаї з безсумнівною перевагою перших. Іноді первинними джерелами вважаються також загальні принципи права. Первинні джерела завжди мають обов'язкову юридичну силу, відіграють значну роль у соціальному житті, закріплюють найважливіші норми романо-германського права. Вторинні джерела можуть мати певну юридичну вагу лише тоді, коли відсутні первинні джерела або ж коли вони є неповними чи неясними. Використання вторинних джерел не є юридично обов'язковим. До вторинних джерел романо-германського права належать судові прецеденти, наукові роботи відомих учених-юристів (доктрина) й інші неформальні джерела права.

Залежно від способу формування всі джерела романо-германського права поділяються на дві групи:

- джерела, які створюються та формуються законодавчими і виконавчими органами держави (нормативно-правові акти);
- джерела, які формує суспільство (наприклад, правові звичаї, правові доктрини).

У сучасній юридичній та науковій літературі панує думка, що суди у країнах романо-германського права досить активно впливають на норми права у прямій та непрямій формах. Так, суди безпосередньо впливають на саме існування норми права, коли заважають набранню її чинності, визнають її нечинною або такою, що не підлягає застосуванню. Йдеться переважно про роботу конституційних судів, що здійснюють попередній та наступний контроль за конституційністю нормативних актів. Непрямий вплив полягає в тому, що вищі судові інстанції контролюють тлумачення норм права, здійснене звичайними судами під час розгляду конкретних судових справ.

Питання про можливість судової правотворчості вирішується у країнах романо-германського права по-різному. Це обумовлено історичними традиціями (одні країни заохочували розвиток прецедентного права, другі — обмежували його), а також відповідною законодавчою регламентацією (закріпленням або заборонаю прецеденту як джерела права).

Так, характерною рисою французької правової доктрини є так звана упорядкована концепція правозастосування, що виникла ще за часів Французької революції. Згідно зі ст. 5 Цивільного кодексу судді заборонено виносити рішення у вигляді положень загального або регламентарного характеру. Це значить, що судця у своєму рішенні не може створювати норму права, яка буде застосовуватися в аналогічних випадках [63, с. 18].

Проте заборона обов'язкової сили прецеденту не свідчить про незначну роль судової практики у правовій системі Франції. Роль судді є основною в

застосуванні закону, його інтерпретації, заповненні існуючих прогалів, а також у його оновленні, оживленні чи згладжуванні, тобто ігноруванні й протидії йому. Незважаючи на те що місця судді передбачає підкорення закону, але при його застосуванні у судовій справі, суддя, виконуючи роль необхідної об'єднуючої ланки між виданням норми права і його ефективним застосуванням, насправді може дискримінувати закон. Тому стосунки між законодавчими та судовими органами іноді набувають іноді характеру протистояння.

Наприклад, у німецькій правовій традиції рішенням судів відводиться більш значна роль, ніж у Франції. До легітимних функцій німецького суду належить, зокрема, функція розвитку й удосконалення права, що включає повноваження на правотворчу діяльність. У рішенні від 14 лютого 1973 року Федеральний конституційний суд Німеччини пояснює цю функцію так: «...суддівська діяльність не зводиться лише до пізнання і виразу волі законодавця. Цілі правосуддя можуть вимагати від судді вияву і реалізації в його рішеннях принципів, що іманентні конституційному правопорядку, проте не знайшли втілення в тексті писаних законів. Суддя не повинен вчиняти свавілля; його рішення повинні базуватися на раціональній аргументації. Очевидно, що писаний закон не завжди виконує свою функцію - справедливо вирішувати юридичні проблеми. У такому разі суддівське рішення ліквідує цю прогалину виходячи зі здорового глузду та загальних уявлень про справедливість. Завдання та повноваження у сфері правотворчості - але завжди в межах конституції - ніколи не оскаржуватимуться суддями» [64].

Необхідно звернути особливу увагу на те, що німецька система судових рішень має змішаний характер, якщо порівнювати її, наприклад, із французькою. На відміну від французької в ній визнається необхідність правового обґрунтування рішення судді, в постановках досить часто використовуються посилання на прийняті раніше рішення, проте в рішеннях відсутня обов'язкова сила прецеденту, за винятком рішень, прийнятих Федеральним конституційним су-

дом. Проте досліджуючи німецьку судову систему, можна говорити про існування непрямой обов'язкової сили судового рішення. В такій спосіб судді намагаються утримуватись від того, щоб їх рішення скасовувались вищими судовими інстанціями, оскільки це завжди негативно впливає на їх судову кар'єру.

В процесі вивчення особливостей діяльності судових систем країн романо-германської правової сім'ї необхідно також звернути увагу на правотворчу роль судової практики, яка офіційно визнається також в Іспанії, де ця практика, що заснована на низці рішень Верховного суду Іспанії, формує так звану загальну правову доктрину (*doctrina legal*). Її порушення згідно з законом є однією з найважливіших підстав для оскарження судових рішень до Верховного суду Іспанії. До країн, що офіційно визнають і законодавчо закріплюють прецедент як джерело права, належить також Швейцарія. У статті 1 Цивільного кодексу цієї країни вказується на те, що в разі відсутності норм, які мають застосовуватись до справи, що розглядається у сіді, суддя повинен вирішувати питання відповідно до існуючого звичаєвого права. А у разі відсутності звичаю, відповідно до правил, які він створив би, коли був би законодавцем. При цьому суд повинен слідувати встановленій доктрині та практиці. У процесі здійснення такого роду діяльності суддя не повинен виходити за межі, встановлені визнаними правовими доктринами та нормами прецедентного права [65, ст.1].

Роль судової практики підвищується в тих країнах романо-германської правової сім'ї, які є членами Європейського Союзу. Це пов'язано з тим, що в ЄС фактично визнаний прецедентний характер рішень Суду ЄС та їх статус як найважливіших джерел європейського права. Оскільки європейське право визнається складовою частиною національного права держав - членів ЄС, рішення Суду ЄС суттєво впливають на відповідні національні правові системи.

Разом з тим в рамках ЄС існує проблема конфлікту юрисдикцій Суда ЄС та Європейського Суду з прав людини, яка тим чи іншим чином впливає на процес виконання судових рішень у країнах-учасниках. Європейський Суд з прав

людини є МСУ, який стежить за дотриманням прав людини в країнах-учасницях ЄС, зважаючи на потенційну можливість прийняття суперечливих норм в рамках ЄС. Проблема полягає в тому, що існує ймовірність того, що одна й та сама справа може виявитися на розгляді двох судових інстанцій. Так, якщо Суд ЄС розглядатиме справу, покладаючись лише на вже існуючу практику ЄСПЛ, в разі прийняття рішення, що не задовольнить одну із сторін справи, не зможе передати її на розгляд до ЄСПЛ. Цьому перешкоджає стаття 35 Конвенції ЗПЛОС [51, ст.35], згідно з якою ЄСПЛ зобов'язаний відхилити скаргу, якщо вона вже є предметом розгляду іншої міжнародної судової інстанції. Можливим виходом із ситуації може служити створення особливого механізму, в рамках якого Суд ЄС зміг би звертатися із запитом до ЄСПЛ в рамках преюдиціальної процедури. З іншого боку, подібна ситуація може поставити під загрозу системність і єдність тлумачення права ЄС, в основі якого лежить принцип жорсткого обмеження повноважень інтеграційного об'єднання, який може бути порушений обов'язковістю подібної преюдиціальної процедури. Можливим вирішенням складної ситуації було б дозволити для цілей захисту прав людини зробити можливим звернення Суду ЄС до ЄСПЛ за роз'ясненням і тлумаченням деяких положень Конвенції ЗПЛОС. Подібний механізм дозволив би уникнути дублювання механізму захисту прав людини в рамках ЄС. Разом з тим при такому підході може постраждати ефективність розгляду скарг в Суді ЄС, тим більше по такому чутливому питанні, як захист прав людини, оскільки тривалість процедури розгляду скарг в Суді ЄС зараз становить близько двох років, а якщо припустити, що Суд ЄС звернувся б до ЄСПЛ за тлумаченням положень Конвенції ЗПЛОС, то важко уявити, наскільки сильним був би удар по ефективності захисту прав людини.

Правові системи більшості країн-членів ЄС належать або тяжіють до романо-германської правової сім'ї. Тут домінує єдиний підхід до співвідношення європейського і національного права. Європейське право

розглядається як складова частина національного права у країнах-членах ЄС за умови дотримання передбаченого Конституцією країни порядку імплементації його норм і прийняття таких норм у межах компетенції ЄС. В усіх країнах-членах ЄС фактично визнається пряма дія, верховенство і пряме застосування права ЄС. Правозастосовчі органи держав-членів ЄС сприймають європейське право як чинне і обов'язкове до виконання, його норми безпосередньо наділяють фізичних та юридичних осіб конкретними правами, а судові органи відповідними повноваженнями щодо їх захисту. У разі колізій між нормами національного права країн-членів і нормами права ЄС пріоритет мають останні. Пріоритет закріплюється переважно за положеннями установчого договору, а норми національного законодавства, які йому суперечать, не стають «нікчемними», а просто не застосовуються. Судові установи ЄС і національні суди зобов'язані застосовувати інкорпоровані в національні правові системи країн-членів ЄС норми європейського права і забезпечувати ефективний захист прав та законних інтересів суб'єктів, що виникають на їх основі. У той же час право ЄС не може порушувати основні принципи конституційного ладу будь-якої країни-члена ЄС. Це базове положення правової системи ЄС є гарантією від можливості поглинання національних правових порядків наднаціональною правовою системою. Гармонізація національного права асоційованих країн з правом Євросоюзу є етапом у процесі поступової уніфікації правових норм європейських інтеграційних організацій та держав-кандидатів, що співпрацюють з ними. Завдяки гармонізації національне право таких країн поповнюється нормами права ЄС, що створює правові засади для залучення їх до процесів європейської інтеграції.

В ЄС функція контролю за виконанням державами своїх зобов'язань покладено на Комісію ЄС, яка в разі виявлення порушення проводить перевірку і має право звернутися до Суду ЄС за підтвердженням факту порушення державами своїх зобов'язань. Спочатку своєї роботи Комісія ЄС розглядала таку

функцію в якості важливого політичного інструменту, який можна використувати тільки в разі крайньої необхідності. В середині 1960-х років Комісія ЄС взагалі не ініціювала подібних розслідувань. Станом на поточну дату це вже досить формалізований процес, щорічно Комісія ЄС ініціює сотні таких розслідувань. Однак при цьому Комісія ЄС в першу чергу виходить з того, що при невиконанні державою своїх зобов'язань питання має бути вирішене через діалог з цією державою, тому 85% таких справ вирішується ще до звернення Комісії ЄС в Суд ЄС [66, р.4].

Відповідно до доповіді Комісії ЄС про моніторинг застосування права ЄС за 2017 рік Суд ЄС протягом 2017 року виніс 18 рішень за позовами Комісії ЄС про невиконання державами своїх зобов'язань, з яких 18 (100%) було винесено на користь Комісії ЄС. Проте сама Комісія ЄС не заперечує існування проблеми виконання таких рішень, тобто усунення допущених державами і встановлених Судом Європейського Союзу порушень. В 2017 році Комісія ЄС вела контроль за виконанням 9 таких рішень Суду, вважаючи, що вони ще не повністю виконані [67, р.13-14].

З метою розуміння порядку та правил європейського судочинства та можливості врахування її імплементації в реаліях українського законодавства необхідно розглянути практику діяльності Суду ЄС.

Відповідно до статті 19 Договору про Європейський Союз, Суд ЄС повинен забезпечувати дотримання закону у застосуванні установчих договорів. Суд ЄС розглядає більшість справ, включаючи всі справи про порушення [5, ст. 258–260], усі запити на ухвалення попереднього рішення [5, ст.263] і позови про скасування, подані державами-членами проти установ ЄС (за винятком Європейської Комісії), а також позови про скасування, подані установами ЄС проти інших установ ЄС.

Практика Суду ЄС має принципове значення у правопорядку ЄС, а отже, і для третіх країн, перед якими стоїть завдання наближення їх законодавства до законодавства ЄС.

У багатьох аспектах право ЄС є системою, заснованою на прецедентному праві, і це нерідко дивує тих, хто має справу з правом ЄС. Рішення Суду ЄС роз'яснюють, коли держави-члени порушують законодавство ЄС, та як його необхідно тлумачити і застосовувати на національному рівні. В основному вони складаються із двох категорій справ: про правопорушення та про ухвалення попередніх рішень. Справи про правопорушення ініціюються за позовами Європейської Комісії проти держав-членів, які порушили законодавство ЄС. За певних обставин у таких справах на визнаних порушниками держав-членів навіть можуть бути накладені фінансові санкції. Справи другої категорії ініціюються за запитами, що подаються національними судами до Суду ЄС, коли вони розглядають справи за законодавством ЄС.

Процедура розгляду справ про правопорушення в її основній формі є незамінним інструментом у руках Європейської комісії, що наділена повноваженнями бути гарантом установчих договорів ЄС. Одним із її завдань є жорсткий контроль застосування законодавства ЄС державами-членами. У цій сфері лише Європейська Комісія має право звертатися до Суду ЄС, однак багато її позовів зумовлені окремими скаргами, поданими фізичними та юридичними особами. Навіть якщо такі скарги є обґрунтованими, Європейська Комісія має широкий розсуд щодо порушення проваджень за ними. Практика свідчить, що існує багато видів правопорушень, що становлять підставу для позову. Найбільш стандартні з них такі:

- нездійснення або часткове/неповне здійснення транспозиції директиви;
- нездійснення імплементації директив; - дублювання у національних нормативно-правових актах норм регламентів, що фактично підриває їхню пряму дію;

- нездійснення імплементації рішень (особливо коли йдеться про ухвалені Європейською Комісією рішення щодо повернення державної допомоги);
- незастосування законодавства ЄС (зокрема до публічних закупівель);
- суперечність внутрішньодержавного законодавства Договору про функціонування Європейського Союзу (наприклад, принципу вільного руху товарів).

Процедура розгляду справ про правопорушення не завжди завершується у Суді ЄС. Відправною точкою є адміністративний етап, який проводиться виключно Європейською Комісією. На цьому етапі вона веде діалог з відповідною державою-членом. Цей етап має подвійну мету. З одного боку, він дозволяє такій державі-члену припинити правопорушення. З іншого боку, він дозволяє їй підготуватися до захисту. Стосовно останнього важливо, щоб і на попередньому етапі, і в своєму позові до Суду ЄС Комісія ЄС використовувала той самий набір скарг та аргументів. Якщо скарги є обґрунтованими, Суд визнає, що держава член порушує законодавство ЄС. Як уже зазначалося, з набуттям чинності Лісабонським договором Суд ЄС отримав повноваження накладати фінансові санкції у рамках цієї процедури, у разі якщо держава-член не нотифікує нормативно-правові акти, що імплементують директиву ЄС.

Після рішення Суду ЄС, яким визнається порушення законодавства ЄС, відповідна держава-член зобов'язана вжити усіх заходів для припинення правопорушення. Невиконання цього зобов'язання може призвести до наступного провадження у справі про правопорушення і до накладення фінансової санкції. Існує два види санкцій, що можуть бути накладені Судом ЄС. Перший вид — це періодичні виплати, а другий — це одноразовий платіж. В обох випадках сума залежить від типу, серйозності і тривалості відповідного правопорушення.

Процедура ухвалення попередніх рішень є основним каналом комунікації між національними судами всіх держав-членів та Судом ЄС. Останній надає свої роз'яснення за запитом національного суду, який стикається з проблемами тлу-

мачення або чинності законодавства ЄС. Попередні рішення мають важливе значення у процесі наближення законодавства, оскільки вони містять тлумачення законодавства ЄС. Вони можуть бути дуже дієвим інструментом для формування українського законодавства у контексті його наближення до законодавства ЄС. Необхідно зауважити, що на національні суди покладено завдання щоденного застосування законодавства ЄС відповідно до принципів першості, прямої дії, непрямой дії та державної відповідальності. Процедура ухвалення попередніх рішень регулюється статтею [5,ст.267]. Крім того, детальніші положення містяться у Статуті Суду ЄС та його Регламенті. Суд ЄС підготував спеціальні роз'яснення для національних судів, що присвячені багатьом нюансам. Основні принципи процедури ухвалення попередніх рішень такі:

- всі національні суди або третейські суди можуть, а інколи зобов'язані звертатися із запитами до Суду ЄС;
- такі запити можуть бути прийняті до розгляду, лише якщо у національному судовому процесі розглядаються питання права ЄС і для вирішення справи потрібна допомога Суду ЄС.

Іншими словами, питання не повинні бути теоретичними. Національний суд зобов'язаний довести, що йому дійсно необхідна відповідь Суду ЄС для вирішення справ. Національні суди, після ухвалення рішення, якими вичерпуються можливості для подальшого судового захисту, зобов'язані подавати запит щоразу, коли суд має сумніви щодо тлумачення законодавства ЄС або чинності вторинного законодавства.

На сьогодні практика показує, що запити до Суду ЄС можуть робити такі види національних судів:

- цивільні суди, у тому числі суди або незалежні арбітри, які розглядають трудові спори;
- кримінальні суди;
- адміністративні суди;

- верховні суди;
- конституційні суди.

Як правило, адміністративні органи не мають права подавати запити. Проблеми виникають з так званими «гібридними» органами, що мають ознаки як адміністративних органів, так і судів, а також виконують функції, подібні до функцій суду. Якщо справа розглядалася Великою палатою Суду ЄС, це означає, що вона є прецедентом, який заслуговує на особливу увагу. Наприклад, якщо українські державні органи готують проект національного нормативно-правового акта для імплементації регламенту ЄС або директиви ЄС, а список законодавства ЄС містить багато справ (або час дуже обмежений), варто почати з вивчення справ Великої палати Суду ЄС.

Разом з цим слід зазначити, що механізм реалізації рішень ЄСПЛ є дещо відмінним та характеризується певними особливостями в кожній з держав-учасниць Конвенції ЗПЛОС. Україною на законодавчому рівні визначено власний механізм виконання рішень ЄСПЛ, однак прагнення України до європейської інтеграції зумовлює вивчення та аналіз зарубіжного досвіду з цього питання, а особливо країн, що входять до ЄС. На даний час для України актуальним є дослідження порядку виконання рішень ЄСПЛ та визначення його особливостей у деяких країнах ЄС щодо яких органи Ради Європи визнають задовільним стан виконання рішень ЄСПЛ.

Місце Конвенції ЗПЛОС в національних правових системах держав визначається по-різному, відповідно порядок виконання рішень ЄСПЛ характеризується певними особливостями в різних країнах.

Наприклад у порядок виконання рішень ЄСПЛ склався в рамках суспільного і політичного консенсусу щодо високої цінності прав і свобод людини і необхідності інтеграції в європейські структури для успішного розвитку країни. Цей підхід був нормативно закріплений в Конституції Чеської Республіки країни, що не тільки встановлює верховенство міжнародного права, але і зо-

бов'язує всі державні органи брати участь у виконанні міжнародних зобов'язань держави. Порядок виконання рішень ЄСПЛ формалізований. Він визначений нормативно-правовими актами, що врегульовують діяльність офісу Уповноваженого представника країни в ЄСПЛ, а також законами і актами, які визначають компетенцію різних органів влади. Інституційно процес виконання рішень ЄСПЛ забезпечується такими органами. Функцію інформування органів влади про рішення ЄСПЛ виконує Представник держави в ЄСПЛ при співпраці з Міністерством юстиції Чеської Республіки, що забезпечує роботу його офісу. Представник зобов'язаний повідомляти не тільки про рішення по скаргах стосовно Чехії, але і надавати інформацію про розвиток і застосування практики ЄСПЛ в цілому. Функція виплати компенсації покладена на Міністерство фінансів Чеської Республіки. Компенсація виплачується із резервних фондів. Виконання заходів індивідуального характеру зумовлюється специфікою побудови судової системи Чеської Республіки, в якій значну роль відіграє Конституційний Суд. Він уповноважений розглядати питання не тільки про конституційність законів, але і скарги на порушення прав і свобод людини, що зумовлені рішеннями і діями органів влади. З цієї причини Конституційний Суд є інстанцією, яку необхідно пройти перед зверненням до ЄСПЛ [68].

Рішення Конституційного Суду є остаточними у внутрішній судовій системі Чеської Республіки. При цьому законодавством Чеської Республіки не передбачено можливості їх перегляду по цивільних і адміністративних справах, що ускладнює виконання рішень ЄСПЛ по деяких категоріях справ. Однак у законодавстві передбачено процедуру перегляду вироків по кримінальних справах, щодо яких є рішення ЄСПЛ. Функцію відміни вироку і направлення справи на новий розгляд покладено також на Конституційний Суд. А сам перегляд справи здійснюється нижчим судом відповідно до загальних правил судочинства. Виконання заходів загального характеру в Чеській Республіці реалізується різними органами влади. Представник держави в ЄСПЛ відповідає за розробку

рекомендацій про необхідні заходи загального характеру. Як правило, представник залучає до розробки рекомендацій різні органи влади і громадські організації (профспілки, асоціації юристів тощо). Координацію діяльності органів влади щодо виконання рішень ЄСПЛ здійснює Міністерство юстиції Чеської Республіки. Крім того, в Чеській Республіці створено механізм, направлений на приведення законів та правозастосовної практики у відповідність зі стандартами ЄСПЛ. По-перше, це завдання виконує Конституційний Суд, який проводить моніторинг практики ЄСПЛ і роз'яснює її зміст нижчестоящим судам у вигляді рекомендацій. По-друге, гармонізація національного законодавства зі стандартами ЄСПЛ забезпечується участю Представника держави в ЄСПЛ у процесі законотворення. Парламент зобов'язаний отримувати висновки на кожен законопроект у Міністерства юстиції Чеської Республіки, структурним підрозділом якого є офіс Представника. Контроль за виконанням рішень ЄСПЛ здійснює Конституційний Суд. В силу того, що Конституція Чеської Республіки зобов'язує органи влади виконувати міжнародні зобов'язання держави, Конституційний Суд має повноваження розглядати справи про виконання міжнародних договорів. Ці повноваження поширюються і на рішення ЄСПЛ, оскільки чеська правова доктрина розглядає їх як невід'ємну частину Конвенції ЗПЛОС.

Розглядаючи порядок та практику виконання рішень ЄСПЛ у Франції необхідно зазначити, що він слабо формалізований, за винятком процедури перегляду вироків у зв'язку з прийняттям рішень ЄСПЛ. Спеціалізованих інститутів, які повинні займатися виконанням рішень ЄСПЛ, також немає.

Однак, незважаючи на це, у Франції склалася практика виконання рішень ЄСПЛ, і це перш за все зумовлено високим статусом судових актів у національній системі країни. Судові рішення розглядаються як найважливіше джерело права, оскільки в них надається інтерпретація законів. Аналогічним чином рішення ЄСПЛ розглядаються як джерела стандартів Конвенції ЗПЛОС.

Практика виконання рішень ЄСПЛ у Франції зумовлена низкою факторів, серед яких: високий статус виконавчої влади, нерозвиненість системи конституційного правосуддя при наявності розвиненої системи цивільних, кримінальних і адміністративних судів. Крім того, певний вплив на підхід щодо виконання рішень ЄСПЛ має конституційний принцип верховенства міжнародного права. У виконанні рішень ЄСПЛ беруть участь різні органи влади. Функцію інформування органів про рішення ЄСПЛ виконує Міністерство юстиції Франції. Виконання рішень у частині індивідуальних заходів врегульовано лише стосовно перегляду вироків по кримінальних справах, щодо яких було винесено рішення ЄСПЛ. У цьому випадку процедура перегляду може бути ініційована або самим засудженим (його представником чи спадкоємцем), або органом влади (Міністром юстиції чи Генеральним прокурором при Касаційному суді). Перегляд справи здійснюється комісією із 5 суддів Касаційного суду. Франція прагне виконувати рішення ЄСПЛ не шляхом зміни законів, а шляхом удосконалення правозастосовної практики по конкретних категоріях справ, а також через використання принципів і стандартів, що визначені в Конвенції ЗПЛЮС та рішеннях ЄСПЛ (наприклад, принцип пропорційності обмеження прав і свобод людини, принцип якості закону та інші). В результаті, основну роль щодо виконання рішень ЄСПЛ у частині заходів загального характеру відіграють судові органи держави, органи прокуратури та інші суб'єкти правозастосування. Координацію діяльності цих органів здійснює Міністерство юстиції. Щодо функції контролю за виконанням рішень ЄСПЛ, то у Франції вона інституційно не забезпечена [69, с. 85].

На відміну від Франції порядок виконання рішень ЄСПЛ, що склався в Німеччині, зумовлений специфікою державно-правового устрою Німеччини. По-перше, Німеччина є федерацією, що передбачає розподіл компетенції і відповідальності між органами влади земель і федеративними органами. По-друге, це парламентська республіка, в якій представницький орган влади має

виключні повноваження щодо контролю за діяльністю виконавчих органів. По-третє, у правовій системі Німеччини велику роль відведено Конституційному Суду, який має право перевіряти конституційність не тільки законів, але і підзаконних актів і правозастосовної практики судових і виконавчих органів всіх рівнів. По-четверте, у правовій системі держави Конвенція і рішення ЄСПЛ мають статус федеральних законів.

Німеччина вважає за необхідне виконувати не тільки рішення ЄСПЛ, що винесені стосовно неї, а також вважає за необхідне інтегрувати у свою правову систему рішення по інших країнах. У Німеччині процедури виконання рішень ЄСПЛ у цілому формалізовані законодавчими і підзаконними актами, що визначають компетенцію і порядок роботи різних органів влади, однак спеціального закону, в якому б були зведені всі норми, які стосуються виконання рішень ЄСПЛ, у Німеччині немає. Найбільш детально врегульовано питання виплати компенсацій. Також є норми, що визначають порядок перегляду вироків і адміністративних рішень, якщо по справі було винесено рішення ЄСПЛ. Порядок перегляду судових рішень по цивільних та інших категоріях справ на даний час не врегульовані. Інституційно виконання рішень ЄСПЛ забезпечується таким чином. Завдання щодо інформування органів влади та суспільства про рішення ЄСПЛ виконує Уповноважений з прав людини при Міністерстві юстиції, який одночасно представляє Німеччину перед ЄСПЛ. Він також відповідає за публікацію рішень ЄСПЛ німецькою мовою. Виплату компенсацій, що визначена ЄСПЛ, здійснює федеральне міністерство фінансів. Якщо при порушенні Конвенції ЗПЛОС були повністю або частково винні органи земель, федеральне міністерство фінансів може повністю або частково вилучити потрачені на виплату компенсації кошти з бюджетів земель. Реалізація заходів індивідуального характеру, що зумовлені рішенням ЄСПЛ, покладається на той орган влади, дії якого призвели до порушення прав і свобод заявника. За бажанням заявника вказаний орган влади переглядає свої рішення

по даній справі (можуть бути переглянуті адміністративні або судові рішення). Якщо заявник не погоджується з результатами перегляду і вважає, що вони не призвели до повного захисту його прав і свобод, він має право звернутися зі скаргою в Конституційний Суд. Завдання щодо реалізації заходів загального характеру розподіляються між різними органами влади, координацію діяльності яких у сфері виконання рішень ЄСПЛ здійснює Уповноважений з прав людини при Міністерстві юстиції Німеччини. Значне навантаження щодо реалізації заходів загального характеру виконують судові органи, до обов'язків яких входить тлумачення і застосування національних законів зважаючи на рішення ЄСПЛ, якщо це не призводить до зниження рівня забезпечення прав і свобод громадян у порівнянні з Конституцією ФРН. Виходячи з такої позиції Федерального Конституційного Суду Німеччини, в порядку винятку можливе недотримання прав, що визначені міжнародними договорами, за умови, що це є єдиним можливим способом уникнути порушень основних конституційних принципів. У зв'язку з цим юрисдикція ЄСПЛ слугує допоміжним засобом тлумачення змісту і об'єму основних прав і фундаментальних правових принципів Основного закону. Таким чином, Конституційний Суд ФРН визначив положення Основного закону за юридичною силою вище, ніж положення Конвенції, що передбачає здійснення національного конституційного контролю положень Конвенції і практики її тлумачення Європейським Судом. Яскравим прикладом, що підтверджує таку позицію Федерального Конституційного Суду Німеччини, є резонансна справа «Гергюлю проти Німеччини» [70, с. 40]. Виконавчі органи влади, в тому числі уряд, відповідають за розробку законопроектів і адміністративних заходів, які необхідні для виконання рішень ЄСПЛ у частині реалізації заходів загального характеру. Законодавчий орган бере участь у процесі в тому випадку, якщо при виконанні рішень ЄСПЛ необхідне прийняття закону. Контроль за виконанням рішень ЄСПЛ здійснюють різні органи.

Так, представницький орган (Бундестаг) через парламентські запити і слухання контролює реалізацію заходів загального характеру органами виконавчої влади. Бундестаг має практику роботи із запитами з приводу виконання конкретних рішень ЄСПЛ і розвитку системи виконання рішень ЄСПЛ у цілому. Також контроль за виплатою компенсацій і реалізацією заходів загального характеру здійснює Уповноважений з прав людини при Міністерстві юстиції. Конституційний Суд контролює виконання індивідуальних заходів: за запитом заявника він може відмінити рішення нижчого суду або органу, який переглядав справу заявника після рішення ЄСПЛ. Крім цього, Конституційний Суд контролює реалізацію заходів загального характеру, оскільки він наділений повноваженнями щодо вирішення колізій між міжнародними нормами і національними законами, а також має право перевіряти правозастосовну практику, в тому числі на її відповідність конституційному принципу «дружелюбності міжнародному праву» [71].

З приводу вивчення досвіду виконання рішень ЄСПЛ у Російській Федерації можна зазначити, що вищі судові інстанції Російської Федерації все частіше використовують посилення на рішення і постанови ЄСПЛ, а також застосовують в своїх судових актах правові позиції ЄСПЛ і інститути ЄСПЛ (наприклад, принцип балансу публічних і приватних інтересів, правова визначеність і передбачуваність правового регулювання, концепція розумних очікувань і ін.). Рішення ЄСПЛ вплинули на лібералізацію кримінального права, реформу в сфері процесуального права - прийняття нових за формою і за змістом КПК РФ, АПК РФ, ЦПК РФ, а також прийняття наступних змін і доповнень до них, реформу пенітенціарної системи, відшкодування шкоди від дій держави, підвищення відкритості та транспарентності роботи судів і державних органів та ін.

Наприклад, в Росії довгий час вважалося, що відсутність в бюджеті необхідного фінансування природним чином виправдовувало відстрочку вико-

нання судових актів на невизначений термін, коли мова йшла про стягнення певних сум з держави на користь приватних осіб. Втручання ЄСПЛ досить швидко допомогло усвідомити і потім приступити до зміни ставлення і підходів до цієї проблеми. По-друге, стримуючим фактором може виявитися недостатність ресурсів і великий масштаб необхідних інституційних змін. Мабуть, ця причина зустрічається найчастіше, так як багато перетворення в сфері прав людини стикаються з обмеженістю фінансових і організаційних можливостей держави. Як приклад слід привести рішення ЄСПЛ у справі «Бурдов проти Російської Федерації - 2», в якому Росія зобов'язувалася вжити системних заходів. На виконання цього рішення було прийнято Федеральний закон від 30 квітня 2010 року № 68-ФЗ «Про компенсацію за порушення права на судочинство в розумний строк або права на виконання судового акта в розумний строк».

У Російській Федерації на практиці переважає механістичний характер виконання рішень ЄСПЛ, відсутній системний підхід до аналізу законодавства, не виявляються причини виникнення невідповідності нормативних актів Конвенції ЗПЛОС про захист прав людини і основних свобод, відсутня координація органів, які виконують рішення ЄСПЛ.

Аналіз стану законодавства в Російській Федерації свідчить про аналіз постанов ЄСПЛ, найбільш часто в російських скаргах оскаржуються одні і ті ж питання: порушення права на справедливий судовий розгляд, невиконання судових рішень, порушення процесуальних гарантій при обранні запобіжного заходу, що свідчить про необхідності не формальних, а системних змін законодавства.

Прийняті на виконання рішень ЄСПЛ заходи не завжди носять комплексний характер і, таким чином, не призводять до усунення всіх причин, що спричиняють порушення ЄСПЛ. Наприклад, проблема невиконання рішень судових органів, що викликає найбільшу кількість звернень до ЄСПЛ, обумовлена сукупністю наступних факторів: недосконалість бюджетних процедур,

внаслідок яких органи, зобов'язані здійснювати виплати за судовими рішеннями, не мають в своєму розпорядженні необхідних для цього коштів; відсутність законодавчих механізмів, які забезпечували б позивачеві стягнення коштів з бюджету.

Сьогодні МСУ створюють загальні правові стандарти на міжнародному рівні, під впливом яких відбувається трансформація національних правових систем. Демократичні традиції, наявність розвинених інститутів громадянського суспільства, повагу принципу верховенства права в державах-членах ЄС також впливають на роботу ЄСПЛ і полегшують процес формування загального правового простору, так як держави-члени ЄС виявляються більш схильними дотримуватися своїх міжнародних зобов'язань і слідувати рішенням ЄСПЛ. З метою виконання рішень МСУ державами можуть формуватися різні контрольні або моніторингові механізми (зокрема, поради глав держав, комітети міністрів, різні комісії і т.п.), які повинні передбачати необхідність прийняття загальних і індивідуальних заходів, спрямованих на недопущення порушень норм міжнародного права в майбутньому, а також створюватися умови для перегляду адміністративних або судових рішень, визнаних МСУ такими, що суперечать міжнародному праву, на національному рівні.

Імплементация рішень МСУ ускладнена у зв'язку з їх невиконанням з боку судів, органів законодавчої та виконавчої влади національних держав, занадто повільною зміною національних правових систем. Вони також можуть створювати видимість реалізації загальних стандартів захисту прав людини або приймати половинчасті рішення. В результаті процес імплементации європейських стандартів у правових системах національних держав може затягнутися на роки чи навіть десятки років.

Гармонізація національного законодавства асоційованих країн з правом ЄС проводиться в рамках комунітарного права (*acquis communautaire*). Проте для окремих асоційованих країн або груп країн з усієї маси актів ЄС спеціально

відбираються ті, реалізація яких має забезпечити виконання сторонами взятих на себе зобов'язань. У 1995 р. Комісією ЄС було прийнято так звану Білу книгу - «Підготовка асоційованих країн Центральної та Східної Європи до інтеграції у внутрішній ринок Європейського Союзу», у додатку до якої наведено перелік із восьмиста актів ЄС (систематизованих за 23 секторами), що стосуються внутрішнього ринку ЄС. Асоційовані країни мають право самостійно обирати пріоритетні напрямки гармонізації законодавства. З точки зору практики асоційовані країни здебільшого обмежуються рецепцією приписів актів, внесених до Білої книги. Гармонізація сприяє поширенню права ЄС на правопорядки країн, з якими укладено угоди про торгівлю та економічне співробітництво або партнерство. Положення щодо забезпечення адекватності національних законів асоційованих країн нормам права ЄС належать до так званого «м'якого права», тому що конкретні способи і строки проведення гармонізації не встановлюються договорами про асоціацію. Таким чином, гармонізація має загалом однобічний характер і фактично повністю залежить від зусиль асоційованих країн.

Правова система України за своїми юридичними ознаками тяжіє до романо-германської правової сім'ї, тому інтеграційні процеси в європейській структурі об'єктивно обумовлені її культурним та правовим розвитком. Важливою умовою поглиблення співпраці України з європейськими інтеграційними організаціями є гармонізація її законодавства з правом ЄС. Україна пройшла важкий шлях поступових інтеграційних процесів до моменту підписання договору про асоціацію з ЄС. Одним із перших кроків на цьому шляху стало підписання Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14.06.1994 р. [72]. Наступним кроком було прийняття Спільної стратегії Європейського Союзу щодо України, схваленою Європейською Радою 11 грудня 1999 року [73]. В подальшому з метою реалізації конкретних заходів та встановлення етапів

адаптації законодавства України до законодавства ЄС був прийнятий Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18.04.2004 р. [74]. На базі прийнятих законів були встановлені заходи із приєднання України до міжнародно-правових документів, які закріплюють міжнародні стандарти у певній галузі, і ухвалення національних правових актів, положення яких відповідають нормам права ЄС, а також кроки із гармонізації законодавства шляхом приєднання до міжнародних зобов'язань у сфері захисту прав на інтелектуальну власність, у сфері енергетики, охорони довкілля та боротьби з відмиванням грошей. Пріоритетними сферами для прийняття національних правових актів відповідно до стандартів права ЄС були названі митне право, законодавство про компанії, банківське право, бухгалтерський облік компаній, податки, інтелектуальна власність, охорона праці, фінансові послуги, правила конкуренції, державні закупівлі, охорона здоров'я та життя людей, тварин, рослин, довкілля, захист прав споживачів, технічні правила і стандарти, енергетика, транспорт (ст. 51.2 [72], розд. 1.1 Стратегії інтеграції, розд. V Програми адаптації [74]).

Наступним етапом інтеграції України в ЄС стали переговори щодо нового базового договору між Україною та ЄС на заміну чинної Угоди про партнерство та співробітництво, які були започатковані у березні 2007 року. У 2008 році сторони узгодили назву майбутньої угоди - Угода про асоціацію. 11 листопада 2011 року у Брюсселі відбувся завершальний, 21-й раунд переговорів щодо укладення Угоди про асоціацію, в ході якого були узгоджені всі положення тексту Угоди про асоціацію.

Підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС відбувалося в два етапи. 21 березня 2014 року під час позачергового саміту Україна - ЄС було підписано політичну частину Угоди та Заключний акт саміту. Зокрема, було підписано преамбулу, статтю 1, розділи I «Загальні принципи», II «Політичний діалог та реформи, політична асоціація, співробітництво та конвергенція у сфері

зовнішньої та безпекової політики» і VII «Інституційні, загальні та прикінцеві положення» Угоди. На саміті також була зроблена заява, що зобов'язання України, які випливають зі статті 8 Угоди про асоціацію стосовно ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 року, будуть виконані після внесення відповідних змін до Конституції України.

27 червня 2014 року в ході засідання Ради ЄС Президентом України Петром Порошенком та керівництвом Європейського Союзу і главами держав та урядів 28 країн-членів ЄС було підписано економічну частину Угоди – розділи III «Юстиція, свобода та безпека», IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею», V «Економічне та галузеве співробітництво» та VI «Фінансове співробітництво та положення щодо боротьби із шахрайством».

Кінцевим кроком на шляху приєднання до асоціації з ЄС стало набуття з 01 вересня 2017 року повної міжнародно-правової чинності Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, включаючи створення поглибленої і всеосяжної зони вільної торгівлі (Угода про асоціацію) [75].

На сучасном етапі після підписання та набуття чинності угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом актуальним для України постало питання зближення правових систем через імплементацію норм законодавства ЄС в правову систему України.

Основними способами та шляхами зближення національного права України з правом ЄС є:

- прийняття національних правових актів, які тією чи іншою мірою враховували б положення права ЄС;
- приєднання країни до міжнародних угод, які зобов'язують Європейське Співтовариство та держави-члени цього об'єднання;
- інкорпорація в національне законодавство правових актів ЄС (директив);

- взаємне визнання сторонами діючих у кожній з них правових, соціальних, промислових та інших стандартів;
- паралельне ухвалення нормативних актів, що є ідентичними або схожими за своїм змістом з актами ЄС.

На сучасному етапі постало актуальним питання розробки нормативних актів України з урахуванням права ЄС. Відповідно до Угоди про асоціацію правова експертиза нормативних актів України на відповідність праву ЄС має здійснюватися з дотриманням певних рекомендацій. Зокрема, слід використовувати не лише писане право ЄС, а й судову практику Суду ЄС, оскільки в рішеннях суду дається офіційне тлумачення норм права ЄС. Також необхідно виділяти обов'язкові і факультативні норми актів ЄС з огляду на неоднакову природу різних джерел права ЄС. Не можна адаптувати національне законодавство до тих актів ЄС, що безпосередньо пов'язані з членством в останньому, серед яких угоди ЄС з третіми державами, акти, які встановлюють принципи участі в органах ЄС, визначають фінансові зобов'язання держав-членів перед ЄС, акти, що покладають зобов'язання на органи ЄС, а також індивідуальні акти. Акти ЄС можуть вимагати конкретних інституційних перетворень, внесення змін до процесуальних норм, прийняття підзаконних нормативних актів, кадрового та фінансового забезпечення. Тому поряд з основним проектом розробник має пропонувати узгоджені проекти підзаконних актів, змін, внесених до процесуальних норм, тощо. Серед перших практичних кроків України на шляху гармонізації окремих галузей національного законодавства з правом ЄС можна назвати створення умов для діяльності суб'єктів господарювання, аналогічних тим, що існують у ЄС (правила конкуренції, митне законодавство, технічні правила і стандарти тощо). Стосовно, наприклад, захисту прав на інтелектуальну власність, то відповідні заходи передбачені Кримінальним, Цивільним, Господарським, Цивільно-процесуальним і Господарсько-процесуальним кодексами.

Право ЄС виступає для України як потенційна модель для правової реформи, зразка для подальшого вдосконалення національного законодавства, а не обов'язкового стандарту, якого треба досягти в точно встановлені строки. Однотипному розумінню і ефективному застосуванню права ЄС сприяє діяльність Суду Європейських Співтовариств і Суду (Трибуналу) першої інстанції, які виробили цілий ряд доктрин і принципів. На сьогоднішній день право ЄС значною мірою набуло прецедентного характеру. Суд ЄС підтвердив принцип пріоритету права ЄС, який у випадках колізії не визнає за національним правом можливості щодо його застосування. Цей принцип має два ключові положення:

- національні правові норми, що суперечать праву ЄС, не застосовуються;
- пріоритет діє і щодо звичайних законів і щодо конституційного права держав-учасниць.

Національні компетенції існують одночасно з компетенцією ЄС, а їх дія виключається лише у випадку явного конфлікту, і рішення організації діє лише при суперечливих результатах. Стаття 228 Договору про ЄС [5] містить положення, яке дозволяє Європейському Суду штрафувати держави за невиконання його рішень. Підставою для притягнення держави до відповідальності є систематичне порушення нею принципів верховенства права, демократії, свободи, поваги до прав людини, а також положень установчих договорів, регламентів, директив, інших юридично обов'язкових рішень органів ЄС. Мірою такої відповідальності є призупинення прав винної держави, які виходять з установчих договорів ЄС. Європейський суд у межах своєї преюдиціальної юрисдикції здійснює контроль за відповідністю законодавству ЄС дій та рішень (у тому числі законів) держав-членів. При цьому перевіряється не конкретний закон, а абстрактна норма (у відриві від джерела, де вона закріплюється), або правозастосовна практика в цілому безвідносно до її суб'єктів. Європейський Суд може за своїм рішенням позбавити акти юридичної сили, констатує

неприпустимість їх застосування в цілому (або окремих положень) при розгляді справ у національних судах. Рішення Європейського суду зв'язують діяти подібним чином не тільки Суд або Трибунал, які подають запит, а й інші судові органи всіх держав членів у випадках зіткнення їх з аналогічними колізіями між внутрішньодержавним і європейським правом. Це правило поширюється і на нормативні тлумачення Європейського суду, які мають юридично обов'язковий характер для всіх судів країн-членів ЄС при вирішенні ними аналогічних справ. З метою захисту прав людини виправданим і юридично допустимим є втручання світового співтовариства у внутрішні справи держави, де такі права порушуються. Діяльність Європейського суду з прав людини є одним з прикладів юридичних підстав такого втручання. Його прецеденти є обов'язковими не тільки для країн-членів ЄС, а й для всіх інших держав, які ратифікували Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод [51] (Конвенція з ПЛ), у тому числі і для України. Так, ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» за № 3477-IV від 23.02.2006 р. (Закон України за № 3477-IV) [76] прямо зобов'язує суди України застосовувати Конвенцію та практику Суду як джерело права. Для цього необхідно запровадити європейські стандарти у національну систему судоустрою і судочинства. Напрямки такої роботи знайшли своє відображення в Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, схваленої Указом Президента України від 10.05.2006 р. [77].

Виконання рішень ЄСПЛ в Україні здійснюється в добровільному (самостійному) порядку, без заходів примусового виконання, за рахунок коштів Державного бюджету України, шляхом направлення Департаментом планово-фінансової діяльності, бухгалтерського обліку та звітності Міністерства юстиції України офіційного перекладу рішення, платіжного доручення та постанови про

відкриття виконавчого провадження до Державної казначейської служби України для оплати на користь стягувача.

На прикладі рішення Окружного адміністративного суду м. Києва від 17 січня 2017 року у справі № 826/6322/16 (ЄДРСРУ № 64171253) вбачається, що процес виплати справедливої сатисфакції не є миттєвим і може тривати декілька тижнів, чи навіть місяців, що пов'язано з низкою різних факторів: отримання від заявника інформації, необхідної для проведення виплати, узгодження з загальними бухгалтерськими правилами, технічні затримки властиві банківським транзакціям, вибір способів перерахунку і таке інше. Виконання рішень Суду передбачає виплату Стягувачеві відшкодування та вжиття додаткових заходів індивідуального та загального характеру.

За загальним визначенням ст. 1 Закон України за № 3477-IV відшкодування розглядається як: а) сума справедливої сатисфакції, визначена рішенням Європейського суду з прав людини відповідно до статті 41 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; б) визначена у рішенні Європейського суду з прав людини щодо дружнього врегулювання або у рішенні Європейського суду з прав людини про схвалення умов односторонньої декларації сума грошової виплати на користь Стягувача.

Відповідно до ст. 13 Закон України за № 3477-IV заходи загального характеру вживаються з метою забезпечення додержання державою положень Конвенції з ПЛ, порушення яких встановлене рішенням ЄСПЛ, забезпечення усунення недоліків системного характеру, які лежать в основі виявленого ЄСПЛ порушення, а також усунення підстави для надходження до ЄСПЛ заяв проти України, спричинених проблемою, що вже була предметом розгляду в ЄСПЛ. Заходами загального характеру є заходи, спрямовані на усунення зазначеної в рішенні ЄСПЛ системної проблеми та її першопричини, зокрема: а) внесення змін до чинного законодавства та практики його застосування; б) внесення змін до адміністративної практики; в) забезпечення юридичної експертизи

законопроектів; г) забезпечення професійної підготовки з питань вивчення Конвенції з ПЛ та практики діяльності прокурорів, адвокатів, працівників правоохоронних органів, працівників імміграційних служб, інших категорій працівників, професійна діяльність яких пов'язана із правозастосуванням, а також з триманням людей в умовах позбавлення свободи; д) інші заходи, які визначаються - за умови нагляду з боку Комітету міністрів Ради Європи - державою-відповідачем відповідно до Рішення з метою забезпечення усунення недоліків системного характеру, припинення спричинених цими недоліками порушень Конвенції ЗПЛЮС та забезпечення максимального відшкодування наслідків цих порушень.

При цьому, згідно з ч. 2 ст. 11 Закону України за № 3477-IV контроль за виконанням додаткових заходів індивідуального характеру, передбачених у рішенні, що здійснюються під наглядом Комітету міністрів Ради Європи, покладається на Орган представництва. Таким чином, на відміну від відшкодування моральної та матеріальної шкоди ЄСПЛ не може встановити державі, які саме заходи необхідно вжити щодо відновлення порушених прав заявника. Також, нормами Закону України за № 3477-IV не визначено механізму виконання рішень національних судів, які Уряд України згідно рішення ЄСПЛ зобов'язався виконати.

Відповідно до частини першої статті 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Відповідно до статті 13 Віденської конвенції про право міжнародних договорів для цілей тлумачення договору поряд з контекстом термінів договору враховується зокрема, наступна практика застосування договору.

Відповідно до пункту 1 статті 32 Конвенції з ПЛ на всі питання тлумачення і застосування Конвенції з ПЛ та протоколів до неї поширюється юрисдикція ЄСПЛ.

При цьому, Європейський суд з прав людини «неодноразово наголошував, що Конвенція є живим інструментом, що повинен тлумачитися «з огляду на умови сьогодення» (рішення від 25 квітня 1978 року у справі «Тайрер проти Сполученого Королівства» (Tyrer V. the United Kingdom), п, 31, Series A № 26; рішення від 7 листопада 2012 року у справі «Пічкур проти України» (Pichkur v. Ukraine), заява № 10441/06, п. 53).

Статтею 17 Закону України за № 3477-IV визначено, що суди повинні застосовувати при розгляді справ Конвенцію з ПЛ та практику ЄСПЛ як джерело права.

Згідно з рішенням Європейського суду з прав людини «Войтенко проти України», виконання рішення про стягнення коштів з державної установи могло бути здійснено лише за умови, якщо б такі витрати були попередньо передбачені у законі про державний бюджет. Причина невиконання судового рішення про стягнення коштів з державної установи полягає саме у відсутності відповідних законодавчих заходів, які б забезпечували виконання цього рішення, а не у бездіяльності органу Державної виконавчої служби.

До аналогічного висновку прийшов ЄСПЛ у справі «Ромашов проти України». Зокрема, Суд зазначив, що виконання у відношенні державного органу може бути здійснене лише в тому випадку, якщо державою передбачені та визначені асигнування на відповідні видатки Державного бюджету України шляхом здійснення відповідних законодавчих заходів.

Європейське право має суттєвий вплив на розвиток національних правових систем як країн-членів ЄС так асоційованих країн. Наслідком такого впливу є прагнення держав гармонізувати своє законодавство з правом ЄС, поважати його основні принципи і керуватися прецедентами Європейського суду з прав людини. Право ЄС сприяє запозиченню норм та інститутів певної національної правової системи правовими системами інших країн і навіть зближенню романо-германського і англо-американського права.

2.2. Виконання рішень міжнародних судових установ в країнах англо-саксонської правової сім'ї

З метою розуміння сучасного стану та тенденцій розвитку процесуального порядку імплементації рішень МСУ в країнах англо-саксонської правової сім'ї необхідно на підставі історичний методу дослідження здійснити аналіз процесів виникнення, формування, становлення та розвитку англо-саксонської системи правового регулювання, в тому числі, та в першу чергу, спираючись на джерела права та судової практики, в контексті оскарження і примусового виконання рішень МСУ в різних країнах, з подальшим використанням порівняльно-правового, формально-логічного та діалектичного методів дослідження з метою сучасних тенденцій правового регулювання оскарження і примусового виконання рішень МСУ, аналізу становлення законодавства про виконання рішень МСУ в Україні та інших країнах, виявлення колізій в законодавстві України про виконання рішень МСУ та розробки рекомендацій щодо їх усунення.

Система англосаксонського (англо-американського) права була створена в Англії після нормандського завоювання. Загальне право значною мірою вплинуло на становлення і розвиток правових систем країн, що політично були пов'язані з Англією. Англійське право розвивалося автономним шляхом, зв'язки з континентальною Європою були досить незначними. Рецепція римського права в континентальній Європі не торкнулася англійського права.

Загальне для всієї Англії право виникає після захоплення її нормандським герцогом Вільгельмом I Завойовником (1066). У цей період формується централізована судова система, з'являються (у період правління Генріха II) королівські роз'їзні судді, що вирішують справи з виїздом на місця від імені короля. Спочатку група справ, що відносилась до ведення цих суддів, була обме-

жена, але поступово вона розширювалася. Прийняті суддями рішення бралися за основу іншими судовими інстанціями при розгляді аналогічних справ. Так стала складатися єдина система прецедентів, спільна для всієї Англії, що одержала назву «загальне право». У рішенні судових спорів брали участь присяжні - вільні громадяни з числа місцевих жителів, що найчастіше не знали прецедентів і актів королів, але добре знали свої звичаї і традиції. Таким чином через рішення присяжних звичаєві норми істотно впливали на кінцевий зміст судових рішень. У XII–XIV ст.ст. система загального права досягла розквіту, але зі зростанням кількості прецедентів у ній стала виявлятися тенденція до консерватизму і формалізації, що в XV ст. підготувало ґрунт для якісно нового етапу її розвитку, пов'язаного з появою «права справедливості» і його протистоянням «загальному праву». Поступово став складатися особливий порядок апеляції до монарха розглянути справу «по совісті» та/або «по справедливості», а не по прецеденту. Така апеляція здійснювалася через лорда-канцлера, що вирішував питання про передачу скарги королю. Незабаром сама функція розгляду справи власне кажучи переходить до лорда-канцлера, і він стає самостійним суддею. В Англії таким чином склалися дві самостійні системи права: «загального прецедентного» і «права справедливості». Останнє поступово зазнало істотних змін і стало правом прецедентним. Після 1875р. норми загального права і права справедливості стали застосовуватися тими самими суддями і прецеденти права справедливості склали органічну частину єдиного прецедентного права.

Сучасний період розвитку англосаксонського права - період кардинальної правової реформи, суть якої полягає в активізації законодавчої діяльності, уніфікації позовного виробництва, злитті судів загального права і права справедливості. В цей час істотно підвищилася роль законодавчого регулювання, зросло значення закону серед інших джерел права.

В англосаксонському праві існує два види норм: законодавчі і прецедентні. Законодавчі являють собою правила поведінки загального харак-

теру. Прецедентні - певна частина судового рішення по конкретній справі, що містить юридичний висновок у справі й аргументацію, мотивування рішення. Суд розглядає конкретний випадок не до вже готової норми, а до випадку, який мав місце раніше, і встановлює їх подібність, після чого приймає рішення.

Найважливішим джерелом англосаксонського права є судовий прецедент. Саме він тривалий час був головною формою вираження і закріплення англійського права. Прецеденти створюються в Англії тільки вищими судовими інстанціями: Палатою лордів, Судовим комітетом Таємної ради, Апеляційним судом і Високим судом. Англійське правило прецеденту гласить: вирішувати так, як було вирішено раніше. Воно має імперативний характер, тобто кожна судова інстанція зобов'язана слідувати прецедентам, виробленим вищестоящим судом, а також створеним нею самою.

Іншим джерелом англосаксонського права є закон (статут). Він з'явився набагато пізніше прецеденту, але поступово набув важливого значення у правовому регулюванні суспільних відносин. Статут має певний пріоритет перед прецедентом, може скасувати його. Однак це не означає, що прецедент похідний від закону. Своєрідність англосаксонського права полягає в тому, що закон реалізується не самостійно, а через прецеденти, за їх допомогою.

Давнім джерелом англосаксонського права є звичай. Присяжні засідателі, порівняно з професійними суддями, не мали тих знань про норми раніше прийнятих судових рішень, що були необхідні для точної юридичної кваліфікації вчинків. Для них орієнтиром виступали ті традиції, звичаї, норми поведінки, що склалися в Англії й окремих графствах. З урахуванням цих норм і вироблялася загальна думка, позиція присяжних по конкретній справі.

Особливе місце серед джерел англосаксонського права займає юридична доктрина (наука). Якщо в романо-германській правовій системі вона не є самостійною формою вираження і закріплення юридичних норм (хоча і відіграє в ній значну роль), то в англосаксонському праві деякі літературні джерела ма-

ють широке визнання і використовуються при вирішенні конкретних справ. До таких джерел відносяться стародавні посібники із загального права, написані найавторитетнішими англійськими юристами, найчастіше суддями.

Структура англосаксонського права відрізняється від романо-германського. В англійському праві немає класичного розподілу на публічне і приватне. Замість цього історично склався його поділ на загальне право і право справедливості. Таке розходження в структурному розподілі романо-германської і англосаксонської правових систем має закономірний характер, обумовлений тим, що одна виникає раціональним шляхом, інша - еволюційним, шляхом історичного генезису, поступового юридичного оформлення відносин, що склалися. Звідси розходження в структурі романо-германського й англосаксонського права полягають у різних підставах їхньої побудови, а отже, у різній логіці їхнього розвитку. В англосаксонському праві відсутній чіткий поділ норм за галузями права, англосаксонське право не кодифіковане.

Англосаксонська правова система є найбільш поширеною в сучасному світі. Цю правову сім'ю також називають сім'єю загального права. До її складу входять правові системи таких країн, як Англія, США, Північна Ірландія, Нова Зеландія і багато інших. Близько третини населення Земної кулі проживає в країнах англосаксонської правової системи, що отримала таке широке поширення в певній мірі в зв'язку з колоніальним минулим Великобританії.

Принципова відмінність англосаксонської правової системи в тому, що головним джерелом права в ній є норма, сформульована суддями, правове регулювання будується на юридичній практиці, судових прецедентах. Такий підхід робить норми права більш гнучкими і менш абстрактними, ніж норми права романо-германської системи, надає праву велику казуистичність і меншу визначеність.

В англосаксонській правовій системі відсутній розподіл права на приватне і публічне, немає кодексів європейського типу. Галузі права виражені не настільки чітко, як у континентальних правових системах.

Є особливості і в підготовці та кваліфікації юристів в даній правовій сім'ї. Якщо в романо-германській правовій сім'ї правосуддя завжди здійснювалося суддями з університетською юридичною освітою, то в англосаксонській сім'ї судді набували свою кваліфікацію, працюючи адвокатами і вивчаючи практику судочинства. Університетський диплом, а також професійні іспити у країнах англосаксонської правової сім'ї лише недавно стали важливою передумовою для того, щоб стати адвокатом або суддею.

Окремою ознакою цієї сім'ї служить орієнтація норм англосаксонського права на вирішення однієї, окремо взятої проблеми замість вироблення загального правила поведінки, покликаного врегулювати майбутні подібні ситуації.

В англосаксонській правовій сім'ї розрізняють дві відокремлені правові підгрупи: англійського права і права США.

Особливістю англійського права є те, що серед джерел права провідне місце належить судовій практиці. Другим за значенням джерелом права є закон, причому його роль поступово зростає. В силу історичних особливостей значення закону в структурі англійського права не йде ні в яке порівняння з роллю законодавства і кодексів в країнах континентального права (романо-германського права). Звичай, доктрина і кваліфікована юридична думка також стоять в ряду джерел права, хоча їх значення і не таке велике.

Історично склалася така ситуація, що судова влада Англії за обсягом повноважень не поступається законодавчій і виконавчій владі. Вищі суди беруть участь у створенні загального права і права справедливості. Цим судам належить істотна роль в утвердженні прав і свобод і тому в їх компетенції знаходяться будь-які суперечки. Вони самі регламентують порядок своєї роботи і

мають право віддавати з певних питань накази адміністрації, а також засуджувати до тюремного ув'язнення за неповагу до суду. Головним джерелом англійського права продовжує залишатися судовий прецедент - рішення однієї з вищих судових інстанцій, що має обов'язкову силу як для них самих, так і для нижчих судових інстанцій. Один з головних принципів судового прецеденту полягає в тому, що подібні справи вирішуються за аналогією. Прецедентне право поєднується зі статутним (що включає в себе закони - статuti), значення якого зростає. Англійський суд має широкі можливості розсуду щодо законів. Акти делегованого законодавства і акти виконавчої влади можуть скасовуватися судом.

Англійське законодавство відрізняється казуистичністю, зумовленої впливом судової практики. Англія не має писаної конституції. Її замінюють законодавчі акти, видані найстарішим в світі парламентом, якому понад 700 років. Контроль за діяльністю парламенту здійснюється виключно громадською думкою, які мають реальне значення в англійській політичній практиці, а також через дотримання права європейського співтовариства, що має пріоритет над звичайним правом.

Постійне зростання ролі законодавства означає поступову втрату своїх позицій судовим прецедентом. Ряд правових інститутів безпосередньо регулюється прецедентним правом (деякі договори, відповідальність внаслідок порушених зобов'язань та інші цивільні правопорушення). Крім того, в силу історично сформованих особливостей англійської правової системи будь-які новоприйняті закони взагалі не можуть функціонувати без безлічі супутніх судових прецедентів. У ХХІ ст. різко зросла роль делегованого законотворення, тобто видання законодавчих актів органами виконавчої влади.

Правовий звичай в Англії має другорядне значення в порівнянні з іншими джерелами права. Звичайне право існувало ще до виникнення загального права. Застосування звичаю має обмежений характер. Згідно із законом від 1265 р.

підлягають застосуванню виключно старовинні звичаї, які виникли до 1189 р.). Це обмеження стосується тільки місцевих звичаїв, для застосування яких слід довести давність його виникнення. У торговельній сфері звичаї застосовуються вільно, навіть з'являються нові звичаї. У суспільному житті велика роль звичаїв, особливо конституційних, які заповнюють відсутність відповідних положень законів.

З плином часу англійське право поширилося далеко за межі самої Англії. У процесі розширення колоніальних володінь Англії воно змінювалося завдяки особливим умовам тих країн, якими воно сприймалося. Ступінь зміни була різною та залежала, перш за все, від міцності зв'язків між конкретною країною і метрополією, від специфіки географічних умов, а також від особливостей і впливу місцевих звичаїв.

В Англії правову основу визнання та виконання іноземних судових рішень, винесених в державах-учасниках ЄС, становлять Конвенція 1968 р. «Про юрисдикцію і примусове виконання судових рішень але цивільних і кримінальних справах» і Регламент Ради ЄС №44 / 2001 з такою ж назвою (Конвенція та Регламент) [78].

У цих правових актах ЄС немає однакового тлумачення і чіткого документального закріплення деяких ключових понять в сфері виконання іноземних судових рішень. Зокрема, немає єдиного поняття «цивільні та комерційні справи» і іноді виникають труднощі при вирішенні питання, чи стосується суперечка до цивільних або комерційних справах. Розуміння природи цивільних і комерційних справ будується на основі обставин справи, розглянутої судом винесення іноземного судового рішення. У разі якщо суд, де запитується виконання, визнає, що справа явно не відноситься до цивільної або комерційної сфери, він має право самостійно, спираючись на національне право, виконати або відмовити у виконанні рішення.

Конвенція та Регламент допускають виконання рішень про стягнення з боржника штрафних збитків. Англійська судова практика, і доктрина також допускають можливість стягнення штрафних збитків, присуджених іноземним судовим рішенням у цивільних або комерційних справах. Перелік підстав відмови у визнанні та виконанні іноземних судових рішень, закріплений конвенційних-регламентним режимом, на відміну від загального права і англійських статутів, є вичерпним.

Серед підстав відмови у визнанні та виконанні іноземних судових рішень найбільш складними є норми про порушення громадського порядку держави, де виконання запитується. До таких порушень належить, зокрема, обман, який мав місце при винесенні іноземного судового рішення. З метою справедливого судового розгляду суд виконання може переглядати рішення по суті, якщо термін його оскарження закінчився в державі винесення, і відповідачу стало відомо про факт обману після закінчення терміну оскарження. При вирішенні судом виконання питання про те, мав у своєму розпорядженні відповідач достатній час для підготовки до захисту, необхідно застосовувати норми права держави винесення іноземного судового рішення.

Деякі норми загального права Англії можуть бути використані для формування пропозицій про внесення в українське процесуальне законодавство норм, що передбачають правовий захист судових рішень тих держав, з якими у України відсутні міжнародні домовленості з цього питання. Презумпція передбачає, що іноземний офіційний документ у вигляді рішення іноземного суду, легалізований в установленому порядку, приймається судом як доказ і є незаперечним, до тих пір, поки зацікавлена особа не спростує факти, в ньому викладені.

Великий вплив англійська правова система справила на США. Структура права США, хоча в цілому аналогічна до англійської, має досить велике число специфічних рис. Найсуттєвіші відмінності виникають завдяки зовсім іншим

політичним та державним устроєм США на відміну від монархічного устрою Англії, внаслідок якого всередині американської правової системи існує федеральне право і право штатів, в той час як англійському праву цей поділ абсолютно незнайомий. Правова система США незважаючи на те, що вона належить до англо-саксонської правової сім'ї суттєво відрізняється від англійської, що обумовлено різноманітними політичними, економічними, національно-культурними та іншими чинниками.

Слід зазначити, що американські суди не становлять єдиної судової системи або державної структури і навіть відсутній сам термін «американська судова система». У кожному штаті США існує своя окрема судова система. Крім того, є загальнодержавна (федеральна) судова система. Ці судові системи існують паралельно, що обумовлює не лише відмінність судової системи США від судоустрою Великої Британії, а і її унікальність порівняно з усіма іншими країнами.

Судова система США є двохрівневої та складається з федеральної судової системи і судових систем штатів. При цьому загальнофедеральна система не є вищою по відношенню до судів штатів; всі суди цих рівнів є самостійними і незалежними. Вищим органом для всіх 52 систем (включаючи систему федерального округу Колумбія) є Верховний суд США (United States Supreme Court), принаймні в тих випадках, коли в справі задіяні федеральні закони. В свою чергу федеральна судова система, і судові системи штатів є також багаторівневими. Низовою ланкою виступають суди - trials courts, в яких здійснюється процес доказування. Рішення цих судів оскаржуються у вищій інстанції - в апеляційних судах (court of appeals, або appellate court). Рішення апеляційних судів оскаржуються в Верховних судах штатів (State supreme court) або у Верховному суді США (United States Supreme Court).

Протягом усього XIX століття американські штати поступово сприймали у Великобританії судову систему, що складається з поєднання загального права

і права справедливості. Деякі штати, наприклад, штат Арканзас, зберегли дві судові системи (суди загального права і суди справедливості) в роздільному стані.

Рішення низових судів штатів, як правило, не оприлюднюються, за винятком, може бути, Нью-Йорка і ще невеликого числа штатів, в яких іноді публікуються окремі витяги з деяких рішень. Рішення апеляційних судів публікуються в збірниках - Reports - відповідного штату, а також в різного роду неофіційних зібраннях.

Юрисдикція суду будь-якого штату обмежена територією даного штату. Відповідно, в юрисдикцію такого штату по колу осіб (in Personam Jurisdiction) входять резиденти штату, а по колу речей (in Rem Jurisdiction) - власність, яка перебуває на території штату. Наприклад, якщо резидент Арканзасу потрапив в автопригоду на території Міссурі і з вини резидента Міссурі, позов повинен бути поданий до суду штату Міссурі. Якщо при цьому резидент Арканзасу загинув, його спадкоємці, які живуть, наприклад, в Техасі, повинні зробити необхідні процесуальні дії в суді штату Арканзас, оскільки саме там знаходиться успадковується власність. Однак можлива й така ситуація: резидент Арканзасу не загинув, але отримав сильні пошкодження; відповідно, суд штату Міссурі виніс рішення про відшкодування шкоди, а банківський рахунок відповідача знаходиться в штаті Айова. Позивач повинен звернутися в суд Айови. В даному випадку юрисдикція суду Айови на річ є in Rem Jurisdiction.

У деяких випадках при визначенні юрисдикції суду діє так званий «закон довгої руки» (long arm statute): юрисдикція суду штату може поширюватися і на відповідача-нерезидента штату, якщо він будь-яким чином пов'язаний зі штатом, наприклад продавав на території штату дефектні товари .

Суди можуть відрізнятися і за обсягом юрисдикції. Суди загальної юрисдикції (courts of general jurisdiction) розглядають всі види справ. Крім судів

загальної юрисдикції і на федеральному рівні, і на рівні штатів існують суди обмеженою (або спеціальною) юрисдикції (courts of limited / special jurisdiction; minor judiciary courts), наприклад суди, які займаються тільки справами про спадкування (probate courts). Юрисдикція судів може бути обмежена сумою позовів або тільки цивільними (тільки кримінальними) видами справ. Також має місце розмежування судів на суди, в юрисдикцію яких входить розгляд справ в якості першої інстанції (courts of original jurisdiction), і апеляційні суди (courts of appellate jurisdiction; appellate courts; courts of review).

Судові системи штатів настільки різні, що говорити про «типову» систему практично неможливо. Можна говорити лише про системи окремих штатів. Наприклад, судові системи таких штатів, як Техас, Каліфорнія, Арізона, Невада, складаються з декількох рівнів:

судів обмеженою (спеціальною) юрисдикції;

судів загальної юрисдикції;

апеляційних судів (на чолі з Верховним судом штату).

Суди спеціальної юрисдикції можуть бути або організаційно самостійними судами, або частиною судів загальної юрисдикції. До судів спеціальної юрисдикції належать суди у справах про спадкування, з опіки та піклування, у сімейних справах (Probate Courts, Surrogate Courts, Orphans Courts, Domestic Relations Courts, Family Courts, Juvenile Courts) і т.п.

Спеціальними судами є окружні суди (County Courts) штатів, оскільки їх юрисдикція обмежується або цивільними, або кримінальними справами. У деяких штатах вони називаються District Courts, Common Pleas Courts. В окремих штатах нижніми за рівнем цивільними і кримінальними судами є світові суди - Police Magistrate Courts, Justice of the Peace Courts. Подекуди незначні справи, в основному пов'язані з дорожньо-транспортними пригодами, розглядаються місцевими - міськими, муніципальними - судами (Municipal Courts). Суди загальної юрисдикції можуть називатися по-різному: County

Courts, District Courts, Superior Courts, Circuit Courts. Часто до судів загальної юрисдикції примикають спеціальні суди.

У кожному штаті є принаймні один апеляційний суд. У деяких штатах існують проміжні апеляційні суди (Intermediate Appellate Courts) і вищий апеляційний суд (Supreme Court of Appeals), що є, по суті, Верховним судом штату. Апеляційні суди, як правило, розглядають рішення нижчих судів з точки зору питань права, а не з точки зору питань факту. Апеляційний суд може підтвердити або змінити рішення суду першої інстанції, відіслати справу на новий розгляд або прийняти комбіноване рішення.

Федеральна судова система багато в чому нагадує судові системи штатів.

У загальнофедеральну систему входять:

- суди першої інстанції (trial courts);
- проміжні апеляційні суди (intermediate courts of appeals);
- Верховний суд США (US Supreme Court).

Федеральні окружні суди - це суди першої інстанції у справах федеральної компетенції. Крім них функціонує цілий ряд інших федеральних судів першої інстанції, але обмеженою (спеціальною) юрисдикції:

- податковий суд (US Tax Court);
- суд з банкрутств (US Bankruptcy Court);
- суд з міжнародної торгівлі (US Court of International Trade);
- суд федеральних скарг (US Court of Federal Claims) та інші.

Деякі федеральні адміністративні органи (наприклад, Федеральна комісія з торгівлі) також мають спеціальної судової юрисдикції по першій інстанції.

Що стосується судових апеляційних округів, то їх всього 13: 12 окружних апеляційних судів (US circuit courts of appeals) розглядають апеляції на рішення федеральних окружних судів першої інстанції, а 13-й окружний апеляційний суд має загальнонаціональної юрисдикцією по розгляду митних і патентних справ.

Рішення цих апеляційних судів в більшості випадків є остаточними, хоча за певних обставин можливе їх оскарження у Верховному суді США.

Верховний суд США стоїть на вершині федеральної судової системи. Згідно з Конституцією США (стаття III,) може існувати тільки один Верховний суд. Всі інші суди - нижчестоящі. Конгрес США має право створювати будь-які нижчі суди, які вважатиме необхідними. Верховний суд США складається з 9 суддів, пропонованих Президентом і затверджуються Сенатом. Судді Верховного суду (як і всі федеральні судді) призначаються довічно. Верховний суд США рідко виступає в якості першої інстанції. Наприклад, в якості першої інстанції він може розглядати суперечки між штатами або спори за участю послів. В основному він працює як вища апеляційна інстанція за рішеннями федеральних судів і судів штатів.

До юрисдикції федеральних судів, яка сама по собі є обмеженою, входять питання федерального ведення, а саме: справи, що впливають з Конституції США, законів США і міжнародних договорів. Будь-яка людина, чия справа пов'язана з питанням федерального ведення (порушення конституційного права, дискримінація в трудових відносинах і т.п.) має право звернутися до федерального суду. До юрисдикції федеральних окружних судів входять також справи, в яких задіяні громадяни різних штатів (конкуруюча юрисдикція з судами штатів - concurrent jurisdiction), і справи між громадянами штатів і іноземними державами / громадянами іноземних держав. До виключної юрисдикції федеральних судів (Exclusive Federal Jurisdiction) відносяться справи у кримінальних злочинів загальнофедерального рівня (federal crimes), питання антитрестівського законодавства, банкрутства, інтелектуальної власності, а також позови проти Сполучених Штатів [79].

Практика виконання рішень найбільш відомих і затребуваних на сьогодні міжнародних судів, таких як Орган вирішення спорів (ОВС) Світової Організації Торгівлі (ОВС СОТ), ЄСПЛ і Суд ЄС, пояснюється багато в чому

посланню примусу і управління процесом дотримання державами своїх обов'язків. Держава в будь-якому випадку - це не єдине ціле, а виконання/невиконання - це результат комплексної взаємодії різних політичних інститутів і різних гілок влади. Невиконання рішення суду або затримка з його виконанням можуть бути викликані не тільки відкритим запереченням рішення з боку держави, а особливостями законодавчого процесу, на які можуть накласти протиріччя між виконавчою владою, яка прагне виконати рішення, і законодавчої, яка робити цього не може або не хоче. Саме ця ситуація є наслідком особливої позиції Конгресу США щодо рішень ОВС СОТ і тому практично неможливо виконання рішень ОВС СОТ проти США, відповідно до яких необхідно змінити федеральні закони і саме тому, ця обставина змушує держави-заявники шукати інші форми задоволення своїх вимог проти США.

Діяльність ОВС СОТ регулюється Домовленістю СОТ про правила і врегулювання процедури вирішення суперечок (Домовленість СОТ) [80]. Правила і процедури цієї Домовленості СОТ також застосовуються до консультацій і врегулювання суперечок між членами СОТ стосовно їхніх прав та зобов'язань за положеннями Угоди про заснування СОТ [81].

Згідно зі статтею 23 Домовленості СОТ, ОВС СОТ має юрисдикцію по всіх спорах членів СОТ, що стосуються виконання ними зобов'язань, прийнятих в рамках цієї Організації (в тому числі, що містяться в Протоколі про приєднання до СОТ). Формально рішення третейських груп ОВС і Апеляційного органу СОТ носять рекомендаційний характер. Однак, Домовленостями СОТ передбачені механізми, що дозволяють введення торгових санкцій проти членів СОТ, які не виконують рекомендації ОВС.

Вирішення спорів та суперечок за процедурою ОВС включає в себе стадії двосторонніх консультацій між членами СОТ, які мають торгові розбіжності, розгляд спору групою експертів, перегляд рішення групи експертів

Апеляційним органом СОТ, процедури з контролю за виконанням рекомендацій ОВС. На будь-який з стадій розгляду торговельну суперечку може бути припинено за спільною заявою сторін спору. Розгляд спору, що включає застосування квазісудової процедури (розгляд спору групою експертів і, в разі апеляції, Апеляційним органом СОТ) займає, як правило, 12-18 місяців. На стадії нагляду за виконанням відповідачем рекомендацій ОВС також можливий розгляд групою експертів і Апеляційним органом СОТ заходів, прийнятих на виконання рішення ОВС.

Засідання ОРС проходять з періодичністю один в місяць. На засіданнях офіційно приймаються звіти груп та Апеляційного органу СОТ у спорах, заслуховуються заяви сторін щодо виконання рекомендацій.

Механізм ОВС є унікальним для міжнародного права і вже довів свою ефективність як інструменту для вирішення торговельних розбіжностей членів СОТ (за весь час існування СОТ в ОВС було розглянуто понад 400 торговельних суперечок). Разом з тим ОВС продовжує зазнавати критики у зв'язку з недосконалістю процесуальних правил, встановлених Домовленостями СОТ (в частині процесуальних строків, прав сторін у суперечці, прозорості і, в той же час, захисту конфіденційної інформації, спеціального режиму для країн, що розвиваються і найменш розвинених країн і ін.). У зв'язку з цим з 1997 року йдуть переговори щодо вдосконалення положень Домовленості СОТ.

Висновки до розділу 2

У другому розділі кваліфікаційної роботи проведено аналіз становлення, розвитку та сучасного стану романо-германської та англосаксонської правових систем зі спробами розгляду та порівняння їх за -законність;

- змагальність;

- рівність;

- інституційність;
- диспозитивність;
- казуальність.

Діяльність міжнародних судів (Міжнародного Суду ООН, Міжнародного Трибуналу з морського права, Міжнародного кримінального суду та ін.) переконливо свідчить, що їх успішне функціонування здійснюється завдяки правовому регулюванню та дотриманню ними принципів судочинства на підставі всього сказаного можна виділити наступні положення:

- 1) міжнародне право є правом;
- 2) воно регулює відносини між суверенними державами, що еволюціонують;
- 3) суверенітет не виключає відповідальності за порушення міжнародного права.

По-перше, міжнародне право – це сукупність правових норм, а не норм етичних або технічних. Юридичний характер міжнародного права виражається, зокрема, у тому, що зобов'язання, які закладаються ним, служать підставою для кореспондуючих правозазіхань інших держав і надають їм право так чи інакше реагувати на порушення цих зобов'язань. Воно не втрачає свого правового характеру через відсутність у ряді випадків органу примусу або санкції, оскільки воно розділяє цю особливість і з внутрішньодержавним правом, в усякому разі із значною його частиною. Обов'язковість норм міжнародного права сприймається як обов'язковість юридична, яка реабілітує санкції, а не лише як моральна. Міжнародне право, перш за все, право гарантоване, а не примусове.

Міжнародне право не є правом, нав'язаним державам ззовні якоюсь зовнішньою силою. Кожна держава, що приймає участь у міжнародному спілкуванні держав, тим самим бере участь і у створенні міжнародного права, як

звичайного, так і конвенційного, шляхом його встановлення в договорах, шляхом вироблення практики або шляхом санкціонування.

У міжнародному спілкуванні виявляється зовнішня політика держав, що є продовженням їх внутрішньої політики, від якої вона не може бути відірвана, і виражає, як і остання, інтереси держав. Проте звідси не можна зробити висновок, що міжнародне право є зовнішнім державним правом або продовженням національного права тієї або іншої окремої держави, оскільки якщо держава регулює внутрішні відносини на основі одностороннього наказу, то цього не можна сказати про зовнішні відносини. Окрема держава не може одностороннім чином встановлювати міжнародне право. Кожна держава може пропонувати ухвалення тих або інших правил як норми міжнародного права, держава може своєю політикою сприяти розвитку тих або інших тенденцій в міжнародному праві, проте нормою міжнародного права може стати лише те правило, з приводу якого є відкрита або мовчазна згода інших суверенних держав.

Абсолютно зрозуміло, що такої згоди може добитися лише норма, що відповідає інтересам не даної однієї держави, але й інших держав. Тому диктат у міжнародному праві суперечить самій сутності цього права.

По-друге, необхідно враховувати і ту особливість міжнародного права, що воно регулює переважно відносини між суверенними державами. Суверенітет суб'єктів міжнародного права не виключає міжнародно-правового регулювання, але визначає ряд особливостей цього окремими ознаками, а також порядку особливостей взаємовідносин цих систем із міжнародним правом (або міжнародним правопорядком) і суверенітетом (або державним правопорядком), розглянуто принципи та порядок .

За результатами розгляду питань другого розділу кваліфікаційної роботи вдалося виконати наступні завдання та дійти певних теоретичних та практичних висновків, які містяться у наступних положеннях:

1. Проведено дослідження із виникнення, становлення, розвитку та сучасного стану романо-германської та англосаксонської правових систем. За результатами аналізу визначено в якості основної тенденції сучасного етапу розвитку судових систем романо-германської та англосаксонської правових сімей гуманізація судочинства, а також втілення у судову практику ідеї додержання загальних прав людини та норм міжнародного права.
2. Країни-члени Європейського Союзу, вимушені шукати компроміс у питанні розробки єдиної моделі судової системи, можливої в майбутньому для кожного члена ЄС. Єдиної, компромісної моделі судової системи ЄС на даний час не існує. На рівні міжнародних договорів і загальноєвропейських стандартів визначені лише загальні принципи, яким повинні відповідати судові органи кожної європейської країни, та завдання й мета, які ставляться перед судами в сучасній демократичній країні. Єдність Європейського Союзу поки не привела до повної однаковості правових систем його членів, у тому числі до єдиного типу судової системи.
3. Більшість із європейських стандартів або вимог до національного судоустрою мають не судоустрійний характер. У своїй загальній сукупності вони стають системоутворюючими, але на структуру судової системи впливають не прямо. В усіх документах Європейського співтовариства, що встановлюють вимоги до органів судової влади окремих держав-членів, суддівського корпусу й дотримання прав громадян на судовий захист, немає прямих вказівок на кількість рівнів судової системи, чіткої кількості інстанцій або видів спеціалізованих судів для кожної країни. У цих документах ідеться про такі необхідні характеристики національних судів, які б гарантували дотримання кримінально-правових і процесуальних прав і свобод, а також основних принципів судового процесу.
4. Досвід реформ судових систем держав, найбільш молодих членів Європейського Союзу, які в недалекому минулому мали потенціал, порівняний

з українським та ефективно його використали (Польща, Латвія, Литва, Естонія) можна адаптувати до українських реалій, виходячи зі схожості базових параметрів судових систем. Ці країни, незважаючи на входження до складу ЄС, продовжують проводити судову реформу, і їхній позитивний досвід у цій сфері необхідно використати в Україні.

5. Американські суди не становлять єдиної судової системи або державної структури і навіть відсутній сам термін «американська судова система». У кожному штаті США існує своя окрема судова система. Крім того, є загальнодержавна (федеральна) судова система. Ці судові системи існують паралельно, що обумовлює не лише відмінність судової системи США від судоустрою Великої Британії, а й її унікальність порівняно з усіма іншими країнами англосаксонської правової сім'ї.

6. На основі формально-логічного та порівняльно-правових методів здійснено визначення та проведено порівняння за окремими ознаками романо-германської та англосаксонської правових систем.

7. Сформульовано визначення правового механізму та процесуального порядку виконання рішень МСУ у романо-германської та англосаксонської правових системах. Розглянуто процесуальний порядок вирішення спорів та особливості імплементацій рішень МСУ у судових системах окремих країн-членів ЄС та США.

8. Імплементація рішень МСУ ускладнена у зв'язку з їх невиконанням з боку судів, органів законодавчої та виконавчої влади національних держав, занадто повільною зміною національних правових систем. На рівні реформування законодавства національних держав може створюватися видимість реалізації загальних стандартів захисту прав людини або прийматися половинчасті рішення. В результаті процес імплементації європейських стандартів у правових системах національних держав може затягнутися на роки чи навіть десятки років.

9. Визначено особливості правового регулювання та імплементації рішень МСУ у законодавство України. Визначено основні проблеми та обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання з імплементації рішень МСУ у законодавство України.

ВИСНОВКИ

У випускній кваліфікаційній роботі наведено теоретичне узагальнення питань визнання та виконання рішень міжнародних судових установ, визначені перспективи розвитку та методологія вирішення проблем з удосконалення правового регулювання, а також надані рекомендації по внесенню змін у діюче законодавство та практику роботи судової системи України.

Теоретичні висновки та узагальнені наукові результати, одержані в процесі дослідження, а також рекомендації щодо їх використання містяться у таких положеннях:

1. Здійснено філософсько-правовий аналіз становлення, сучасного стану та тенденцій подальшого розвитку МСС. В результаті здійснення аналізу виявлено, що соціально-економічні умови, а саме політичний устрій та економічний уклад суспільства, на кожному етапі етапи розвитку людської цивілізації виступали в якості основних чинників у процесі виникнення та становлення МСС. На кожному етапі свого розвитку судова система будь-якого суспільства була відображенням відповідної соціально-економічної формації в історії розвитку

людської цивілізації. В результаті дослідження виявлено наступні етапи формування та розвитку МСС: рабовласницький, феодальний, буржуазний, гуманітарний.

Рабовласницький етап розвитку тривав від часів виникнення людської цивілізації до кінця IV віку (часу зникнення Римської імперії) та характеризувався створенням та розвитком судових установ у країнах античного світу (Греція, Рим, країни Передньої та Малої Азії) виникненням локальних правових систем та формуванням розвинутого римського приватного та публичного права.

Феодальний етап розвитку тривав від початку V віку по кінець XV віку та характеризувався занепадом судочинства протягом кількох віків після розпаду Римської імперії та виникненням нових форм судочинства на підставі формування нових збірок законів на базі римського приватного права, як то Салічеська правда або на базі традиційного права, як то Руська правда. Характерною особливістю цього етапу розвитку було проведення кодифікації законів, наприклад, формування Кодексу Юстиніана.

Буржуазний етап розвитку тривав від XVI віку до середини XX віку. Він почався з епохою Відродження від часів зміни відношення до особи людини, зміни філософської концепції людини із виникненням розуміння із наявності у людини невід'ємних природних прав на життя та свободу. Саме ці обставини вплинули на зміни у процесі судочинства та виникнення у особи права на судовий захист та виникнення інституту адвокатури.

На даний час у світі сформувалась цілісна МСС, яка у своєї діяльності охоплює всі сфери життєдіяльності міжнародного співтовариства та відіграє значну роль фактору підтримання стабільності міжнародних відносин на базі цивілізованого вирішення міждержавних конфліктів та спорів. При цьому особливістю сучасної МСС є відсутність будь-якої ієрархії у взаємовідносинах різних МСУ. Всі МСУ є рівноправними суб'єктами міжнародного права.

Сучасна МСС має тенденцію до подальшого розгалуження, розвитку та інтеграції у сучасну систему міжнародних відносин. Гуманітарний етап розвитку МСС почався від середини ХХ віку від часу заснування ООН та формування МСУ на базі основних принципів міжнародного права. Цей етап розвитку МСС триває до теперішнього часу. Він характеризується формуванням цілісної судової системи у світовому масштабі. Основною особливістю розвитку МСС на цьому етапі є гуманізація міжнародного судочинства із здійсненням акценту на додержання невід'ємних природних прав та свобод людини. МСС у своїй діяльності охоплює всі сфери життєдіяльності міжнародного співтовариства та відіграє значну роль фактору підтримання стабільності міжнародних відносин на базі цивілізованого вирішення міждержавних конфліктів та спорів. При цьому особливістю сучасної МСС є відсутність будь-якої ієрархії у взаємовідносинах різних МСУ. Всі МСУ є рівноправними суб'єктами міжнародного права. Сучасна МСС має тенденцію до подальшого розгалуження, розвитку та інтеграції у сучасну систему міжнародних відносин.

За результатами філософсько-правового аналізу розвитку МСС вдалося виявити наступні закономірності та проблеми:

- питання виконання рішень МСУ є частиною глобальної проблеми дотримання (compliance) державами норм міжнародного права. Виконання рішень МСУ є дотриманням другого рівня міжнародного права, розуміючи під першим рівнем дотримання норм міжнародного права як такого;
- проблема виконання рішень МСУ є спільною для міжнародного правосуддя в цілому. Усі МСУ, при всьому їх різноманітті і розбіжності, об'єднує те, що всі вони створені державами, діють постійно і загальним для всіх МСУ завданням є тлумачення і застосування норм міжнародного права;
- розглядаючи питання виконання рішень МСУ необхідно проводити відмінність між ефективністю міжнародних судів і виконанням винесених ними рішень, а також виходить з того, що сам процес виконання рішень міжнародних

судів не можна розглядати як просту бінарну модель, яка передбачає або виконання, або його повну відсутність;

- політична Єдність ЄС та уніфікація законодавства ЄС на даний час не призвела до повної однаковості правових систем його членів, у тому числі до формування єдиної судової системи. При цьому існує стала тенденція оптимізації роботи судових органів країн ЄС з урахуванням не тільки внутрішньодержавних потреб, а також здійснення співробітництва судів різних країн між собою наступними шляхами через: уніфікацію судових процедур; уніфікацію судових структур; формування загальних міждержавних і недержавних інститутів та утворень;

- еталоном та кінцевою метою діяльності системи міжнародного правосуддя в цілому та будь-якого окремого МСУ є відповідність його діяльності нормам міжнародного права, а також втілення у судову практику ідеї додержання загальних прав людини, оскільки природні права людини – це найуніверсальніша категорія, що об'єднує всі без виключення правові системи сучасності.

2. В результаті визначення еволюційних поглядів на формування та розвиток МСС із позицій історичної та сучасної філософсько-правової думки були виявлені наступні етапи формування наукових поглядів на становлення судової системи: античний, середньовічний, просвітницький та сучасний. Правосуддя як предмет теоретичного осмислення та практичної діяльності розглядалось багатьма видаткими мислителями людства і відповідно на кожному етапі розвитку філософсько-правової мислі відображало конкретно-історичні умови його здійснення.

На античному етапі формування правової свідомості людства та філософсько-правового осмислення правосуддя великий внесок зробили праці Платона, Геракліта, Піфагора, Сократа, Демокріта, зокрема Аристотеля, який у своїй «Політиці», висловлює ідеї здійснення судочинства із-поміж іншого

принципи, закладені в основи правосуддя. Античні концепції правосуддя ґрунтувалися на наступних засадах: споконвічний порядок природи є основа універсально діючого, об'єднуючого всіх воєдино права; людський розум є орган надійного пізнання права.

В період середньовіччя на різних історичних етапах формування концепцій правосуддя здійснювалося в працях Августина, Томи Аквінського, Мак'явеллі, Марсілія Падуанського. Правова свідомість середньовіччя головним джерелом таких ключових понять, як справедливість, право, законодавство, мали Біблію, хоча це джерело не перекрило впливу на середньовічну правову думку етико-юридичних поглядів давньої Греції та Риму. Разом з тим, вона мала ряд своїх, тільки їй притаманних рис. Наприклад, середньовічна правова думка заперечувала, що і на суспільстві лежить вина за вчинення злочину окремою особою, не визнавала обмеженої осудності людини, відкидала можливість допущення помилок суддями тощо. Вона вважала, що справедливість зобов'язує застосовувати до винних тільки два крайні заходи: або жорстоке покарання у повному обсязі, або помилування. У правосвідомості тогочасного суспільства присутня повага до закону, переконаність в його безперечності, віра в його фундаментальне значення для нормального людського співжиття.

На просвітницькому етапі формування наукових поглядів на становлення судової системи особливий внесок зробили наукові праці Гуго Гроція та концепція правосуддя Ш. Монтеск'є, завдяки якій було виокремлено три основні принципи організації та діяльності суду в демократичному суспільстві: народне начало, незалежність від політики і професіоналізм. Вказані принципи організації і діяльності суду стали підґрунтям формування основних стандартів у галузі правосуддя, сприйнятих пізніше багатьма прогресивними державами світової спільноти.

Сучасний етап розвитку філософсько-правової думки характеризується розмаїттям науково-правових концепцій серед яких виділяються концепції

права, які умовно можна розбити на три основні групи: концепції природного права; концепції позитивного права; лібертарно-юридична концепція права.

Основної закономірністю еволюції філософсько-правових поглядів на формування МСС від часів античності до теперешнього часу визначається тенденція поступової гуманізації правової думки із поглибленням акценту на визнання природних прав людини у процесі регулювання міждержавних та суспільних відносин.

3. Здійснено класифікацію та поділ міжнародних судових установ у сучасній міжнародній судовій системі на підставі наступних критеріїв:

- критерія просторової дії - на універсальні, що охоплюють міжнародне співтовариство в цілому та регіональні;
- юрисдикційного критерія - на суди загальної юрисдикції та спеціальної юрисдикції;
- суб'єктного критерія - для вирішення міждержавних спорів; для розгляду індивідуальних та колективних звернень осіб; для кримінального переслідування осіб, що скоїли міжнародні злочини.

4. Визначено поняття рішення МСУ та їх види, які можна класифікувати за критеріями прямої (загальної) та адресної дії.

За критерієм прямої (загальної) дії визначаються наступний вид рішень:

- регулювання (regulation), за яким встановлюються норми, що застосовуються країнами-учасницями безпосередньо, без будь-яких процедур адаптації, узгодження та ін.

За критерієм адресної дії визначаються наступні види рішень:

- директива (directive), яка адресована всім або окремо визначеним державам-членам. Норми, що містяться в директиві, повинні бути перенесені до національних законодавств у встановлений період часу;
- рішення (decision) - норма має пряму дію лише для конкретної держави-члена, якій воно адресована.

5. Визначено зміст принципів обґрунтованості судового рішення та належного здійснення правосуддя у міжнародній судовій системі. За результатами дослідження визначено наступні основні принципи міжнародного судочинства:

- законності;
- змагальності;
- принцип рівності сторін судового спору;
- принцип інституційності;
- принцип диспозитивності;
- принцип казуальності.

6. Розглянуто питання додержання принципу суверенітету держави в контексті виконання рішень МСУ. За результатами дослідження вдалося виявити наступні закономірності та проблеми:

- держави допускають і встановлюють для себе можливість невиконання рішень будь-якого міжнародного суду, вважаючи таке невиконання з одного боку наявністю державного суверенітету, а з іншого постійно триваючого діалогу держави із судом щодо цілого ряду питань, делегованих такому суду, діалогу, який є також однією з форм контролю за таким делегуванням МСУ тлумачення і застосування норм міжнародного права;
- при виконанні рішень МСУ можливі не «абсолютні», а лише мінімально прийнятні для держав-учасників МСУ рівні виконання рішень конкретного суду, при цьому слід розуміти, що для різних МСУ цей рівень ніколи не буде однаковий;
- практика діяльності найбільш відомих і затребуваних на сьогодні міжнародних судів, таких як ОВС СОТ, ЄСПЛ і Суд ЄС, пояснюється багато в чому поєднанням примусу і управління процесом дотримання державами своїх обов'язків. Виконання та/або невиконання державою рішень МСУ - це результат комплексної взаємодії різних політичних інститутів і різних гілок влади. Невиконання рішення міжнародного суду або затримка з його

виконанням можуть бути викликані не запереченням прийнятого МСУ рішення, а особливостями законодавчого процесу, на які можуть накладитися протиріччя між виконавчою владою та законодавчою владами відповідної країни;

- імплементація рішень МСУ затруднена у зв'язку з їх невиконанням з боку судів, органів законодавчої та виконавчої влади національних держав, занадто повільною зміною національних правових систем. На рівні реформування законодавства національних держав може створюватися видимість реалізації загальних стандартів захисту прав людини або прийматися половинчасті рішення.

7. Політичний та економічний курс України на інтеграцію з перспективою майбутнього членства у Європейському Союзі вимагає проведення реформ у всіх сферах державного устрою, у тому числі й судоустрою, з метою відповідності європейським стандартам. Тому Україні необхідно звернути увагу на порядок реалізації європейських стандартів у сфері реформування судоустрою у країнах ЄС, що дозволить у майбутньому найбільш ефективно й обґрунтовано визначити необхідну структуру вітчизняної судової системи, принципи її побудови, мету й завдання, які вона повинна і може виконувати в контексті євроінтеграційного вектору розвитку України.

Слід також зазначити, що на цей момент в Україні не створені всі умови, необхідні для прийняття індивідуальних заходів, необхідних для виконання рішень ЄСПЛ. У зв'язку з цим представляється необхідним:

- забезпечити координацію та ефективну взаємодію з метою повноцінного інформаційного і аналітичного забезпечення відповідних підрозділів Кабінету Міністрів України, Міністерства юстиції України, Уповноваженого України при Європейському суді з прав людини, Конституційного Суду, Верховного Суду України;

- провести аналіз структурних і загальних недоліків в національному законодавстві та правозастосовній практиці в зв'язку з рішеннями ЄСПЛ;

- визначити напрями розвитку законодавчого регулювання відносин в області імплементації рішень ЄСПЛ в українське законодавство;
- провести порівняльно-правові дослідження законодавства іноземних держав в сфері імплементації рішень ЄСПЛ.

Необхідно адаптувати позитивний досвід реформ судових систем держав, найбільш молодих членів Європейського Союзу, які в недалекому минулому мали потенціал, порівняний з українським та ефективно його використали (Чеська Республіка, Польща, Латвія, Литва, Естонія) відповідно до українських реалій, виходячи зі схожості базових параметрів судових систем.

В процесі розробки нормативних актів українському законодавцю варто враховувати практику діяльності Суду ЄС. Процедура ухвалення попередніх рішень Суду ЄС є основним каналом комунікації між національними судами всіх держав-членів ЄС та Судом ЄС. Суду ЄС надає свої роз'яснення за запитом національного суду, який стикається з проблемами тлумачення або чинності законодавства ЄС. Попередні рішення мають важливе значення у процесі наближення законодавства, оскільки вони містять тлумачення законодавства ЄС. Вони можуть бути дуже дієвим інструментом для формування українського законодавства у контексті його наближення до законодавства ЄС. Якщо справа розглядалася Великою палатою Суду ЄС, це означає, що вона є прецедентом, який заслуговує на особливу увагу. Наприклад, якщо українські державні органи готують проект національного нормативно-правового акта для імплементації регламенту ЄС або директиви ЄС, а список законодавства ЄС з цього питання містить багато справ, варто почати з вивчення справ Великої палати Суду ЄС.

Вироблено та обгрунтовано пропозицію щодо внесення змін до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» за №3477-IV від 23.02.2006 р. в частини відшкодування видатків Державного бюджету України на виконання Рішення ЄСПЛ за

рахунок посадових осіб, незаконні дії або бездіяльність яких спонукали стягувача подати заяву до ЄСПЛ за захистом його порушених прав.

Обгрунтовані положення, висновки та пропозиції, які містяться у випускній кваліфікаційній роботі можуть бути використані у правотворчій діяльності, правозастосуванні та навчальному процесі. Результати роботи можуть також бути використані у подальшій розробці та вдосконаленні законодавства України з питань виконання рішень відповідних міжнародних судових установ чи спеціальних органів відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Список використаних джерел

1. Устав Организации Объединённых Наций и Устав Международного Суда [Електронний ресурс] / Верховна рада України. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/Show/995_010
2. Assessing Compliance of National Legislation with International Human Rights Norms and Standards. UNICEF, November 2008
3. Імплементация рішень комітетів ООН в національні правові системи та міжнародний контроль за процесом імплементатії [Електронний ресурс] / Українська Гельсінська спілка з прав людини, 03.02.2015. – Режим доступу: <https://helsinki.org.ua/articles/implementatsiya-rishen-komitetiv-oon-v-natsionalni-pravovi-systemy-ta-mizhnarodnyj-kontrol-za-protsesom-implementatsiji/>
4. Basic Law for the Federal Republic of Germany [Electronic resource] / Published by German Bundestag, Berlin 2015. – Accessed mode: <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80201000.pdf>
5. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. Legal acts of the European Union. Article 288 [Electronic resource] / EUR-Lex Access to European Union law. - Accessed mode:

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E288>

6. The history of the European Union [Electronic resource] / European Union . - Accessed mode: https://europa.eu/european-union/about-eu/history_en

7. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. Legal acts of the European Union. Article 19 [Electronic resource] / EUR-Lex Access to European Union law. - Accessed mode:

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E019>

8. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. Legal acts of the European Union. Article 19 [Electronic resource] / EUR-Lex Access to European Union law. - Accessed mode:

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E251&281>

9. Щодо Конвенції про визнання і виконання іноземних арбітражних рішень та Європейської конвенції про зовнішньоторговельний арбітраж: Лист Міністерства закордонних справ України // Налоговый, банковский, таможенный консультант. – 2000. – № 13. – С. 34.

10. Звеков В.П. Международное частное право. Курс лекций. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА, 1999 – С. 686.

11. Петров Р.А., Кисельова Т.С. Зближення та гармонізація законодавства в праві Європейського Союзу та міжнародному праві // Правничий часопис Донецького університету. – 2000. – № 2 (5). – С. 29-35.

12. Ашера Ф. Международный арбитражный суд Международной Торговой Палаты // Хозяйство и право. – 1996. – № 10. – С. 162.

13. Шишкин В. Лондонский Международный Третейский Суд и порядок разрешения им коммерческих споров // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1996. – № 11. – С. 20-22.

14. Лебедев С.Н. Регламент международного коммерческого арбитража: английская модель // Советское государство и право. – 1991. – № 5. – С. 84-97.

15. Предтеченский А. Особенности рассмотрения международных коммерческих споров в Арбитражном Институте Стокгольмской Торговой Палаты, Швеция // *Хозяйство и право*. – 2000. – № 1. – С. 17-33.
16. Шишкин В. Арбитражный институт Торговой палаты Стокгольма и порядок разрешения им коммерческих споров // *Предпринимательство, хозяйство и право*. – 1997. – № 1. – С. 30-32.
17. Кудряшов С.М. Институционный арбитраж в Стокгольме // *Московский журнал международного права*. – 1995. – № 3. – С. 101-112.
18. Закон Украины «Про міжнародний комерційний арбітраж» за № 4002-ХІІ від 24 лютого 1994 р. [Електронний ресурс] / Верховна рада України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4002-12>
19. Закон Российской Федерации «О международном коммерческом арбитраже» от 7 июля 1993 г. // *Ведомости Съезда народных депутатов и Верховного Совета РФ*. – 1993. – № 32.
20. О третейском суде для разрешения экономических споров: Временное Положение // *Ведомости Совета народных депутатов РФ и Верховного Совета РФ*. – 1992. – № 30.
21. Закон Республики Молдова «О третейском суде (арбитраже)» № 129-ХІІІ от 31 мая 1994 г. // *Мониторул Официал ал Р.Молдова*. – 1994. – № 2/12.
22. Закон Республики Беларусь «О международном арбитражном (третейском) суде» от 9 июля 1999 г. // *Звезда*. – 1999. – № 131-132.
23. *Black's Law Dictionary, Fifth Edition*. – St. Paul Minn.: West Publishing Co, 1979. – 549 p.
24. David R. *Arbitration in International Trade*. – Kluwer Law and Taxation Publishers, 1985– 380 p.
25. Born G. *International Commercial Arbitration in the United States*. – Deventer, Boston: Kluwer Law and Taxation Publishers, – 1994. – 1041 p.
26. Murray J., Rau A., Sherman E. *Process of Dispute Resolution: Role of Lawyers*. –

New York: The Foundation Press Inc, 1989.

27. Rubellin-Devichi J. Essai sur la nature de l'arbitrage. – Paris, – 1965. – 579 p.

28. Lew J. Applicable Law in International Commercial Arbitration. – New York: Oceana Publications, – 1978. – 525 p.

29. Niboyet J.-P. Traite de droit international prive francais. – Paris: Sirey, – 1950. – 410 p.

30. Fouchard P., L'Arbitrage Commercial International. – Paris, 1965. – 780 p.

31. Ануров В.Н. Юридическая природа международного коммерческого арбитража. – М.: Проспект, 2000. – С. 200.

32. Арбитражный процесс: Учебник / Под. ред. В.В. Яркова. – М.: Юристъ, 2000. – С. 480.

33. Sauser-Hall L'arbitrage en droit international prive // Ann. Inst. Dr. Int'l. – 1952. – 47-II. – p. 469-480.

34. Лунц Л.А., Марышева Н.И. Курс международного частного права. Т. 3. Международное гражданское право. – М.: Юрид. лит., 1976. – С. 360.

35. UNCITRAL 17th Session, New York, 25 June-13 July 1984, Report of the Working Group on International Contract Practices on the Work of its Seventh Session, UN Doc. A/CN.9/246, March 6, 1984, para. 192.

36. Конвенция ООН от 10 июня 1958 г. «О признании и приведении в исполнение решений иностранных арбитражей» [Электронный ресурс] / Комиссия ООН по праву международной торговли (ЮНСИТРАЛ). – Режим доступа: <http://www.uncitral.org/pdf/russian/texts/arbitration/NY-conv/New-York-Convention-R.pdf>

37. Носырева Е. Альтернативные средства урегулирования споров в США // Хозяйство и право. – 1998. – № 1. – С. 90-94.

38. В

ush B. Dispute Resolution Alternatives and the Goals of Civil Justice: Jurisprudential Principles for Process Choice // Wisconsin Law Review. – 1984. – Vol. 52. – P. 780-979.

39. Носырева Е. Коммерческий арбитраж в США // Хозяйство и право. – 1998. – № 1. – С. 110-117.

40. Barnes J. (ed.) The Complete Works of Aristotle: The revised Oxford Translation. – Princeton, – 1984. – Vol. II. – P. 1795-1796.

41. Європейська конвенція про зовнішньоторговельний арбітраж від 21.04.1961 року [Електронний ресурс] / Верховна рада України. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_069

42. Human Right Indicators: A Guide to Measurement and Implementation. Citation/Document symbol HR/PUB/12/5. [Електронний ресурс] UN Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR), Publication date 2012. – Режим доступу: <http://www.refworld.org/docid/51a739694.html>

43. Камаровский Л.А. О международном суде / Л.А. Камаровский ; Ответ. ред. Л.Н. Шестаков. – М. : «Зерцало», 2007. – С. 330.

44. Грабарь В.Э. Материалы к истории литературы международного права в России (1647-1917) / Грабарь В.Э. (и др.) ; отв. ред. В.А. Томсинов. – М. : «Зерцало», 2005. – С. 491.

45. Тункин Г.И. Теория международного права / Г.И. Тункин. – М. : Зерцало, 2000. – С. 163.

46. Буткевич В. Г. Міжнародне право. Основи теорії : підручник / За ред. В. Г. Буткевича. – К. : Либідь, 2002. – С. 134.

47. Шинкарецкая Г.Г. Судебные средства разрешения международных споров (тенденции развития) : дисертация докт. юрид. наук : 12.00.10 / Шинкарецкая Галина Георгиевна. – М., 2010. – С. 22.

48. Чайковський Ю.В. Становлення міжнародного права: філософське-правове дослідження: дисертація канд. юрид. наук: 12.00.12 / Чайковський Юрій Володимирович. – М., 2009. – С. 97-101.
49. Устав Организации Объединённых Наций и Устав Международного Суда [Електронний ресурс] / Верховна рада України. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/Show/995_010/page
50. Конвенція ООН з морського права від 1982 року [Електронний ресурс] / Верховна рада України. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=14&nreg=995_057
51. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс] / Верховна рада України. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
- 52 . Supervision of the execution of judgments and decisions of the European Court of Human Rights. Annual report, 2017. – Council of Europe. – 57 p.
53. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року // ВВРУ. – 2006. - №30. – ст. 260.54 (Хельсинки, 1 августа 1975 года) 55 Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.– К.. – 1998. – Т. 5. – с. 129.56e Ах5 р.5758 59Баймуратов М.О. Міжнародний та його роль у функціонуванні правової демократичної державності: теоретичні підходи // Баймуратов М.О. – Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія «Право». Випуск 2. К., 2009. – с.160.
60. Скакун О.Ф. Теорія держави і права. Підручник / Пер. з рос. С.О. Бураковського / О.Ф. Скакун. - Харків : Консум, 2006. – С. 656.
61. Давид, Р. Основные правовые системы современности // Давид, Р., Москва. Прогресс. – 1988. – С.458.
62. Бержель Ж.-Л. Общая теория права / Под. общ. ред. В.И. Даниленко / Пер. с фр. - М.: Издательский дом NOTA BENE 2000 — С.576.

63. Французский Гражданский Кодекс 1804 года с позднейшими изменениями до 1939 года.// Пер. с фр. И.С.Перетерского, Москва. Юридическое издательство НКО СССР, 1941. – С.472.

64. Bundesverfassungsgericht. Beschluss. Verkündet am: 14.02.1973 [Electronic resource] / Telemedicus. Recht der InformationGesellschaft. - Accessed mode: <https://www.telemedicus.info/urteile/Allgemeines-Persoenlichkeitsrecht/205-BVerfGAz-1-BvR-11265-Soraya.html>

65. Swiss Civil Code of 10 December 1907 (Status as of 1 January 2017) [Electronic resource] / WIPO Lex. - Accessed mode: https://www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=444730

66. Communication from the Commission. A Europe of Results – Applying Community Law. COM (2007) 502 final. [Electronic resource] / Published by COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES, Brussels 5.9.2007, – Accessed mode: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:6fc1ad147018485fbcebab767b5c5927.0003.02/DOC_3&format=PDF

67. Monitoring the application of EU law 2017 Annual Report, Part I: General statistical overview, p.13–14. [Electronic resource] / Published by European Union 2018, – Accessed mode: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/report-2017_-commission-staff-working-document-monitoring-application-eu-law-statistical-overview-part1.pdf

68. Офіційний веб-сайт Міністерства юстиції Чеської Республіки. Міністерство юстиції Чеської Республіки – Режим доступу: <http://portal.justice.cz/Justice2/MS/ms.aspx?o=23&j=33>

69. Коротеев К. Исполнение решений Европейского Суда по правам человека во Франции // Сравнительное конституционное обозрение. – 2009. – № 1 (68). – С. 83–97.

70. Любве-Вольф Г. Европейский суд по правам человека и национальные суды: дело Гергюлю // Сравнительное конституционное обозрение. – 2006. – № 1(54). – С. 39–42.

71. Офіційний веб-сайт Федерального конституційного суду Німеччини Федеральний конституційний суд Німеччини – Режим доступу: <https://www.bundesverfassungsgericht.de/entscheidungen/>

72. Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14.06.1994 р. [Електронний ресурс] / Верховна рада України. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012

73. Спільна стратегія Європейського Союзу щодо України, схвалена Європейською Радою 11 грудня 1999 року [Електронний ресурс] / Верховна рада України. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_492

74. Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» за № 1629-IV від 18.04.2004 р. [Електронний ресурс] / Верховна рада України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15>

75. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс] / Верховна рада України. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011

76. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» за №3477-IV від 23.02.2006 р. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>

77. Указ Президента України «Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських

стандартів» за № 361/2006 від 10.05.2006 р.

<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2006>

78. Convention on jurisdiction and the enforcement of judgments in civil and commercial matters of 27 September 1968 [Electronic resource] / Curia.europa.eu. - Accessed mode: <https://curia.europa.eu/common/recdoc/convention/en/c-textes/brux-idx.htm>

79. Official site of the Administrative Office of U.S. Courts [Electronic resource] / The Administrative Office of U.S. Courts. - Accessed mode: <http://www.uscourts.gov>

80. Домовленість про правила і процедури врегулювання суперечок COT
http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_019

81. Угода про заснування Світової організації торгівлі від 15.04.1994 р .
http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_342